Brussel 1900

Herman Teirlinck

samenstelling J. van Schoor

bron
Herman Teirlinck, *Brussel 1900* (samenstelling J. van Schoor). Elsevier, Amsterdam / Manteau, Antwerpen 1981

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/teir001brus01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

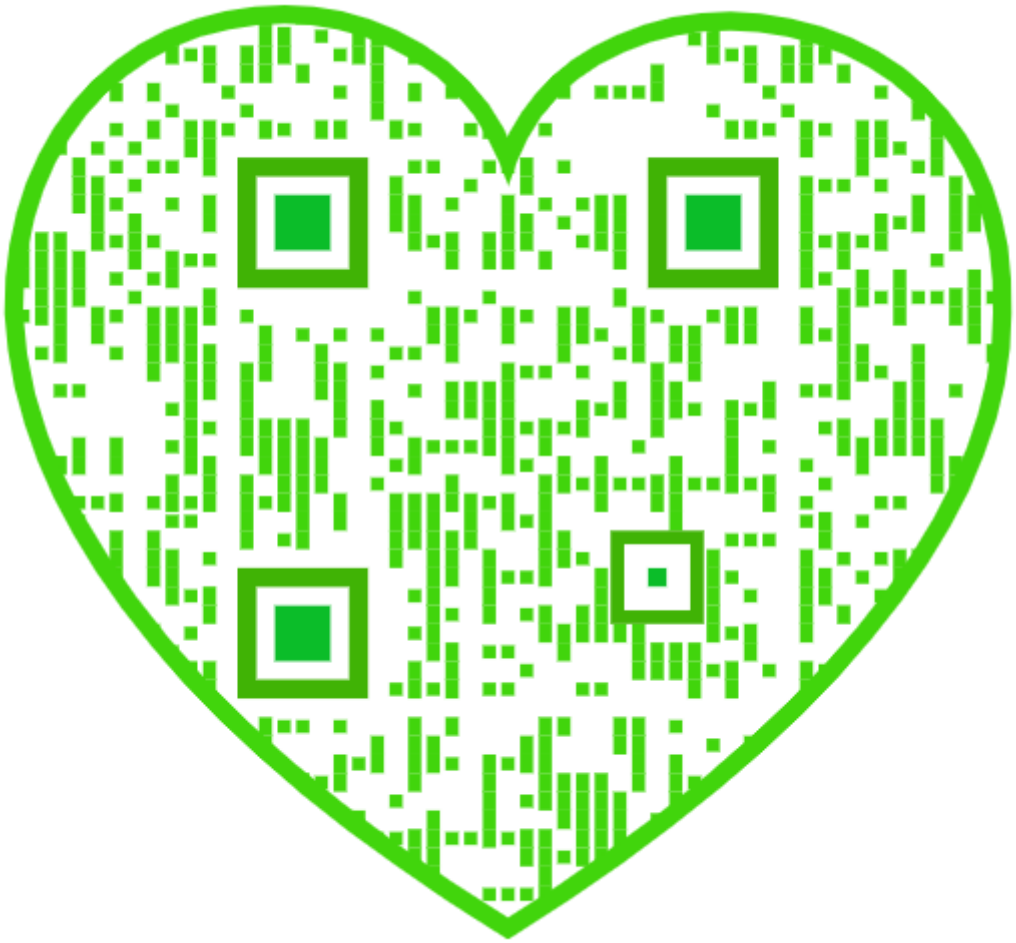

Het Brusselse klimaat van de Belle Epoque

Historische retrospectie

Wie, dank zij de snelle verbindingen, een vreemde stad binnenrijdt, daar een tijd mag vertoeven, en er dan weer uit wordt gejaagd, kan in de waan verkeren dat hij die stad heeft 'gezien', maar hij zal het wezen ervan niet hebben begrepen, zo hij het oorzakelijk historisch en geografisch verband niet heeft mogen leggen, dat hem de levende zin ervan, de menselijke inhoud veropenbaart.

Ik stel u voor Brussel, zonder overhaasting, van op een afstand en met de nodige aandacht te benaderen. Het is gewonnen tijd hem schijnbaar te verliezen aan een voorafgaandelijk onderzoek naar voorwaarden die groei en functie bepalen.

Het is gauw gedaan. Geheel België is maar een voorschoot groot. Laten we opstijgen en even rondzweven boven het Belgisch grondgebied. Wij worden er, reeds op het eerste gezicht, de geografische tweeledigheid van gewaar. In noordelijke richting, waar de vele Hollandse plassen uitmonden in de Noordzee, spreidt zich met al zijn bijrivieren het wijde bekken uit van de Scheldestroom. Zuidwaarts, met hoger bergreliëf en duidelijke geogenische eigenheid, heerst het veeltakkige bekken van de Maas over een bijna gelijk afgemeten landhelft.

Onthoud nu dat deze dubbele formatie de bewoners heeft ingelijfd in een ancestrale etnische verscheidenheid, die op de duur een nationale eenheid is geworden. De noorderhelft is bewoond door Vlamingen, die Nederlands spreken, en de zuiderhelft door Walen, die Frans spreken. Evenmin als de Vlamingen historisch te vereenzelvigen zijn met de Hollanders, zijn de Walen historisch te vereenzelvigen met de Fransen. De eeuwen hebben hier een uitgesproken Skaldische mentaliteit geconfronteerd met een uitgesproken Mozaanse mentaliteit. En deze beproefde promiscuïteit, verre van door wrijvingen te worden geprikkeld, is uit de tijd gegroeid tot een homogene nationale entiteit, die haar tweetaligheid niet laat misbruiken voor opslorpende toenaderingen met Frankrijk noch

met Holland. Veeleer wendt zij zich aan om in alle zelfstandigheid twee goedgestileerde Europese kulturen deelachtig te worden: de Nederlandse, een Germaanse, en de Franse, een Latijnse.

De twee bekkens werden vroeger uit elkaar gehouden door een machtig woud, dat midden-België dekte en aan een onaanzienlijke rivier, de Zenne, die uit Henegouwen er noordwaarts door kronkelt tot aan de Scheldewateren, zijn naam van Zoniën te danken heeft. Door de eeuwen heen hebben de bewoners het Zoniënwoud omzeggens opgevreten. Vanuit ons vliegtuig zien wij wat er aan de zuiderflank der massale stad van overgebleven is: een goede strook nog, goddank, van meer dan vierduizend hectaren prachtige beuken.

Het loont de moeite na te gaan hoe een stad, met zo een belangrijke bestemming, in het hart van de bossen en aan de rand van een schamele rivier is kunnen ontstaan.

De rivier, wij zien ze van hierboven uit in het daglicht glinsteren. Zij maakt grillige bochten en zet zich wijd uit in een vallei, die zich uitstrekt buiten alle verhouding tot de bescheiden afmetingen van het water, dat amper zeven of acht meter breed kan zijn. Er dient te worden opgemerkt dat talrijke bijbeken de Zenne te hulp snellen en ogenschijnlijk het belang van het enorme dal rechtvaardigen. Het schouwspel echter lost het geheim van Brussels geboorte in een streek, die buiten de twee vruchtbare stroombekkens ligt, in het geheel niet op.

Laten wij neerdalen en uitstijgen. Laten we de grond zelf ondervragen. Die spreekt wellicht voor zichzelf.

De Zenne is nu volkomen blootgelegd. Zij is uit de lommerrijke lovers van het veilige woud getreden en loopt open in het licht, als benauwd om de vele schaamdelen die zij aan de dag niet langer kan verbergen. Hoe mist zij het genadige woud! Zij sleurt haar donker sop door slijk en modder. Haar oevers begeven en storten in poelen. Geen bloemen langs haar oevers. Aan weerskanten lengen de uitgestrekte beemden zich uit, ten halve overstroomd, en, waar een moordend fabrieksbedrijf het landschap nog niet heeft aangerand, nauwelijks een drassig toeverlaat voor 't grazend vee.

Is dit de Zenne, de bakermat van Brussel?

Toen Brussel, vijftig jaar geleden, die smerige watervloed naar zijn poorten zag aanspoelen, heeft het hem in kelders opgevangen en

onder stenen gewelven voor het zicht der mensen bedolven. En wanneer elke stad in de wereld fier gaat over de stroom die haar besproeit en in haar schoot de hemel verdubbelt, heeft Belgiës hoofdstad zich over haar moeder geschaamd en haar walgelijk uitzicht gekluisterd. Eens nochtans werd haar heerlijkheid door de oude Breugel in talloze meesterwerken vereeuwigd!...

Wat is er gebeurd?

Er is gebeurd dat, vanaf haar oorsprong reeds, een gedaanteverwording, een kering van de Brusselse eigen aard is ingetreden. De eerste nederzetting aan de Zenne kan worden opgespoord in de Vde of de VIde eeuw. Op een plaats waar, boven de Zennemoerassen, die broeks zijn genaamd (broek = moeras), kleine eilandjes er droog bovenuit gingen steken, hebben naarstige inlanders post gevat. Gedraineerde broeks zijn vruchtbare moestuinvelden geworden. Het hout van het Zoniënbos en de teelt van het Zennebroek zullen in het aanvankelijk bestaan van deze voorouders hebben voorzien. En de nederzetting, in het Frankisch de ‘sala’ genoemd, werd aldus Broek-sala, Brucsella, Brussella, Brussel geheten.

Niet toevallig gebeurde zulks aan de rand van de grote Romeinse heerbaan die van de westhoek-bij-de-zee over de Schelde en de Maas naar Keulen liep. De vrij vlotte evolutie van de schamele nederzetting zal krachtig in de hand worden gewerkt door deze gunstige economische ligging. Het woud wordt achteruitgedrongen en de vele moerassen, eens zo heilzaam, met alle geweld en waar het kon drooggelegd. Deze strijd duurt voort ten huidigen dage, want de ondergrondse wateren werpen zich jaarlijks om - en wat de bossen betreft, men is ten slotte verplicht geweest ze te gaan ‘beschermen’, toen men inzag dat ze met volkomen uitroeiing werden bedreigd, en dat men dan tegen het stinkende water de doelmatigste bondgenoten zou missen: de waterpompers, de bomen.

Aldus kenterde het lot van de stede tegen de originele gesteldheid van de moedergrond in, en deze zonderlinge ‘ontaarding’, die zich allerzijds historisch zou voltrekken, moest uiteindelijk het kunstmatig en dubieus karakter beklemtonen van een stad, die zich door de tijden heen met wondere soepelheid aan abnormale noden heeft weten aan te passen.

Hierdoor verschilt Brussel opvallend van de andere Belgische steden, en voornamelijk van Antwerpen, Gent, Brugge, Luik, die alle,

tot op de huidige dag, hun oorspronkelijke geaardheid hardnekkig hebben uitgediept en hun kracht voortdurend in hun wortels zoeken. De geschiedenis van Brussel wijst, van in de middeleeuwen, op een onafgebroken groei. Er rondom hadden zich, al zeer vroeg, de gemeenten ontwikkeld die later de Brusselse agglomeratie zouden vormen. De handelsbedrijvigheid neemt zienderogen toe. En in de XIIIde eeuw fixeert zich het sociaal leven op middeleeuwse maatstaf. De ambachten worden stevig ingericht, de lakengilde bloeit, de bouw wordt monumentaal, de stadswallen worden opgericht, de urbanisatie voorziet in een oordeelkundig wegennet, kerken worden gesticht en men droomt van een machtige lakenhal en een trots stadhuis. Aan Leuven, dat tot dan toe de hofplaats was van de hertogen van Brabant, ontvalt in de XIVde eeuw het residentieel gezag, dat naar Brussel wordt overgebracht.

Maar het is onder het huis van Boergondië, dat de luisterrijke hoofdstedelijke carrière van Brussel zich aftekent. Filips de Goede vestigt er het hertogelijk beheer en het Boergondisch hof, hierin gevolgd door Karel de Stoute, Maria van Boergondië, Maximiliaan van Oostenrijk, Filips de Schone en Keizer Karel V.

Deze politieke weelde krijgt een hoogstaand beslag in het geestelijk leven. De kunsten bloeien, de wetenschap bevrijdt zich uit de middeleeuwse kluisters. Geniale bouwmeesters geven aan Brussel een vorstelijk uitzicht. Rond het heerlijke stadhuis, met zijn luchtige spitstoren, als kantwerk in het licht uitgesneden, scharen zich aan vier kanten de fiere gildehuizen. De zeven ‘stenen’ (paleizen) van de adellijke geslachten, door de Wet erkend, rijzen boven de poorterswijken, en zij moeten nauwelijks onderdoen voor het prinselijk paleis. Hoogwaardige kerken worden voltooid, andere worden ontworpen. Boven alle blikken de collegiale Sint-Michiel en Sint-Goedele uit, de Kapellekerk, de kerk op de Zavel.

De befaamde werkhuizen van Rogier van der Weyden (op één na de beroemdste vertegenwoordiger van de Vlaamse primitieve schildersschool) lopen vol. Claus Sluter snijdt stenen beelden voor het stadhuis en heeft een weelderige aanhang van leerlingen, die onze kerken versieren met altaarstukken en retabels, graftomben, koorzetels, preekstoelen, hoogzalen en portalen. Maar het zijn vooral de kunstambachten, die onuitroeibare sporen nalaten van specifiek Brusselse stijl: de tapijtweverij en borduurkunst, de graveerders, koperslagers en goudsmeden. Brussel wordt een luxusmarkt.

Op grote marktdagen en bij geestelijke plechtigheden, worden tonelen in openbare pleinen opgetimmerd en dagen lang worden mysteriën en mirakelspelen, benevens kluchten en sotternieën opgevoerd. Hoog van geestelijk aanzien zijn de Zeven Bliscappen van Maria, die, helaas, niet alle zijn bewaard gebleven en die in de noden van een volksverbonden publiek met vrome aandacht hebben voorzien.

Het was in 1555, te Brussel, dat Karel V afstand deed van de keizerlijke troon, waardoor de Lage Landen onder het rechtstreeks bewind vielen van zijn zoon Filips II, die het land van uit Spanje zou regeren.

Nu breken sombere tijden aan.

De godsdienstoorlogen, aangevuurd door de onverdraagzaamheid van de Spaanse vorst, verscheuren de Nederlandse provinciën. Brussel is de zuidelijke brandhaard van de weerstand. Oranje vlucht naar het Noorden. De graven Egmont en Hoorn vallen te Brussel, op de Grote Markt, onder de bijl van de tiran. Noord en Zuid zijn thans voorgoed gescheiden. Talrijke Spaanse gouverneurs volgen elkander op met wisselende kansen. Maar geen vermag de vrijheidsvlam geheel uit te doven. Sprankels van het oude Brabants genie schieten sporadisch op: Andreas Vesalius, inwijder van de moderne anatomie, en Pieter Breugel, ster van de Vlaamse schilderkunst, zijn beiden geboren of geworden Brusselaars.

Nu komt het land onder verschillende regeringen, die het nationaal potentieel verzwakken zonder het echter volledig uit te putten. In de XVIIIde eeuw worden de gouwen van Maas en Schelde als 't ware de speelbal van internationale verwikkelingen. Om beurten vallen zij onder het bewind van Oostenrijk en Frankrijk, om ten slotte, na de ineenstorting van Napoleon te Waterloo, bij Brussel, opnieuw met de noorderprovinciën te worden vereend. Niet voor lange tijd nochtans, want in 1830 breekt de revolutie uit, wordt de Hollandse heerser over de grenzen verwezen en de Belgische onafhankelijkheid uitgeroepen.

Brussel, in zijn gezag van hoofdstad van de jonge Belgische Staat bevestigd, trekt het vorstelijk paleis op, dat Leopold van Saksen-Coburg-Gotha moet herbergen, eerste koning der Belgen, en stichter van de Belgische dynastie.

In verband met het ‘ontaardings- of aanpassingsproces’ dat Brussel

heeft moeten voltrekken om tot zijn verheven nationale bestemming op te klimmen, dient met klem op het volgende te worden gewezen.

Brussel is in het hartje van het land gelegen, nagenoeg op gelijke afstand van Schelde en Maas. Maar het ligt iets boven de taalgrens, zodat het zijn historische vorming geheel in het Vlaams gedeelte heeft verworven. Naarmate echter zijn hoofdstedelijke zending aan het licht kwam, drongen de francofone elementen de Vlaamse veste binnen. Dit gebeurde van boven uit, d.i. langs de heersers, het hof, de patriciërs, de rijke burgerij. De bovenste sociale laag sprak Frans, de onderste volkslaag bleef Vlaams spreken.

Het is onomstootbaar dat Brussel, zijn gehele historische evolutie door, een Vlaamse gemeente is te noemen. Maar op de duur moest ook deze oorspronkelijke geaardheid begeven en heden is ook in taalopzicht, de 'ontaarding' een voldongen feit geworden, zoals in de Lemen Torens voldoende aan de dag komt. Het mag een wonder heten dat zij door zoveel van haar Vlaamse eigen aard te verliezen er eigenlijk haar grootstedelijke functie schijnt bij te versterken. Nog teert zij op het beproefde Vlaams substraat, maar groeit erboven uit en zoekt voeling tegelijk met Maas en met Schelde. Het is blijkbaar een kunstmatige metamorfose in labiel evenwicht. Deze oude Vlaamse stad is, om haar roeping zelf, volkomen 'Belgisch' geworden, dit is: noch Skaldisch noch Mozaans, doch dagelijks door haar neutrale vermogens op beider geaardheid afgemeten.

Al spreken te Brussel de oude stenen nog Vlaams, het kon niet anders of hier zouden de Belgische hoofdstedelijke deugden tot hogere perfectie worden opgedreven. Met het grootste gemak is thans Brussel bezig, door een uitbundige architecturale modernisering, die geen nationaliteit meer heeft, een parate hoofdstad voor Europa te worden.

Het stadsbeeld

Wanneer men van godswege het voorrecht geniet over een reeds uitgestrekt verleden te beschikken, dan praat men er graag over. Herinneringen zijn als wijn: naarmate zij ouder worden winnen zij aan geestigheid en smaak. De oorzaak ligt in de wondere bedwel-

1 Gentsesteenweg in Molenbeek omstreeks de eeuwwisseling en nu

mingen van het geheugen dat, hoe dieper het peilt, hoe schoner het de beleefde dingen maakt.

Hoe vaak hebt gij het al niet van ouderen moeten horen, dat alles vroeger zo geheel anders en zoveel beter was! Denk vooral niet dat zij logen. Maar hun kijk op de waarheid is de uwe niet, omdat gij zoveel jeugdiger ogen hebt, en zij zoveel rijkere ervaringen.

Indien gij mij kent, weet gij dat ik een geboren Brusselaar ben, en dat ik in 't jaar 1900 mijn mannelijke mondigheid bereikte, dit is mijn 21 jaren. Ik kan van een Brussel meepraten dat zo verschilt van het huidige, dat geen van u, indien hij er plots in werd verplaatst, het ooit herkennen zou. Heden ten dage is Brussel inderdaad een groot Brussel, waarmede ik bedoel dat alle voorgeborchten en wijken, zonder landelijke leemten ertussen, tot een vaste klomp van huizen zijn saamgekoekt, en dat de stad als uit een homogeen deeg tot een zelfstandigheid is opgegroeid. Men is niet meer van Molenbeek of Elsene, of Anderlecht en ten Nooi, men is overal en zonder grens noch onderscheid van Brussel. En dat miljoenenkoppige Brussel schijnt zijn levenspols te krijgen van een centrale slagader, die Zuid en Noord verbindt en op een woelig hart samentrekt: de Beurs.

Doch vroeger, een kleine halfeeuw geleden, was die eenvormigheid nauwelijks in wording, en Brussel was de som van onderscheiden identiteiten, die, sterk-uitgesproken, de veelheid van de volksaard reflecteerden. Men was niet een vage Brusselaar, men was, buiten de poorten of de vesten, een boer van Sint-Wijen (d.i. Anderlecht), een kolenkapper van Sint-Gillis, een pootzak of berkoos van Vorst, een ezel van Schaarbeek, een hondenknager van Elsene, een zot van Ukkel, een prinkerejager van Sint-Job, of, zoals ikzelf, een vaartkapoen van Molenbeek. En was men van de kom zelf, dan heette men te zijn van de Warande en de Pacheco, van de Broek, van de Hallepoort, van de Marollen, van de Kapellewijk, van het Nieuwland, van Onze-Lieve-Vrouw te Rooie, van de Putterij, van de Katelijnemarkt, van de Vismarkt, van de Strontpoort, van de Vlaamse Steenweg, van de ‘Bassengs’ of van ‘den Alleevert’. Al die wijken leefden nog grotendeels op zichzelf, hadden hun eigen parochieheiligen, hun eigen ommegangen en kermissen, en zij waren op hun eigen geslotenheden jaloers en trots. Brussel was een constellatie van particularistische verscheidenheden, waarop het centrale gemeentebe-

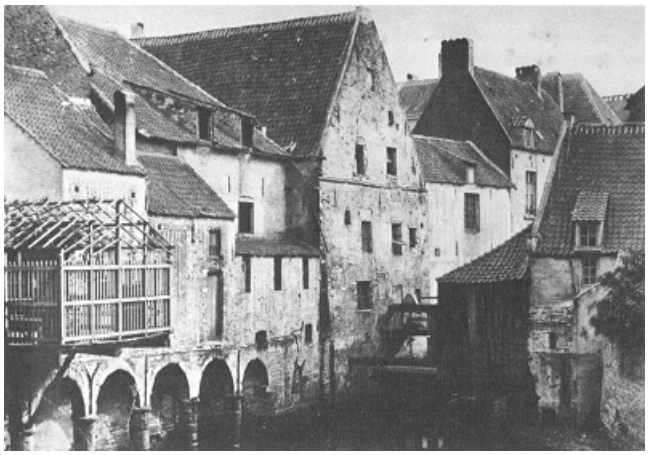

2/3/4 Oude huizen aan de Zenne omstreeks het geboortejaar van Herman Teirlinck

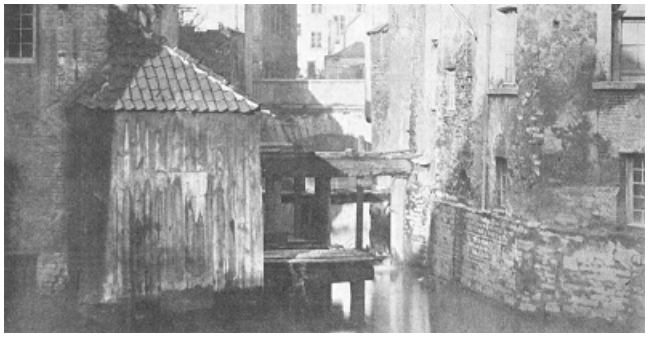

3

stuur weinig of geen vat had, die dit bestuur veeleer verplicht was te eerbiedigen en om electorale oogmerken zelfs in de hand te werken, en die ten slotte niet weinig de bewaring van de Vlaamse volksaard heeft gehandhaafd. Want let terloops op deze waarheid: te weten dat Brussel wel, uit hoofde van menigerlei historische of opportunistische oorzaken, twee of meer talen kan spreken, doch dat het, om de diepste van alle oorzaken, slechts één volksaard heeft, dat is de Vlaamse.

In mijn jonge tijd, even vóor 1900, hadden de centrale boulevards nog niet volkomen op alle andere verkeersaderen de hegemonie veroverd, waarop zij thans kunnen bogen. De economische structuur van de stad was nog anders, al werd de kentering naar de huidige toestand merkbaar.

Men onderscheidde in de eerste plaats de oude steenweg, die van het Rijnland leidde naar de steden van Vlaanderen. Hij kwam uit het Westen over Berchem en Molenbeek de stad binnen langs de Vlaamse Poort, drong tot de Grote Markt langs de Beurs en splitste zich daar in drie uiteenlopende banen: de middenste steeg op naar de Hoge Stad langs de Berg-van-'t-Hof, het Koninklijk Paleis, de Naamse Poort en liep verder over Elsene; de tweede zwenkte links om langs de Bergstraat door de wemeling van den Bas Fond, naar de Schaarbeekse Poort; de derde, en weldra de meest populaire, kroop over de Grote Markt naar rechts, naar de Zavel en de Kapellemarkt, langsheen de stille bezigheid van Mannekepis, en sloeg uit langs de Hoogstraat, naar de Hallepoort, Sint-Gillis, Ukkel en Vorst, het Zuiden in. Daartussen lagen, in volle zelfstandigheid, en geografisch goed uiteengehouden, de onderscheiden wijken. De eerste storing in die eeuwenoude toestand, werd door de dekking van de Zenne en de daaruit ontstane Henegouwlaan en Anspachlaan aangebracht. Maar de evolutie naar een grondige wijziging van het stadsbeeld vorderde slechts langzaam. De volksmensen klampten zich aan hun straatjes en hun heiligen vast gelijk apostels aan hun geloof en drenkelingen aan het gras. De Overheid had wel hygiënische en andere deugdelijke inzichten op het oog en zij wilde veeleer verbeteren dan uitroeien. Maar er was geen doen aan. De mensen hingen, als aan hun ziel, aan hun gangskens en kapellekens, steegjes en carrés. Zij woonden daar opeen, ja zeker, maar zij woonden op

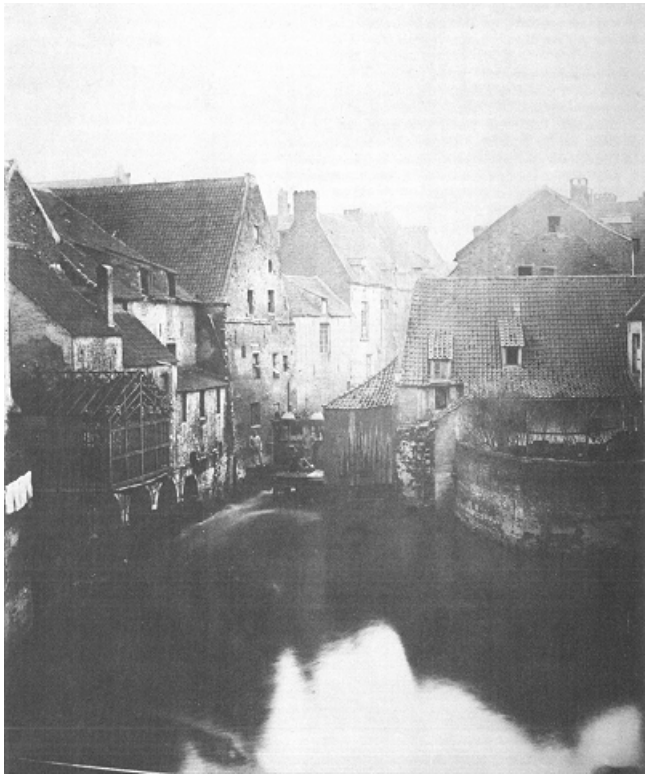

4

het oude, op het eigene, op het hunne, en naar hun goesting.

Enkele tijd vóor de oorlog van 1914 zou burgemeester De Mot een zuiveringsplan van de wijken langs de Hoogstraat uitvoeren. Hij voorzag een splinternieuw villacomplex buiten de stad, om er de talrijke huisgezinnen onder te brengen. De opstand was zo dreigend, zo onoverwinlijk en zo smartelijk tevens, dat van het plan moest worden afgezien. De straatjes zijn daar nog, aan de voet van het Justitiepaleis, en de kleine huisjes, en de grote gezinnen, en 't krioelt daar van een blij leven - en het volk, dat van zijn stenen houdt, zorgt zelf voor zijn hygiëne. En dat het springlevend is gebleven, en levensmoedig tegen het noodlot op, toont onder de bezetting de hardnekkige en uitdagende bedrijvigheid van de stoere Radijzenstraat. Ha! hoe zal zich onder zulk een volk een Pieter Breugel thuis hebben gevoeld! En wij dan, zouden wij ons daar ook niet thuisvoelen?

Helaas! het sloopwerk, dat de Duitse invaller niet heeft vermocht, wij hebben het zelf ter hand genomen. De ‘jonction’ heeft de bijl in de wijken geslagen. De kerken staan er nog, doch de vele Onze-Lieve-Vrouwkens vinden hun processiegang niet meer.

Waar is de Putterij? Waar de zo gastvrije amigo? En gij, waar zijt gij, zoete Peerlemoerengangsken? De heren van de Wet hadden u zo lieflijk ‘Impasse de la Perle d'amour’ vertaald, maar zij hebben geen hart voor duurzame poëzie.

Iets is zeker: de ‘jonction’ zal vele uiterst gevoelige plaatsen van het stadsbeeld hebben uitgeroeid, en het zal blijken dat wonden werden geslagen die geen geslacht ooit genezen kan. Brussel zal er dan weer iets van zijn eigen aard bij verliezen. Ik wil zeggen: Brussel zal dan weer iets aan verwildering prijsgeven van wat zijn historische gaafheid was. Want oude dingen binden veel vaster dan nieuwe. En er moet altijd iets van het oude vaderhuis blijven bewaard, willen de kinderen in liefde hun moeder nog herkennen.

Zulks brengt mij vanzelf op het beeld van het vroegere familieleven.

Familiebeeld

Zoals het oude stadsbeeld van Brussel gekenmerkt was door particularisme en behoudzucht, zo is het bijzonderste teken van het toenmalige familiebeeld, gehechtheid en trouw aan zeden en gebruiken. Er waren in die tijd rijke mensen en arme mensen - en middenin een tussensoort, die ten slotte de belangrijkste bleek. De rijke mensen waren zeer rijk, en daardoor waren zij zover van alle anderen afgezonderd dat zij als opgehouden hadden Brusselaars te zijn. De arme mensen waren zeer arm en heden ten dage kan men niet volkomen meer realiseren wat een arm mens is, zoals die toen was. De sociale wetgeving heeft diepgaande wijziging in de toestand gebracht. Maar hoe doodarm ook, de arme Brusselaars hadden toch hun huiselijke en straatjesplezieren, en zij hebben nooit in hun ellende hun goed humeur en levensmoed verloren. Zij mengden zich trouwens nogal gemakkelijk met de tussensoort, die ik de burgerij zou noemen, en die in haar stand een vrij rijke schakering vertoonde. Daarvan reeds bracht het uitzicht zelf der huizen duidelijke getuigenis. Want de mensen in die tijd lieten zich zo gemakkelijk niet gelijkschakelen, vervlakken en klasseren. Zij waren zeer sterk belust op eigenheid en persoonlijkheid. En men zou zich niet hebben kunnen inbeelden dat er een tijd zou komen, waar burgers van goede rang zich zouden laten opsluiten in gelijkvormige appartementen, zoals in genummerde cellen van een gevangenis. Men moest het huis hebben van zijn rang, de stoep, de deur van zijn rang, een uitgesproken en zichtbare identiteit, die zich aan betrouwbare gevels liet veropenbaren.

In zulke huizen leefde men een goed gesloten huiselijk leven, intiem en letterlijk nog ‘rond de haard’ - want er waren haarden, met vuren of met kachels, die men stoven noemde. Centrale verwarming bestond niet, althans niet dan in theorie, en men had er geen vertrouwen in. Men wilde een vuur dat men zag, en waar men kon rondom zitten. En elektriciteit was er ook niet. Men gebruikte petroleum in quinquets of lampes belges. Gauw daarop zijn echter toestellen met acetyleen in gebruik gekomen, en die stonken nogal, en dan gaspitten, waar men ook zeer voorzichtig moest mee zijn. Het gedempt licht, saam met het levend haardvuur, verinnigde het familieleven. En niemand van mijn ouderdom zal zich zonder

5 Familieleven omstreeks de eeuwwisseling

ontroering de lange winteravonden herinneren, waar de huiselijke kring zich knusjes en gezellig toesloot onder de blonde lampklaarte en bij het ronken van de stoof.

Maar hoe zagen wij eruit, volwassen mensen van 't jaar 1900?

De mannen droegen baard en knevels en zij gingen prat op krachtige harigheid. De haartooi was weelderig en, zo mogelijk, golvend, een beetje romantisch, en de huidige zazoemode zweemt er ook al wat naar. In tegenstelling met de thans heersende opvattingen was een kletskop een niet gegeerd verschijnsel, en er waren er ook minder dan nu, dunkt mij, 't en ware dat deze kaalheid, uit natuurlijke schaamte, toen beter verborgen werd.

Het linnen (behalve het werkgoed van de handarbeider) moest hagelwit zijn. Eigenlijk lag het ons als een pantser of een harnas op de borst, want het was flink gesteven, en bovenaan zat een hoge, harde boord, die zijn eigenaar verplichtte rechtop te kijken. Onze dassen waren overvloedig, sterk van kleur en steeds met een rijke speld bestoken. Onze broeken hadden nauwe pijpen, en als we ons op ons zondags zetten, trokken we de redingote aan.

Aan ons gilet, vaak hoog van kleur, hing dan de gouden horlogeketting, en we zouden het uitgeproest hebben bij het idee alleen van een polshorlogeken. Mensen van enig aanzien, als daar zijn: leraars, dokters, staatsbeambten en dergelijken, zouden nooit naar hun dagtaak zijn gegaan zonder hoge hoed. Een hoge hoed is trouwens de meest goedkope dracht van alle, zei mijn moeder vaak tot vader, die meer van een halve-hoge hoed hield, en dan nog wel van een lichtgrijze of een beige, die zeer naar de mode was, doch al te smettig. Kwestie van mode waren de vrouwen natuurlijk de mannen voor. Halfkorte rokken werden nooit boven de vijftien jaar gedragen, en de korte, die ons heden de knieën van de dames (tegen hun goesting, het spreekt vanzelf) laten bewonderen, werden alleen geduld tot voor de eerste communie. De rokken waren lang, dat is ja tot op de grond, en van achter vaak nog wel wat slepend. Zij waren ook wijd en overvloedig, en beladen met falbala's, volants, festoenen en bouffanten. En het profiel, de lijn zoals men nu zegt, was sterk gecambreerd, dank zij de toevlucht aan wat men zo minlijk noemde, een ‘cul de Paris’. Kort daarop (want vrouwenmode is nooit bestendig van duur) heb ik een nauw aangesloten klederdracht gekend, de zogenaamde ‘robe-princesse’, met de lange, over de

6 Uit La Saison, *1896*

7 Zondagnamiddag in Brussel 1908. De afgebeelde heren zijn waarschijnlijk collega's van de heer Selten, onderwijzer aan een Brusselse stadsschool

8/9/10 Uit een Brussels familiealbum

9

10

hand reikende fluwelen mouwen. En naderhand nog zeer aardig-openwuivende plissé-gewaden, waarin men haast al dansende aantrad. Maar al deze pasvormen waren beheerst door de gestrengheid van het korset, dat de taille tot een wespenslankheid aansnoerde, de heupen liet uitgolven, het achterwerk een prikkelende volheid gaf, en van voren de boezem tot een zachtademende dubbelronde weelde verhief. Ik heb meer dan eens het voorrecht gehad dusdanig korset vast te rijgen en ik herinner me wel dat ik in het aanspannen zelden zonder behulp van mijn knie kon slagen.

Thans beschikken onze vrouwen over een ontzaglijk stel kousen: wollen, katoenen, mercerisé, natuurzijden en nylon-kousen - en bovendien over een eindeloze kleurengamma. Vroeger was de keuze meer beperkt. En vooral wat de kleuren betrof. Men droeg witte kousen, en die pasten volkomen bij het blank ondergoed, dat ons, met zijn strikken en festoenen, toch zo luxueus aandeed. Denk eens hoe er een dame, bij het opstijgen in een kales, of een vigilante even later, of een tram uitzag. Zij raapte sierlijk de zware rokkenlast even op en trad met een wipje in de koets. En men kon in een flits haar enkels zien en bij ongeluk (of geluk) de aangroei van haar kuiten - en dan popelde ons hart. Er is toen een bedwelmende mode van zwart-zijden kousen ingetreden, en mijn eerste liefde (die zo eeuwig geweest is als de daaropvolgende) werd er met felheid door aangestoken.

Wat het vrouwelijk haartooisel betreft, het leek verbazend veel op wat wij thans tot onze verrukking - behalve dat men het niet knipte - ondervinden. Dezelfde hoge opzet en het bouwwerk met vlechten en krullen, maar van ‘permanent’ was er nog geen spraak. Men droeg de haren lang en niemand dacht eraan hun natuurlijke kleur te wijzigen. De eerste oxygenering of blondmaken meen ik te Brussel in 1911 te hebben waargenomen, maar toen zou geen fatsoenlijke dame er zich hebben aan gewaagd, al zo min als zij een sigaret zou hebben durven aansteken. Ik heb niets tegen rokende dames, maar wel tegen onfatsoenlijke, en dat waren de zeldzame rokende in die jaren wel.

Ik verwijs op deze plaats naar zekere kieskeurigheden van de hogere burgerij en de inrichting van de toenmalige modeshops. Gij vindt verder meldenswaardige bijzonderheden, onder een afzonderlijk hoofd, in verband met karakteristieken van de Belle Epoque.

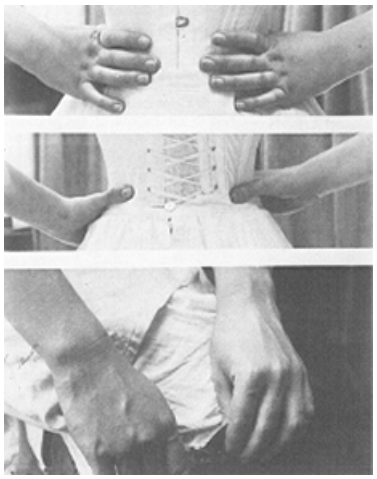

11 'Ik heb menigmaal het voorrecht gehad dusdanig korset vast te rijgen.'

Ondertussen een en ander over de huisgeneugten.

De huisgeneugten waren sober. De huiskamer was stil. De radio bestond niet, doch een ander foltertuig stoorde de rust van de huisgezinnen: de alom aanwezige piano, door jong en oud betokkeld, hierin ingewijd door de beproefde methode Schmoll.

Men vergenoegde zich met de kleine spelen die de uren rijk maken: het kaartspel, het dominospel, het damspel, en ten gerieve van de kleineren: het ganzenspel en het lottospel.

Ik zou hier nog een merkwaardigheid in verband met onze toenmalige huisvrouwen willen inlassen. Dat zij huisvrouwen waren, kwam op een manier aan de dag, die van de huidige zeer verschilde. Ik heb daarbij voornamelijk de burgerij op het oog.

Onze huisvrouw was toen, meer dan ooit, in letterlijke zin ‘de vrouw van het huis’. Nota bene: zij kon gemakkelijk aan een dienstmeid geraken. De sociale toestand liet het toe, waar zulks vandaag volkomen is uitgesloten (behalve in rijkere en zoveel zeldzamere klassen). De huisvrouw was ipso facto op het onderhoud en de arbeid van het huis aangewezen. Zij kon bovendien (en het was ook niet nodig) geen beroep doen op thermos en koelkasten of enige andere mechanisering. En verre van wat men thans voor een dwang zou houden, was het voor haar een plezier zich met het huis bezig te houden, met de kinderen, met de keuken, en met dat naaiwerk waaraan de garderobe van een man steeds zo'n behoefte heeft. En die bezigheid bracht vanzelf mee dat zij zich niet verplicht gevoelde voortdurend uit te lopen. Ik moet dit wel onderstrepen, want het is een eigenaardig aspect van het privéleven ten tijde van de Belle Epoque. Gaarne citeer ik op dat punt de onverdachte en zo geestige aantekeningen van mijn Franse collega, Carlo Bronne.

‘Dans ma jeunesse, schrijft hij, ma mère et mes tantes consacraient une part importante de leur vie à la confection d'ouvrages à l'aiguille, qui consistaient à faire des trous là où il n'y en avait pas, et à les combler là où il y en avait. Ces ingénieux exercices se nommaient ouvrages de dames; en Belgique on disait même ouvrages de mains, sans doute pour mieux signifier que c'était le seul travail féminin qui était noble, puisqu'il était inutile.’

Neen, waarachtig niet zo nutteloos als hier voor de geestigheid wordt beweerd. Deze ‘ouvrages de dames’ waren het ornaat van de huisvrouw, die zich in haar huis gelukkig voelt en het versiert met

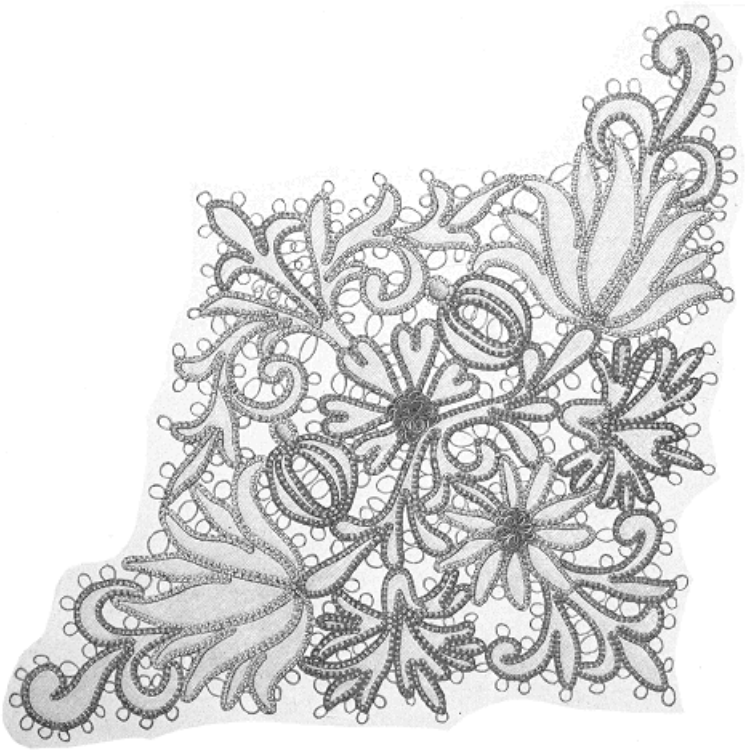

12 Broderie (La saison, 1885)

een frivole handbezigheid, de luxus ten slotte van haar leven.

‘Les ouvrages de dames’, vervolgt Carlo Bronne, ‘de la broderie anglaise à la tapisserie au petit point, sont à ranger parmi les objets préhistoriques. Certes les femmes tricotent encore des pullovers et fabriquent des layettes, mais elles ne se livrent plus guère à une occupation dont l'unique but était de tuer le temps, pour la raison simple qu'elles n'ont plus de temps à perdre.’

Ja, zulke tijd hebben zij er niet meer voor over. En dit is allerminst een verwijt, het is een constatatie. Ik zou de charmante dagen van de ‘ouvrages de dames’ eigenlijk niet graag zien weerkeren, - alleen maar om de afschuwelijke dingetjes die voor kunstwerk doorgingen, en dan lagen te slingeren op canapees, schoorstenen en schabellen. Deze ‘ouvrages de dames’ waren kortom een der dagelijkse bestanddelen van een lelijkheid, die, met vele andere nog, het uitzicht waren van de Belle Epoque.

En toch zijn zij een sieraad van het leven te heten...

Maar de tafelplezieren waren niet van de poes. Onze Brusselse vrouwen waren, zoals bij sterke volkeren hoort, vooral thuis in de keuken. Er werd veel geld en zorg aan de keuken besteed, en op feesten hoogdagen waren de familiemalen van een rijkdom en een diversiteit, die sindsdien nooit meer werden bereikt. Echt Brusselse gerechten waren de beroemde kip, waardoor de Brusselaars in Europa van ouds bekend staan als kiekefretters, de hoogstaande kermispensen, en bovenal de sjoezels. Het kan voor de vrouwen van het nageslacht interessant zijn te noteren dat de bereiding van sjoezels bij onze moeders een toewijding onderstelde, die ik uit de grond van mijn hart hoop bij onze dochters en kleindochters te zien herleven. Daarom geef ik hier een recept van de echte sjoezels ten beste: over zeven stoffkasserollen moet men kunnen beschikken, die gelijktijdig, schoon niet alle even lang, op het vuur zullen staan. In de middenste de kostbare sjoezels, zoals zij vers van het slachthuis worden gehaald. En daarrond dan één met rundvlees, d.i. os en kalf en ook ballekens, één met een ossestaart, één met schaapspootjes, één met kalfsschenkels, één met zwezeriken en één met kampernoelies. Alles degelijk met ui en verscheiden specerijen in de boter gelegd. De sjoezels zelf zijnde kordaat met lambiek besproeid. De kunst ligt hierin, dat op een gegeven moment de inhoud van al de kasserollen gelijktijdig gaar, mals en geurig wordt. Dan krijgt elke

13 Uit het familiealbum (1883-1917) van de familie Claeys

aanzittende op zijn bord uit elke kasserol een schep, en dat maakt al te saam een goddelijke kost. Ge kunt er dan een karaf faro of een fles geus bij gebruiken en het ligt lang en genoeglijk op de maag.

Ja, wat eten en drinken betreft had Brussel zijns gelijke niet. Ik weet wel dat het er nu nogal eens bont kan toegaan, en de Engelsen, die geen benul hebben van keuken, prijzen onze tafel zeer. Maar wie durft wat er thans voorhanden is vergelijken met wat er toen was? Laat mij bij voorbeeld van een banket spreken in een der ontelbare sjosjeteiten, of van een feestmaal in gesloten kring, ter gelegenheid van een eerste communie of zo. Eerst een aperitief. Dan oesters of mosselen. Dan de soep, liefst met ballekens. Dan een keus hors-d'oeuvre, gerookte zalm, makrelen in olijven, geassorteerde saucijzen, geperste kop en een beetje van 't smoelken, alle waardige spijzen met of zonder mayonaise, en geen sprake van koude patattenafval die men ook ‘salade’ noemt. En na die peuzelingen, de vol au vent, die een specifiek Brussels gerecht is en licht in de darmen valt, zodat men daarop in staat is om het rundgebraad aan te spreken, zoals het in zijn jardinière van erwtjes en wortelkens en prinseskens en bloemkool en spinazie voor de pinnen komt. Daarop verschijnt de ossetong met witte saus en kappers. Vervolgens de Brusselse kapoen, die in de goede huizen door een soort sorbet gescheiden werd van het kostbaar wild (ever, ree of gevogelte). Hier kwamen allerlei geleien te pas, mitsgaders pruimentrut en oranjemoes. Kreeft en langoesten bekroonden het geheel. Het dessert (maar ik moet nog een stevige schotel vergeten zijn, vrees ik), het dessert was bescheiden: een taart, ijsroom en wat vruchten. Een dergelijke spijskaart werd voor gewoon en matig gehouden op een burgerlijke feesttafel. Zij ontleende vooral haar glans aan de voorname keus van de op te dienen wijnen: om de beurt Moezel- of Rijnwijn, Chablis, rode Bordeaux, Sauternes, een paar kloeke Bourgognes, en de Champagne aan 't end. De koffie, die hierop aan het geuren ging, was er vooral om de aanwezigheid van een rijk gevarieerde ‘pousse’ te wettigen.

Dit brengt mij vanzelf op het kapittel van het Brussels bier. Het is onnozel ten huidige dage naar Brussels bier in de hoofdstad te zoeken. Het Brussels bier bestaat niet meer. Maar het heeft nog in de eerste twintig jaren van deze eeuw bestaan. Dat bier, dat uitermate fijn en vrolijk van uitzet, en nochtans even gezond als voedzaam

was, heette lambiek. Lambiek werd in de omliggende gemeenten van de Zennekom door roemrijke brouwerijen uit de bacteriën van het troebele Zennewater gepuurd. Deskundigen hebben het drie eeuwen lang bezongen als een godendrank, het heerlijkste bier in de wereld. Deze lambiek dronk men nog vóor 1914 in zijn negen historische gedaanten, alle vernuftige schakeringen van éenzelfde hoge tarwegisting. De volledige serie deed zich voor als volgt: de laagste kwaliteit was het meertsbier, dan volgde de faro, de beproefde volksdrank, dan de lambiek op de ton, dan een minder zure tussensoort: de half-en-half, dan de op ton gesuikerde zoete lambiek, dan de uitgelezen panaché, dan de drie flessenbieren: geuzelambiek, kriekenlambiek en frambozenlambiek. Bespaar mij het leedwezen u die vervlogen heerlijkheden te beschrijven!

Vóor dat onze kinderen werden uitgehuwelijkt moest hun natuurlijk gelegenheid geboden worden om te vrijen. Dat gebeurde met mate en tucht. Ik zal mij niet belachelijk maken met te beweren dat het vrijen heden ten dage geheel anders zou gebeuren. En ik geef graag alle redenen een plaats. Maar wat ik thans van jonge meisjes zie, zou ik in die verre tijd niet kunnen verzinnen, laat staan ervaren. Onze meisjes zouden geen benen zonder kousen hebben vertoond, hoe appetijtelijk die ook mochten zijn. En nog veel minder, al zij het ook in shorts, hun billen. En zij zouden zich schamen hun lippen, hun wimpers en wenkbrauwen, hun wangen te verven, laat staan hun tenen. En van die puntige vampiernagels in de rode lak gestoken droomden zij niet. En nochtans heb ik niet geweten dat zij minder begeerlijk zouden zijn geweest, en dat de jonge huishoudens kinderloos bleven. Ik weet inderdaad van een gezonde liefde in een frisse levenslucht, en van uiteraard gewaarborgde verbintenissen. Een huwelijk duurde langer dan een hemd.

In 1900 was een voorkind een (helaas! onuitwisbare) schande; een gescheiden vrouw een onverzoenbaar uitschot. De zeden van Hollywood waren onbekend. Oorzaak daarvan was de vastheid der maatschappelijke en zedelijke verhoudingen. En de kloekheid van het toenmalig gezin berustte op de betrouwbaarheid van alle op het leven gewonnen waarden. Elke familie had een spaarpot. Men stak er secuur goud en zilver in. Maar nu? Wat zou men in een spaarpot steken? Papier? En wat zal men er ooit anders uithalen dan wind? Komaan, er zijn slechts twee tijden die de moeite waard zijn dat

men ze beleeft: de verleden tijd en de toekomstige tijd. De eerste om het aards paradijs dat men erin terugvindt, en de tweede om het hemels paradijs, dat men hoopt te bereiken.

Het straatleven

Ik wil nu beproeven een beeld op te hangen van het leven in en langs de Brusselse straten.

Ik kan daarbij, helaas, maar weinig steunen op wat dat leven heden ten dage is. Ook het uitzicht ervan was zo geheel anders. Een dominerend element was toen, behalve in de stillere en weelderigere hoge stad, het water. Want op vele plaatsen lag de Zenne nog open en er waren binnenkommen aangebracht, waar kleurige boten een nijvere bezigheid langs de kaaien onderhielden. En vooral rond de mosselschuiten was de toeloop telkens groot, want onze huismoeders namen de waar rechtstreeks van de schipper af. Eigenlijk was er een kleine haven waar nu die nieuwe wijk is gerezen aan het Saincteletteplein, en omtrent de Vaartstraat en de Vismarkt en tot tegen de achtergevel van de Vlaamse Schouwburg.

Men kon zich daar in een schipperskwartier wanen. Dit bracht een heel spel van bruggen en achterbuurten mee, die de stad een schilderachtig aanschijn gaven.

Maar afgezien daarvan hadden de straten een voorkomen dat men thans niet meer raden zou. Stel u goed voor: vijftig jaar geleden was een auto voor de Brusselaar een curiositeit, die bij het gewoon stadsbeeld niet kon ingeschakeld worden. Geen auto's - dus ook geen motorgebrul, geen klaksons, geen benzinepest. Het vervoer gebeurde met behulp van paarden. Het grootste gevaar van de straat was de van alle moeders geduchte aandavering der brouwerswagens. Ja, men reed toen iemand omver met karren en rijtuigen, zelfs met fietsen, zoals men in het Nieuws van de Dag kon lezen. Wat men heden taxi's noemt, heette men toen vigilanten: een voituur met een amechtig koerspaard, een huifkap en een hoge bok, waar de koetsier met verlakte hoge hoed op troonde en, wonderlijk genoeg, vanwege het gure weer wellicht, steeds met een glanzende rode neus. Natuurlijk waren er ook herenkoetsen, naar Engelse mode:

14 Hooikaai: aankomst van verse mosselen

15 Straatleven bij uitstek: het Vosseplein

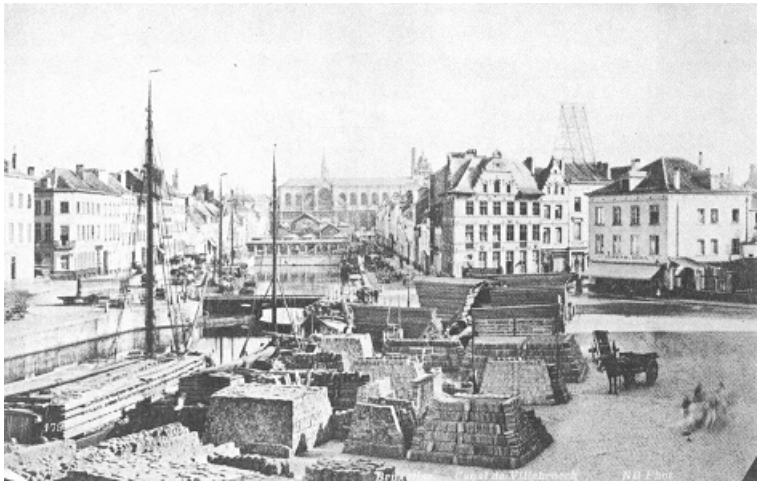

16 Baksteenkaai met op de achtergrond de Sint-Katelijnevest

17 De Ninoofse Poort en...

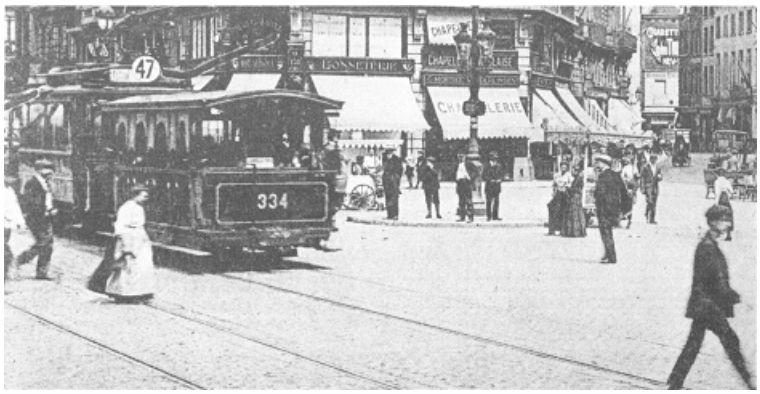

18 ... de Anspachlaan omstreeks 1908.

kalessen, landauers, coupés en cabriolets. Maar die zag men niet elke dag, want om er zo'n train op na te houden moest men rijk zijn, werkelijk rijk. Toegankelijker was voor burgers de fiets, die lang niet zo populair was als nu en de gewone werkman ontzegd. Toen ik een kleine jongen was, heb ik langs de Groendreef (d.i. in de volksmond 'den Alleevert') nog op die hoge velocipeden zien rijden, die men nu nog in het Circus ziet, de bicycle, zo een met een zeer groot wiel, en een heel klein wieltje van achter. Maar gauw is de 'bicyclette' gaan zegevieren. In den beginne waren de gummibanden een vinger dik en vol (wat het ding op de stenen deed rammelen), daarna werden ze wat breder en waren hol, hetgeen toch iets minder schokte; eindelijk waren het echte luchtbanden, die zowat tweemaal dikker waren dan de huidige en die men met een flinke handpomp en dito spieren op kon blazen. Wanneer zoiets leegliep, moest men er van buiten een pleister op leggen, want de binnenbanden en 'tubes' zijn naderhand pas in gebruik gekomen. Zo een fietser was voor de stedeling gevaarlijk, omdat hij, ten aanzien van het algemeen straatritme, veel te vlug reed, wel vijftien kilometer in het uur, zou ik zeggen. Zulke dodelijke jachten werden dan ook verboden.

Wat veel leven meebracht, dat waren de opkomende trams, insgelijks voor de passant onveilig, omdat hij zo'n tuig, dat te geluidloos over de sporen gleed, niet kon horen naderen. Lange tijd werden de trams door paarden voortgetrokken, en het heeft wonderveel beziens verwekt toen het tramnet elektrisch werd toegerust. Twee maatschappijen zorgden voor de uitbating ervan, en hun rijtuigen waren in een verschillende kleur geverfd. Zo hadden de Brusselaars de groene en de chocoladen trams.

Op straat werden rust en orde gehandhaafd door de politieagenten, net als nu. Toen echter was een politieagent een verschijning die niet te vergelijken is met de onpersoonlijke, correcte, geüniformiseerde en elegante dandy's die zorg dragen voor onze veiligheid. Een agent was een ongelijk mens, als bloemen in een weide: veelzijdig en veelvormig. Ik wil zeggen: er waren er van soorten: lange, korte, dikke, magere, blonde, zwarte en rosse, en één ding was gelijk aan hen: de snor, de mannelijke snor, die gezag inboezemde en die, vanwege de open lucht, altijd een beetje nattig moest zijn. En die mensen, die hun functie met een gezellig geweten waarna-

19 Ringlaan

20 Ruiters op de Louizalaan

21 De (ook nu nog) befaamde Brusselse groente- en fruitverkopers

22 'Gendarmerie de Bruxelles'

men, maakten deel uit van de familie, en zij droegen elk een naam, zodat men ze in vertrouwen kon aanspreken, zonder overdreven eerbied voor de uniform, die meestal gemoedelijke tekenen van sleet gaf. De voornaamste opdracht van de politieagent (die, met de vigilantekoetsier het karakteristieke ornaat van de stad mag heten) was: jacht te maken op de talrijke leurders, die met platte karretjes de drukste straten bezetten. Het waren meestal, deze leurders, rasechte vrouwen en daardoor werd het leven van een plichtbewust agent dikwijls veel hachelijker dan zijn joviaal uitzicht zou laten onderstellen. Indien gij thans de Katelijnewijk bezoekt, zult gij nog enkele van die karretjes ontmoeten. En gij zult u hierdoor een denkbeeld kunnen vormen van wat het straatleven een halve eeuw geleden was. Onze burgemeester moet op de laatste braderij van de Vlaamse Steenweg beloofd hebben dat hij niet dulden zal dat zijn politie het nog overblijvende dappere leurdersvolkje zou uitroeien. Ere zij hem.

Doch iets dat helemaal van de lucht is en vroeger zo aardig kon opklinken, van de ene wijk naar de andere, dat is de straatroep: de roep van de voddenman, van de scharensliep, van de ketellapper, van de mandenmaker, van de venter met Hollandse haring, met garnaal, en karikollen en krabben, en honderd andere, alle divers en typisch, en familiaar - mij dunkt het was de stem zelve van de levend geworden stadsstenen. En een paar keren passeerde in 't kwartier de straatzanger. Die leerde liedjes aan op de noenstond, want ja, in die tijd, mijn God! hoorde ik ons volk nog dagelijks liedjes zingen. 's Avonds was Brussel bescheidener dan nu. Jantje de lantarenman, ging rond met zijn brandende wiek hoog op zijn stok en men zag het vlammetje van de ene lantaren naar de andere wiegen, en de gaspitjes aansteken. Indien mijn grootvader vanavond uit zijn graf opstond en naar onze boulevards werd geleid, hij werd door het vele licht blind geslagen.

En dancings en bioscopen waren er ook al niet. Ik herinner mij een dansgelegenheid ergens aan de Antwerpse poort; de Salle Mabille heette die, maar ze was, zoals een paar gelijksoortige, slecht befaamd. Ik heb natuurlijk de triomfantelijke opgang van de cinema beleefd, die van wonder tot wonder gedijde. Ik schaam mij niet u te bekennen dat de schoonste film die ik ooit zag en die mij als dusdanig is bijgebleven, eigenlijk mijn allereerste film was: de sombere

aankomst van een trein, in een rollende wolk van damp, en dan stegen waarachtig de reizigers uit de coupés en ze liepen met hun koffers op het perron en, God beware me, vastberaden stapten zij naar mij toe. Mijn hart stond stil. En nochtans waren daar geen girls, noch stars, noch andere Hollywoodse bekoorlijkheden...

Er was toen een verschil tussen weekstraat en zondagstraat. Nu trouwens ook, maar het was andersom: de straat op zondag was levendiger en intenser dan op weekdag. Bedenk dat de winkels en magazijnen 's zondags niet sloten. Op hoogdag gaf de stad zich geheel en ten volle, met alle geweld. En dan kwam er vanzelfsprekend het meeste volk op straat. Het was op zondag dat het familieleven zich uitzette door de warme aderen van de stad, zodat, naar ik mij trouw herinner, een zondag steeds een feestdag is geweest, waarbij iedereen, klein en groot, genodigd werd om mee te vieren. Mijn vader placht voor de noen met mij naar de Grote Markt te gaan, en dat deden velen, zodat daar bij de vogelenuitstalling steeds een rumoerige toeloop was. Ik ben op die wekelijkse wijze vertrouwd geraakt met de heerlijkheden van het schoonste aller gemeenteforums, en ik heb inzicht gekregen, zo vanzelf, in de pracht van deze architectuur. Hebt gij nog niet, als ik, bemerkt dat heden ten dage de Grote Markt het meest vereenzaamde plein van de hoofdstad is? Gelukkig komen de vreemdelingen haar bewonderen, anders was daar geen kat.

Waar het volk de wijkfeesten had en zijn geurende kroegen, hadden wij, de klasseburgers, onze voordrachtavonden, onze schouwburgen en onze concerten. Deze laatste moesten, wat de kwaliteit betreft, lang niet onderdoen voor de huidige. Ik herdenk hier dankbaar de volksconcerten van Dupont en de gelijkwaardige Ysayeconcerten. De grootste orkestleiders van Europa traden daar op. En een bijzondere melding verdient de Muntschouwburg, waar toen Kufferath de schitterendste jaren van zijn carrière heeft beleefd. Het is Kufferath toch die Brussel heeft ingewijd in het monumentale theater van Wagner en van Gluck. Zijn opvolgers hebben zijn standing helaas niet kunnen volhouden.

Het is van ouds en spreekwoordelijk bekend dat, wanneer drie Brusselaars samenkomen, zij onmiddellijk overgaan tot de stichting van een sjosjeteit. Er waren ontelbare sjosjeteiten. Buiten de toneelkringen en de spaarmaatschappijen, waren er sjosjeteiten van de

23 Bloemenmarkt met de gildehuizen van de Grote Markt (‘de grûte mèt’) als decor, eeuwwisseling

24 Vlaamse melkmeisjes in Brussel

25 De grote Zavel

26 Groot-Eiland richting Zespenningenstraat. Eeuwwisseling

edele kruisboog, van de handboog op de liggende wip en 't blazoen van de palee, van de platte bol, van het kegelspel, van de dikke bal, van de pelotebal, van de kleine trommelbal, van turners. Boksen en voetbal waren algemeen om hun brutaliteit veroordeeld. Bij de grote Brusselse kermis traden al die sjosjeteiten op in de Ommegang en zij liepen de volkswijken van de stad door in luisterrijke sier en onder 't gedruis van tegeneen opspelende muziekfanfaren en harmonieën. Voor de clou van die stoet zorgden onze statige Reuzen: Mieken en Janneken, Bonpapa en Bonmama, de grote Turk en aan 't eind het geweldig Ros Beyaert door de Vier Heemskinderen bereden. De hele stad was op de doortocht te been en juichte en schaterde en liet de kinderen errond dansen. Maar dit is typisch: de overlevering eiste dat de Reuzen zouden gedragen worden door de bootlossers van de Vlaamse Poort, de geduchte vaartkapoenen. Hierdoor kwam de lange Ommegang, die door de feestcommissarissen zo moeilijk te regelen was, geheel onder de plak van deze Reuzentillers, die zichzelf ook natuurlijk tot een machtige sjosjeteit hadden weten in te richten. Wanneer de vaartkapoenen dorst hadden, hielden ze stil en gingen drinken en lieten de boel staan. Ze kwamen terug als 't hun beliefde, en dan geraakte de processie weer aan de gang. Zo, langs allerhande kapellekens, sukkelde zij eindelijk tot op de Grote Markt, waar haar de stedelijke overheid opwachtte en plechtig monsterde. Dan zag men burgemeester Buls, mager en somber en droog en zonder de minste decoratie, gevolgd door een schitterend en rijkbepluimd college, alle groepen schouwen, terwijl op zijn weg overhand de brabançonnes losbarstten. Van deze burgemeester spreken de oude Brusselaars nog heden met lof en zij hebben het voorzeker op prijs gesteld dat op zijn borst nooit een ereteken heeft mogen prijken. En in de straatjes rond de Vismarkt pleegt men nog te zeggen van een opgeschoten spring-naar-'t-vet: 't is ‘nen benen van Buls’.

Maar de uitbundigste feesten waren met Carnaval. Dat mochten inderdaad schrikkelijke dagen genoemd worden. Ontelbare gemaskerde benden liepen langs de centrumlanen en de boulevards. Bébés, harlekijns, clowns en vuiljeanetten vierden een zodanige losbandigheid, dat ik beter doe er de sluier over te werpen. Men slingerde met serpentines van het ene trottoir naar het andere, en uit de vensters tegelijk. Men sloeg met pakken confetti in 't gelaat, randde al aan

Le Tirailleur

PARAISSANT LE DIMANCHE

ECOLE COMMUNALE

BRUXELLES-SÉDUCTION

ou

M. Buls et ses institutrices.

27 Het Brussels weekblad Le Tirailleur *verscheen op 9 oktober 1881. Het was gericht tegen de liberalen 'en hun vrienden, de Joden' en viel Charles Buls en de revisionisten aan.*
In het nummer van 18 september 1892 bespotte Le Tirailleur *Charles Buls, die de onderwijzeressen in het gemeentelijk onderwijs pas had meegedeeld dat ze hun dartele toiletjes moesten thuis laten en ze moesten vervangen door kleding die beter bij hun opvoedende zending paste.*

wat maar kleur of vorm of leven had. 's Morgens lagen de straten met een dikke laag papiersnippers bedekt, en de nog aandweilende dronkaards en nu ontmaskerde, uitgeputte vierders strompelden langs de gevels, te moe en te ziek om nog beschaamd te zijn.

Wanneer men dat alles overziet en overweegt, het goede en het slechte, dan glijdt men vanzelf tot beschouwingen af die u melancholisch stemmen. Het oude Brussel is al zeer gehavend. En ook de Brusselaar is veel veranderd. De mensen van vandaag hebben het op alle gebieden beter: een goede sociale wetgeving, meer comfort, meer vrije tijd, en alles gaat aldoor vlugger, vlugger: de auto's, de vliegtuigen, en de machine heeft alle handarbeid overgenomen. Men doet zelfs de kippen tweemaal daags eieren leggen. En de heerlijke geuzelambiek, die vroeger drie à vier jaar ton en fles nodig had om mals te worden, wordt nu, drie maanden na 't brouwen, aan de sukkelaar opgediend, die ook al zijn smaak heeft verloren.

Is dat vooruitgang? Ik bedoel vooruitgang in de zin van verbetering en volmaking? Want alles toch moet streven naar geluk. Ik zou eerder voorzichtigheid aanprediken, en op deze angstige vooravond van de rijzende atoomtijd, de bede herhalen waarmede Socrates, zovele eeuwen geleden, zijn goden bezwoer: ‘God! geef ons genoeg, en 't moge weinig zijn, want het vele ducht zijn vijand, het meerdere, dat nooit verzadigd is’.

Modeshops

Een non, ten teken dat zij met de wereld ook haar sekse heeft afgezworen, zal men de haren afknippen.

Aldus wordt op de meest spectaculaire wijze de geslachtelijke destitutie gemeld en bezegeld. Immers, de vrouwelijke haartooi werd te allen tijde geprezen en geheiligd. Men zou, ook in de Belle Epoque, geen misdadige hand uitsteken naar de heerlijke vacht, waarin een jonge moeder zich veilig met haar kind, als in een nis, kon terugtrekken. Het lag derhalve, na de eerste wereldoorlog, voor de hand dat men een vrouw die ‘met de Duitsers had geheuld’, de schandelijkste aller straffen zou opleggen door haar de haren af te scheren. Deze heiligschennis verloor blijkbaar na enkele jaren haar oorspronkelijke betekenis, want, verre van er als ontuchtig te worden door

gebrandmerkt, wordt het haarknippen heden ten dage algemeen door onze vrouwen als een graag aanvaarde modesier beschouwd. Aan diepzinnige beschouwingen omtrent een ommekeer die openlijk elke moraal beschaamt, zal ik mij niet wagen. Het heeft geen zin voor vrouwelijke modieusheden naar één of andere oorzaak uit te zien. Het mondt toch altijd op ‘iets anders’ uit.

Ten tijde van de Belle Epoque zou nooit een schaar onze weelderige haartooi bedreigen. Wat voor gevolg had dat de kappers van hun winstgevende toevlucht tot allerlei ‘permanenten’ bleven verstoken. Maar met de lange haren, de zware vlechten, de glanzende chignons en de kunstige wrongen hadden zij de handen vol.

Ik heb in mijn tijd (toen ik er nog naar omkeek), beurtelings vijf à zes kapstijlen beleefd, de ene vernuftiger dan de andere, want, per slot van rekening, kan men meer fantasie aan lange dan aan korte haren besteden. Zij waren bovendien niet volstrekt uit elkaar te houden, en vierden, met willekeurige wisseling, al te zamen hoogtij. Een dame oefende dan vrije predilectie uit voor wat haar het liefste stond.

Een opmaak van middelmatige complicatie, ook wanneer de kapper hem herhaaldelijk had voorgedaan, duurde vrij lang. Vanwege de ontelbare haarspeldjes die erbij hoorden, vermoed ik.

De zedigste waren symmetrisch, aan beide zijden van een middellijn weggolvend, of ook over de oren plat gekamd ‘à la Cléo’ (naar de naam van een Parijse actrice over wie ik verder nog gelegenheid zal hebben te spreken). Golvende of platte strengen werden naar achteren, of laag in de nek, of hoger, in chignon opgehaald. Chignons konden rond (licht of hard), of ‘à la huit’ gevlochten (d.i. in de vorm van een 8) zijn.

De illustraties die bij het hoofdstuk werden aangebracht, zijn voornamelijk gewijd aan de virtuositeit van het krulijzer. Het krulijzer was een uiterst gevaarlijke kunstenaar, omdat met ‘het leven’ der haren al te kwistig werd omgesprongen. Beroep werd dan ook gedaan op de ‘bigoudi's’, metallieken tuigjes, waarin het haar in krullen werd opgerold om zo, buiten alle verderfelijk vuur, de hele nacht door in de plooi te worden gedwongen. De aanblik van een met honderd bigoudi's omhangen dameshoofd was niet bijster boeiend. Ook niet toen de bigoudi's werden vervangen door papieren papillotten. Maar het vernuftig friseerwerk kwam, na het uitkammen, des te bekoorlijker aan het licht.

28 Dames in Teirlincks jeugdige dagen

Dergelijke coiffures konden geen hoed verdragen, althans geen die de schedel enigszins zou omknellen. Alleen hoorde erbij een even aanzienlijk monument. De hoeden, zomerse en winterse, waren dan ook wijd van omvang, en stonden noes op een kant van het hoofd, alsof ze gingen kapseizen. Maar ze werden als in de vlucht, in de hoogte gehouden door bloemen, strikken, reigerbossen en bonte struisveren.

Ik verwijs naar de voorhanden illustratie, zoals ik tegelijk doe voor de toiletten.

Het zou een onbegonnen werk zijn deze toiletten te beschrijven. Zij waren overladen met kant, borduurwerk en bont, en dagen elke beschrijving uit. Het mag volstaan te wijzen op de voornaamste karakteristiek; d.i. de lange, slanke silhouet, de wespentaille, de sterk getekende cambrure en de slepende rokken. Het korset was de dwangbuis van onze mondaine vrouwen. Ik heb er zien onder lijden, doch nooit hoorde ik erover klagen.

De modehuizen van de Belle Epoque deden niet zo intensief als nu beroep op de pers. Zij waren verplicht hun klandizie rechtstreeks te bewerken door middel van modeplaten, die men - vaker dan men ze rondstuurde - in de winkels kon raadplegen. De shows, zoals zij heden worden ingericht, bestonden in het geheel niet, althans niet te Brussel. Wel kon men bij enkele, zeer aanzienlijke firma's en in enkele, haast private kabinetten, gedragen modellen te zien krijgen, die dan meestal uit Parijs afkomstig waren. Wanneer het zeer dure high-life-huizen betrof, waarvan het gehupeerd gezag niet overeen te brengen was met een gedrukte documentatie, werden foto's van rijk uitgedoste mannequins (ook Parijse meestal) onder de uitgelezen cliëntele rondgedeeld. Zulk fotomateriaal, thans bewaard in het kunstmuseum van het Jubelpark, duidt op de uitzonderlijke weelde en kostbaarheid der aangeboden klederdracht.

Ik herinner mij aldus bonthuizen als Mallien en Wolff, maar ik onderstel dat zij in internationale concerns waren opgenomen. Specifiek van Brusselse bodem schenen zij mij niet te zijn.

Apropos, van deze culminerende en distante bontfirma Wolff, mag hier een parenthesis worden geopend die de Belle Epoque in de hoofdstad weer van uit een andere hoek alleraardigst beschijnt.

29 Koninklijk paleis ca. 1908

30 Koningsplein ca. 1908

Een eersterangswinkel kon zich niet permitteren te worden gehuisvest in 't zij eender welk stadsgedeelte, al was dit nog zo druk bezocht en van goede commercie. Er waren te Brussel edele, burgerlijke en volkswijken. De volkswijken waren de vele parochiale nederzettingen, het aloude stadssubstraat. De burgerhandel bezette de grote lanen, de Beurs, de stationsbuurten en een paar drukke agglomeraties nabij de poorten.

Daartegenover stond een gesloten wijk, waarin de verheven stand toestemde zich te wagen. Deze wijk, die niemand vooraf had afgebakend en uit zichzelf spontaan werd bepaald, was zichtbaar beheerst door het Koninklijk Paleis, waarvan men voelde dat hij een mysterieuze emanatie was. Zijn voornaamste passages liepen over de Berg-van-'t Hof, het Koningsplein, een klein deel van de Regentschapsstraat, de strook van de Koningsstraat, aan de Warande gelegen en dat tot op het niveau reikt van de Sinter-Goedelekerk, de Naamse straat en een paar bevoorrechte uitwassen, die hun geluk te danken hadden aan god weet wat. Het edel privilegie werd bovendien onder streng toezicht genomen, zonder dat daartoe enig bevoegd apparaat werd ingesteld. Misschien was het een occulte waakzaamheid van alle belanghebbende winkeliers? Hoe dan ook, er zou geen ‘dame van stand’ ooit een shop zijn binnengelopen die zich niet binnen het edel stadsdeel bevond.

Zo herinner ik mij dat mijn goede vriend Leo Leefson, de fabeldichter, die met het huis Wolff op een of andere manier in nauwe verwantschap stond, zich in mijn bijzijn liet ontvallen ‘dat een zo aanzienlijke bontzaak haar eigen expansie door haar idiote ligging belemmerde’. Het huis was namelijk (voor zover ik mij herinner) gevestigd boven aan de Arenbergstraat, op een boogscheut en volop in 't zicht van de Sinter-Goedelekerk. Het paalde eigenlijk aan de reeks antieke shops van Brusselse kant (een beproefd luxe-artikel, zou ik denken, want die kant was echt).

Jawel, beweerde Leefson met deskundige overtuiging, die kantshops doen er goed aan onze oude collegiale te omringen, de bontwinkel echter is van de kerk gescheiden, en dat mag niet, dat is veel te ver. Feitelijk ruikt het daar reeds naar de benedenstad, en het ligt ook lager dan het nog aanvaardbaar deel van de Berg-van-'t Hof, waar ik dan op het nippertje woon...

Ik kan de hier terloops opgeroepen figuur van een goede vriend niet

weer onverhoeds laten wegzinken in het verleden. Te meer dat hij, nu ik hem in een voldoend tijdsperspectief terugzie, mij van de Belle Epoque-mens voorkomt als een verklaring, zo niet als een prototype. Hij was een uitstekend fabeldichter, Leo Leefson, een fijn mens, met het uiterlijk, de manieren, de woorden van een fijn mens, waardoor hij er niet in slaagde (en het was al te zichtbaar voor mij) te accorderen met de toenmalige Brusselse Vlamingen, wier gezelschap hij nochtans zocht. Dat lag wellicht aan zijn Hollandse afkomst en opvoeding, vermoed ik. Hoe dan ook, het kon niet liggen aan het feit dat hij geen Frans zou kennen, want zijn Frans was allerkeurigst en, doordat een vreemde charme ervan uitging, buitengewoon aristocratisch. En het paste bij al zijn gedragingen. Hij was een aristocraat tot op het merg, en ik heb meer zulke aristocratische joden gekend in het buitenland. Hij had blijkbaar genoeg Frans geleerd om met geniale kennis van zaken naar de kroon van La Fontaine te dingen.

Ik leerde hem kennen in het kunstgenootschap ‘De Distel’ (onder kenspreuk: stekelig, niet hekelig). Hij was zowat 15 à 20 jaar ouder dan ik, een klein heertje, uitermate net en fashionable, met lachende, innemende ogen, onberispelijk geschoren en geknipt, vroeg grijs, maar met een roze huid en een sneeuwwit puntbaardje, zonder snor. Dat goed verzorgd hoofd en de blanke, niet minder verzorgde handen, samen met de fonkelende schoenen, correct van snit, pasten bij zijn nog nooit geziene doch allerminst opzichtelijke, geruite broek en een zwart laken colbert, dat hem, hoe soepel ook, zat als geschilderd. Maar nooit heb ik mij zat kunnen kijken aan zijn wonderlijke dassen. Eens gezien, kon men ze nooit vergeten. Nooit echter zag men ze weer. Lang nadien, toen we goede vrienden geworden waren en hij me af en toe in internationale milieus meenam, die aardig afstaken bij de pedante kleinburgerlijkheid van ‘De Distel’, vroeg ik hem eens hoeveel dassen hij wel bezat. ‘Ach! heus niet veel, monkelde hij, maar mijn vrienden zijn galant genoeg om er telkens een nieuwe te willen zien’.

Eigenlijk was hij wel trots op zijn high-class-fatsoen, maar ik heb het nooit anders kunnen houden dan voor een constante neiging om zijn vestimentaire waakzaamheid in overeenstemming te brengen met de degelijke dinstinctie van zijn innerlijk wezen. En in zijn ogen was zulks geen kunstmatige houding. Het was een manier van

zijn, waartoe hij zich zonder de minste moeite kon verplichten, een sociale gedraging, die hij openhartig zijn standing (ook de geestelijke) meende schuldig te moeten zijn. Kortom hij voelde zich en was een gentleman, een homme du monde, een man van eer, een sieraad van de Belle Epoque.

Indien hij dat inderdaad bleek te zijn, zag hij zich daartoe bovendien van ambtswege genoopt. Want deze charmante fabeldichter was mitsgaders de meest befaamde 'coiffeur pour dames' van de hoofdstad. Ik kan mij de gehele Belle Epoque niet indenken of Leo Leefson staat in het midden, een synthese, een incarnatie van een tijd, die ik (toen!) niet vermoedde dat hij zo kenmerkend zou zijn voor een nonchalante grootmoedigheid en een frivole levenslust. Over het ingetreden levensritme was hij niet dan met een Olympische distantheid te spreken. Wij lopen veel te snel, beweerde hij. (Jesses! wat zou hij heden ten dage hebben gezegd!, maar alles is betrekkelijk...). Wij struikelen over onszelf, orakelde hij verder. 'Nous brûlons les planches', zei hij nog en het was een betere zegswijze dan de vertaling die hij ervan gaf, nl. zou men ons 'het vuur aan de schenen hebben gelegd'. 'Brûler les planches' is een toneelvirtuositeit, voegde hij eraan toe, en wie zou het ooit zo goed weten als een kunstkapper, die de haartooi van zo menige prima donna van de Muntschouwburg had weten om te toveren?

Zijn shop, die niet groot was (juist groot genoeg om van uit haar rijtuig een gesluierde markiezin te laten binnenwippen), was halverwege op de Berg-van-'t Hof gelegen. Hij had een uiterst bescheiden uitstalraam met, in het midden, tegen een zwart fluwelen draperie, een eenzame marmeren kop van de gestrenge godin Hera. De voorplaats was een eenvoudig Frans salonet, drie grijze zetels rondom een ovaal tafeltje, en in een savant, gedempt licht een paar bloemen om de ambachtelijke parfums te camoufleren. Geen bord, geen naam, geen hoegenaamde reclame. Maar de hele Brusselse high-life wist dat men hier toegang had tot de geheime kamers van de grote Magiër die de mode regelt.

Toegang? Lang niet voor iedereen. En zeker niet zonder voorafgaande schriftelijke of telefonische afspraak. Ikzelf ben er nooit binnengedrongen. Hij was zeer kuis. Ten huize begaf hij zich nooit, behalve wanneer hij door het Koninklijk Hof ten paleize werd ontboden. Hij ging zeer preuts op zijn koninklijke cliënteel, al sprak

hij er nooit over. Maar ik kon het hem aanzien. Zoals hij zijn gehele persoon met voorbedachten rade, naar binnen en naar buiten, had ingericht, kon hij aan een voor de hand liggende vorstelijke bestemming niet ontsnappen. In weerwil van de discretie die bij zijn verheven opdrachten hoorde, liet hij zich af en toe wel eens een zinspeling ontvallen in verband met een of andere prinses, maar ik voelde wel dat hij het deed om mijn zwijgende nieuwsgierigheid te paaien. Ik voelde vooral dat hij in de grond niets onthulde, en zo maar deed alsof. Het was een vriendelijke tegemoetkoming, en ik beantwoordde ze met dezelfde hoffelijke geveinsdheid. Hij was alleszins een man die men niet kon overrompelen. De minste onveilige benadering wendde hij schielijk (ik ging zeggen op voorhand) af met een parade, die niet eens merkbaar was. Aldus kwam, bij deze Belle Epoque-meester, een uitzonderlijke humor tot uiting, die zich wist te behelpen met dove gebaren en onuitgesproken woorden. Ik meen mij te herinneren (en in het huidig geval bedoel ik daarmee dat ik mij in het geheel niets hoef te herinneren vermits ik alles ongetwijfeld wéet) dat hij een van zijn talrijke verblijven in Parijs (waar hij ook al door de adel en de diva's werd ontboden) had moeten besteden aan de zeer opvallende haartooi van Cleo de Mérode. Hij had me even vóór zijn vertrek aangekondigd dat hij er door een Parijse ster geroepen was. Maar was het geen prinses? Iedereen toch, in die formidabele Belle Epoque wist dat Leopold II, onze koning, (laat het een gerucht zijn, geloofwaardiger echter dan de waarheid) door zijn sensationele attenties er een soort prinses van had gemaakt. Bovendien komt het me thans beslist voor dat deze Leo Leefson, die voor een salonkapper doorging, in sporadische flirt met de Muzen, eigenlijk een authentieke hoveling was. Trouwens, hoe al deze verwarde waardigheden uiteen te houden? En waarom ze willen uiteenhouden ten slotte? Waren ze de voorwaarden, de imperatieven van zijn eenheid niet, - en bovendien van zijn verbondenheid met een eigenaardige tijdgeest, de ondoyante, vluchtige slingerstijl?

Terwijl ik thans zo wakker erover aan het dromen ben, en ik lijk mezelf wel een slaapwandelaar te zijn op zweeftocht naar het verleden, zie ik Leo Leefson met een profijtige monkeling aan zijn bedeesde lippen, ingaan op de gekroonde uitnodiging tot een jachtpartij in het Zoniënwoud, Tervuren of de Ardennen. Het ergert mij

31/32 Bouw van het justitiepaleis. Een deel van de Marollen werd gesloopt. In deze populaire buurt is het woord 'architect' nog steeds een scheldwoord. Leopold II (zie 32) bezocht met zijn architect Poelaert vaak de werken

32

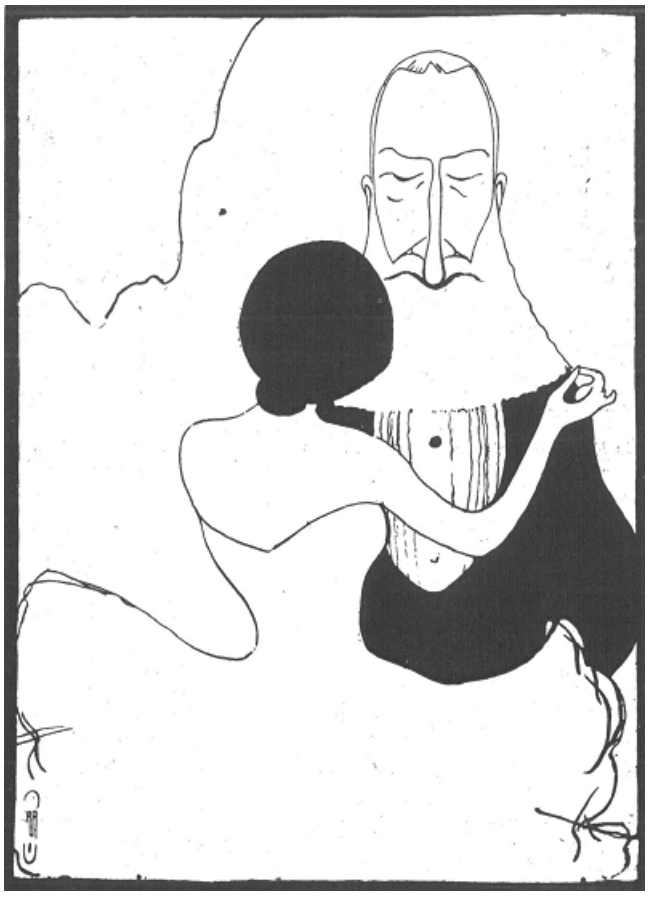

33 t/m 36 Leopold II had op het einde van zijn leven een stormachtige relatie met Cléo 'barones de Vaughan', van oorsprong een dochter van een Franse conciërge. Hij zou met haar een onwettig kind hebben gehad. Deze liefdesaffaire en de moeilijkheden met de rest van de koninklijke familie, waren het onderwerp van honderden spotprenten, voornamelijk in het buitenland. Op prent 36 (Simplicissimus, maart 1904) komen de prinsessen Stéphanie en Louise om afgedankte kleren van Cléo bedelen

34

35

36

nu dat ik hem omtrent zijn gearmorieerde omgang niet heb uitgehoord. Komaan, hoe zou ik op zijn allercharmantste bescheidenheid een inbraak durven wagen? Ik heb het nooit gedaan. Ik heb, integendeel, steeds getracht mij op zijn hoofs peil te heffen, waar onze betrekkingen veilig bleven. Me dunkt, ik leerde hem beter kennen aan zijn voorzichtige zwijgzaamheid.

Alles bij mekaar kan ik me thans geen liever weerschijn indenken van een Belle Epoque, die meer andere, ontmoedigende schijnen had.

Deze fournisseur de la Cour was ten andere, zoals gezegd, door stevige letteren gevoed en zijn spaarzame literaire bezigheden, door hun gewilde beperktheid, waren van een substantiële densiteit, die de minste roekeloze spreiding haar mocht doen verliezen. Hij wist het blijkbaar wel, en hield zich aan zijn fabelen, een specialiteit, die hij tot schamele proporties wist te dwingen. Hij las die fluisterend voor met een geurend mondje, volkomen op zijn fameus kappermeesterschap afgestemd. Maar niemand die hem hoorde, diende te weten dat hij kapper was. Hij was dichter en kapper - de twee in één, onafscheidbaar en écht. Immers, hij waande zich nooit wat hij niet was. Althans, en hoe hij zich ook gedroeg, deed hij zich nooit voor als een schijn van zijn wezen. En men geloofde in de schijn die hij toonde als in een werkelijkheid. Omdat hij zo feilloos zijn maat kende en zijn mogelijkheden raamde, ging van hem een stille en serene oprechtheid uit, een vertrouwen dat nergens op weerstand stiet.

Ik werd door Leo Leefson, toevallig in zekere milieus gebracht waarin ik eigenmachtig nooit toegang zou hebben gevonden. En telkens heeft het me verbaasd hoe gemakkelijk ik door hem werd geïntroduceerd, te meer dat zijn voorstelling in de meeste gevallen zogoed als onhoorbaar was en in lichte buigingen verscholen.

Een paar malen heb ik het voorrecht gehad, in zijn gezelschap, de onstuimige Franse schrijver, Léon Bloy te ontmoeten. Ik werd gauw gewaar dat in Bloy's ogen mijn vriend Leefson doorging voor een graag ontmoete melkkoe. Althans werd hij duchtig bewerkt en gemolken door wie zo prat ging op het epiteton ‘mendiant ingrat’, dat hij zichzelf als een eretitel had geschonken. Van mijn ervaringen, langs Leefson om, heb ik nadien dankbaar gebruik gemaakt bij het schrijven van ‘Het Ivoren Aapje’, een roman waarin nogal kras Bloy als Lieven Lazare is uitgebeeld.

In de schaduw van Léon Bloy, en achteraf meermaals alleen, ontmoette ik de in Parijs vertoevende Brusselse kunstschilder Henry de Groux, bijna even zo begaafd als zijn vader, Charles, maar veel luier en, naar ik ondervond, veel handiger in het aan de man brengen van de overschotjes die op de Parijse markt waren achtergebleven. Zulks heeft, toen meer aan den lijve dan ik, Leo Leefson ook ondervonden.

Ik doe hier van deze op zichzelf onbelangrijke marginaliën, gaarne melding, omdat zij mede de levenssfeer helpen oproepen waarin mijn vriend zijn dagen zo kunstig heeft gesponnen. In eenzelfde gang van gedachten voeg ik eraan toe dat hij later zijn enige dochter, die ik, voor zover mij heugt, even tussendoor heb mogen groeten, uitgehuwd heeft aan een vooraanstaand socialistisch parlementslid uit het Antwerpse, meester Terwagne...

Uit een brief van Terwagne aan Lode Baekelmans wordt mij volgende passus medegedeeld: ‘Mon beau-père était un être délicieux et nous l'aimions beaucoup. Il séjourna souvent à Paris. Chez une princesse parisienne, il fut durant des semaines hospitalisé et traité comme un grand seigneur. On aimait sa conversation qui jamais n'ennuya personne’. Ik geloof dat mijn herinneringen mij niet noemenswaardig in de steek hebben gelaten.

Leo Leefson is op vijfenzeventigjarige leeftijd in 1922 te Brussel gestorven. Een uitvoerig in memoriam werd hem (28-12-22) door de correspondent van de Nieuwe Rotterdamse Courant gewijd. Het spijt me dat ik geen inzage van het artikel heb kunnen verkrijgen. Misschien was het van de hand van Karel van de Woestijne?

Even voor Leefsons uitvaart had ik het plan opgevat een bloemlezing van zijn fabels uit te geven. Ik was overtuigd dat deze fabelen in weerwil van al hun tekortkomingen een ‘literaire vooruitgang’ betekenden op de begrensde onderwijzersproduktie van Leefsons tijdgenoten, gelijk die met hun bekrompen zelfgenoegzaamheid werd gehuldigd in het kunstgenootschap ‘De Distel’.

Het kan verwonderen dat hij in die nogal primaire kring omgang heeft gezocht. Hij was van bij de stichting aanwezig (zeker vanaf 1882), en lang een zeer ijverig lid. De grote charme die van hem uitging, leende men aan zijn fabelen. Typisch is voor de heersende tijdgeest de pueriele aardigheid dat een bekwaam musicus als Rühlman

(een zwager, geloof ik, van Alfred Hegenscheidt) de lezing van fabelen op het klavier begeleidde. En ik vermeld graag ten andere dat Prosper van Langendonck en Leo Leefson op een vergadering van 1887 een improvisatiewedding aangingen en stante pede hun prestatie voordroegen...

Door hun pittigheid, hun eenvoudige zakelijkheid en hun klare zegging, kwamen mij Leefsons fabelen voor als volkomen buiten het bereik geraakt van de sentimentele retoriek die in die jaren de Vlamingen ontroerde. Ik dacht zelfs dat de eenzame weg, die de fabeldichter onder Franse invloed (welja, waarom niet?) had ingeslagen, hem in de nabijheid bracht van de gezonde luchten waarin Van Nu en Straks zich bewoog.

Het klein fluwijn,
Dat groot wou zijn,
Vond dat zijn ras
Te nietig was.

(En toen het fluwijn een vos ontmoette en nu droomde een vos te mogen zijn, zou de vos hem dat leren, zoals het betaamt. Waaruit de fabel ons de les kan doen trekken:)

Hij die zijn eigen volk veracht
Valt schandelijk in vreemde macht.

Maar laat mij u hier in haar geheel de fabel neerschrijven van ‘De veren pen en de stalen pen’.

Een veren pen lag met gemak,
Te rusten in de pennebak.
Toen kraste trots een stalen pen:
‘Weet dat ik uw meestresse ben,
Daar ik reeds op de bladen glijd,
Terwijl men nog uw puntje snijdt’.
‘Vermeent ge, zei de veren pen,
Dat ik uw vlugheid niet erken?
Doch hij, die mij geduldig slijpt,
Wint tijd die de gedachten rijpt,
Want één woord soms, te ras geschreven,
Verwekt berouw voor 't ganse leven.’

Zij die menen dat dit geen uitstaans met poëzie kan hebben, zullen toegeven nochtans dat de woorden er zijn om iets te zeggen, en dat zij die opdracht vervullen met een eerlijke direktheid zonder bombast noch tierelantijnen. Zij zijn bovendien alles behalve overmoedig. Zij zeggen de waarheid zonder haar geweld aan te doen. Zij schijnen zelf te onderstellen dat iedereen die waarheid van te voren reeds kent en ze met genoegen hoort herhalen. En zij werden om dat genoegen geschreven. Men kan hier zonder de minste geforceerdheid beweren dat Leefson een geurig snuifje heeft opgevangen van Lafontaines geroemde bonhomie. Niet een met een pruik, een met een zilveren puntbaardje.

Er staat ergens aangekondigd dat ik voor de ontworpen bloemlezing een inleiding zou schrijven en haar van een passende bandtekening voorzien. Er is van dit plan niets in huis gekomen. En ik heb er grote spijt van. Vele plannen werden in de naoorlogse branding weggespoeld, helaas! Ook het tweede deel van de Lemen Torens. Hier staken mijn souvenirs uit een gebenedijde tijd, en ik mag ze nog eens uit de verte nawuiven met de nu reeds doorzichtige beenderen van mijn hand. Goddank! ik had vele en beproefde vrienden, maar geen stond zo gaaf in de Belle Epoque als een onafscheidbare weerglans ervan; geen was mij duurbaarder dan u, Leo Leefson.

Leef je nog? Natuurlijk leef je nog. Want ik ken geen graven. En al wat ik levend heb geliefd, draag ik levend mee naar het einde van mijn leven...

En ik groet u, mijn vriend.

Dit is een eresaluut.

Uit: *Verzameld Werk*, deel V, ter inleiding van *De Lemen Torens*.

Beschrijving van Brussel tijdens de Wereldtentoonstelling van 1910

Algemene aard en uitzicht

Brussel, dat in het hart van België oprijst en, zoals Camille Lemonnier schrijft, ‘dat hart zelf is,’ mag niet dan heel restrictief een *kosmopolitische stad* genoemd worden. De vreemde reiziger, die hieromtrent op een eerste gezicht een oordeel vellen wil - en dat doet hij gemeenlijk - zal zich gauw bedriegen. Men denkt dat Brussel vlug te overblikken is, men loopt op en af de brede middellanen, die inderdaad de stroom van aankomende vreemdelingen opslurpt, men stijgt even naar de Hoge Stad, laat zich in een rijtuigje ('t gebeurt nú algemeen in taxi) naar het Bois de la Cambre voeren, en deze schone stad, die alzo haar zeer ingewikkelde complexiteit en eigenaard verbergt, wordt dan niets meer dan een snoezige doening met grootsteedse inzichten aangelegd, een modern lustverblijf op Franse plannen geregeld, een verkleinde namaak van Frankrijks hoofdstad, kortom, het zogenaamde *Petit-Paris*.

De toponymische inrichting van Brussel geeft tot zulke dwalingen een gunstige aanleiding. De brede boulevards, die naar het centrum leiden en op een kleine oppervlakte het verkeer van wandelaars en reizigers concentreren, zijn als een rumoerig decor, dat, wegens zijn onverweerbare aantrekkelijkheid, het gezicht op de werkelijke gemeente verhindert. Men meent onwillekeurig dat het ware Brusselse leven op de Noordlaan, de Anspachlaan en de Beursplaats *eniglijk* bedrijvig is en dat de rest voor achterbuurtbedrijf mag genomen worden. Dat is even verkeerd als het Zwitsers leven schatten naar het enig schouwspel dat bijv. een kurhaus à la mode of een Righihotel biedt. Brussel leeft diverselijk en wijd uit. Een wandelingetje met Baedeker is niet voldoende om de geheimen van zulk leven te doorgronden, en dat is spijtig genoeg, want Brussel kennen is een genot dat, met de kennis, steeds aangroeit.

Laat toe dat ik u, om de kijk op dat alles gemakkelijker te maken, even de aard en de samenstelling der bevolking schets.

Het is uit deze geaardheid inderdaad, dat de stad geboren is en ontwikkeld. Zij heeft de groei der architecturale vormen gericht, en wanneer men 't alzo gaat aanzien, merkt men hoe trouw een wondere spiegel van hare zeden, de hoofdstad is.

De Brusselse bevolking - en wat ik ervan zeg geldt ook voor de aanklampende faubourgs - kan men naar vier zeer stipt bepaalde typen rangschikken - de platte volksman, de kleine neringdoener en kleine burger, de handelaar, nijveraar en grote burger, de hoge stedeling en edelman.

Voorheen bewoonden de volksman en de kleine burger de middenstad. Nog treft men er daar in kleine steegjes, maar het gros, door opeenvolgende onteigeningen uitgeroeid, verhuisde naar de uiteinden der voorsteden of in de nijvere gemeenten der Lage Stad. De kleine neringdoener heeft echter voet bij stek kunnen houden, en men kan hele wijken omlopen, waar hij meester bleef en de gevels der nauwe straten behangt met rommelige uitstallingen. Deze volksman, kleine neringdoener en kleine burger (ik begrijp hieronder de arme ambtenaars van alle slag) zijn de grond, de veste der bevolking. Zij spijzigen de onverzadelijke stad - la ville tentaculaire - die altijd nieuwe en altijd méér mensenlevens eist. Zij zijn het struise vlees, waarop de standen hun stijgende lagen stapelen.

Die spreken Vlaams. De lagere school, die zij bezochten en die naar Frans model is ingericht, vermocht niet de levendige moedertaal te krenken. Nauwelijks is zij erin geslaagd de volkstaal, die eertijds zuiverder klonk, met enige bastaardwoorden te beladen. De Brusselaar uit het volk is een Vlaming, die misschien nog wel iets van het opgedwongen Frans onthouden heeft, maar die met praktische uitslag geen andere dan zijn eigen, ontwikkelde taal gebruiken kan.

De man van de middenstand, de burgerlijke burger-handelaar, nijveraar, ambtenaar van enig belang - is het die aan Brussel zijn ‘toon’ geeft. Zij bezitten de grote en kleine fabrieken, die rond de Lage Stad en langs de oevers van de kronkelende Zenne laaien en dampen. Zij bezitten de vele en zo vaak geprezen winkels, waar zij met bijval een aanzienlijke luxushandel voeren. Zij bezitten in de gemeenten der Hoge Stad (in Elsene, Sint-Gillis, Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek) die schone en stille rentenierskwartieren, welke zich op korte tijd en in smaakvolle ligging tot heel verre van het rumoerige Centrum hebben uitgebreid.

37 Het volk van de 'Lage Stad'

38/39 De neringdoenden op wandel in de 'Hoge Stad', Louizalaan (38) en Guldenvliesvlaan (39)

39

De middenstandsburger, meestentijds uit lagere stand gesproten, is daarom meestentijds een Vlaming. Maar hij verzaakt gemakkelijk zijn moederspraak die hij slechts in familiale intimiteit of in de keuken nog bezigt. Hij houdt van het Frans, waarmede hij beproeft een uitzicht van voornaamheid en beschaving te bekomen. Hij houdt van Parijs vooral, en wanneer hij, in nabootsingswoede, aan het 'parisianiseren' gaat, bereikt hij vaak de koddigste uitslagen. Belgische schrijvers hebben met talent deze specifiek-Brusselse burger gekenschetst in boeken die ook in Frankrijk met waardering werden ontvangen. De waarheid is dat de burger van Brussel, spijts zijn onderricht, spijts zijn opvoeding, spijts zijn besliste begeerten, de 'oude Vlaming' niet van zich afwerpen kan. Het Frans der Brusselse burgerij is dan ook een alles behalve sierlijke toepassing van Franse woorden op germaanse begripswendingen, een soort zwaar mengsel, dat men te recht met de benaming 'langue belge' heeft gekarakteriseerd.

De hogere stand is natuurlijk fijner bedeeld.

De rijke en edele Brusselaar heeft voor zich het grootste deel der Hogere Stad ingenomen: de naar 's Konings naam getitelde *Quartier Léopold*. Het is een oude en beroemde wijk. Brede stille straten gaan er symmetrisch om, en behalve het *Park*, willen af en toe een open tuintje of een square er de eentonige statigheid met loverroerende levendigheid breken. De hoge, vierkante, zwijgende woonsten rijzen er plechtig en nemen aan het vorstelijk paleis en de ministeriële hotels, die van weerskanten het voorname *Quartier* inleiden, een deftig voorbeeld.

Aldus is, bondig getekend, de samenstelling der Brusselse bevolking. Ik mag echter niet verzuimen hier bij te voegen dat naast deze zuivere elementen ook wentelende, veranderlijke en kosmopolitische elementen krioelen. Zij brengen in de hoofdstad vreemde klanken en gebaren, en geven namelijk aan de omgeving der Noord- en Zuidstatie een gemengd internationaal karakter, dat meermaals het oordeel van de reiziger in dwaling brengt.

Wanneer wij weten hoe het met de stedelingen gesteld is, kunnen wij gemakkelijker de stad zelve wekken, wier inrichting het blijvend merk harer bewoners in alle tijden draagt.

Brussels wieg was, aan de boord der Zenne, de Lage Stad. Het aloude Brussel is daar nog niet gans uitgeroeid. Hier is het gebied

van het volk en de neringdoeners. De talrijke straten en stegen lopen er door mekaar, bijna verward. De huizekens, zo dikwijls vermaakt, verplakt, vergroot, kijken langs ongelijke raampjes naar de neergehurkte rij van de overkant en, naar voren hellend gevaarlijk, schijnen ze deze te willen groeten. Hier vloeide de modderige Zennerivier in open lucht en verpestte de achterbuurten. Nu is zij overmetst en de onderaardse gewelven dragen de brede middenboulevards.

Deze boulevards, zo ineens over de Zenne en door de volle volksstad gesmeten, hebben de populaire aard der Lage Stad niet diep gewijzigd. Zo de Anspachlaan het ware en woelende stadsleven draagt, vijftig meter verder vandaan is dat leven al niet meer te bespeuren.

De grootsteedse doening is op de middellanen geïsoleerd.

De beweging die daar gaat, heeft nochtans de Lage èn de Hoge Stad aangetrokken, zodat weldra een zeer drukke roering van hoog naar laag en van laag naar hoog ontstond. Het is licht te begrijpen dat op de weg van het gaande gewoel de luxushandel zich gretig vestigen kwam, tussen hoog en laag een agglomeraat van grote bedrijvigheid stichtend (Nieuwstraat, Bisschopstraat, Treurenberg, Kiekenmarkt, Berg-van-'t Hof).

Heel hoog bleef, omringd van stilte, de adel en rijke burgerij, en verder uit, in de nieuwe kwartieren, gingen in zonnige moderniteit de renteniers en de gegoede middenstandwerkers huizen (Elsene, quartier Nord-Est, enz.)

Ik meen dus klaar te doen met u, op een driedubbele indeling, een beschrijving van Brussel te geven, en wel als volgt:

1. De Lage Stad.
2. De Hoge Stad.
3. De nieuwe wijken en verre voorsteden.

En eer ik het doe sla ik met u het plan op, waaromtrent het goed is enige voorafgaande maatregelen te nemen. Gij weet dat het eigenlijke Brussel niet uitgebreid is en nauw binnen de vele voorsteden (faubourgs) is ingesloten. Om de weg op het plan gemakkelijk te maken repereren wij er vier uitgangspunten: de *Zuidstatie* (op de zuidergrens der stad); de *Noordstatie* (op de noordergrens); de *Beurs* (middenpunt der laan die Noord- aan Zuidstatie verbindt); de *Naamse Poort* (op de oostergrens, ongeveer 't middenpunt der hoge stad). Deze vier punten zijn niet willekeurig genomen. Zij zijn

eigenlijk *Centrums*, waar 't leven der naburige wijken zich samendringt, en waar de reiziger van al het grootsteedse comfort genieten kan.

Van deze *Centrums* uit kan heel de stad goed en grondig bezocht worden, daar ook de bijzonderste tramlinies er kruisen. Bovendien zijn zij voor de vreemdeling zeer gemakkelijk te vinden. Zij liggen op zijn gewone weg: de statiecentrums bereikt hij bij zijn aankomst, de Beurs kan hij niet ontkomen, waar alle hotels, restauraties en theaters er rond krioelen, en de Naamse Poort is hem een onverplaatsbaar uitgangspunt voor het bezoek der Wereldtentoon-stelling.

I. De Lage Stad

Een wandeling langs hier zal ons toelaten de indruk weer te geven, die het bedrijvigste stadsgedeelte op de bezoeker laat.

Wij gaan van de Zuidstatie uit. Wij volgen de middellaan niet, maar verkiezen de rumoerige straten die binnen de stad voeren. Daarom lopen wij even de stijgende Zuiderlaan (grenslaan) tot aan de populaire Blaesstraat, die wij inslaan. Al dadelijk treft de grote ijver der bevolking. Links en rechts, straat in, straat uit, 't zijn àl winkels en herbergen. Vrouwen lopen met karretjes op en neer en, spijts de vervolging der politieagenten, die deze neringsoort niet dulden mogen, verkopen ze de meest verschillende waar: groenten, of sienappels, of lekkernijen, of kaas, of schol (gedroogde vis) of andere dingen meer. De zijsteegjes, men merkt het gauw, gonzen van 't vele gepeupel. Hier en daar gaapt de vergulde poort van een danszaal. De danszalen zijn luisterrijk ingericht en worden, vooral in deze hogere gedeelten der Lage Stad, druk bezocht. De open deuren der kroegen geven zonderlinge kijkjes op drinkend volk en vaak zijn daar de vrouwen niet het minst gretig...

Terwijl ge al gaande, langs een straatreet op de hemel, de massale toren van het reusachtige Gerechtshof af en toe opsomberen ziet, geraakt ge op het Vosseplein, ook genaamd de Oude Markt. Kramen van alle slag zijn er opgesmeten. Op sommige uren in de morgen is het gewoel er geweldig. Het volk koopt er zijn dagelijks gerief: oude klederen, oude meubelen, oude potten en pannen, oud

40 Taxistandplaats aan het Zuidstation (ca. 1910)

41 Ingang van het Lunapark aan de Groendreef (ca. 1910)

42 Herberg De Rode Poort *op het Zaterdagplein*

43 Het Vosseplein

44 Groentemarkt op de Zavel

45 De Kapellekerk met het nu verdwenen volkshuis

46 Het kanaal

47 Trapgevel op de hoek van de Bisschopsstraat en de Mandenmakersstraat

ijzerwerk, al wat oud is, wat gediend heeft en wat gebeurlijk, op 't nauwste bekeken, nog even dienen kan. Niet de kramen alleen bergen deze rommelende handel; ook de vele winkeltjes daarrond, in de nabije straatjes, stallen een onnoembaar, versleten, verkleurd en bestoven boeltje uit.

Gij vordert. Gij bereikt de Kapelleplaats, waar op een plots stil pleintje, de niet onaardige Kapellekerk rijst; gij bezoekt er het graf van de oude schilder Pieter Brueghel (1625) en krijgt er, benevens een doek van deze meester, enige taferelen te zien van G. de Craayer en van Thulden.

Tot daar hebt ge het beruchte kwartier der *Marollen* bezocht, een oud en om zijn roekeloze vechtpartijen geducht Brussels ras. Nu dringt ge in het centrum van Brussel. Gij gaat het Volkshuis voorbij, zakt langs de Steenpoort tot op de Oude Graanhalle om, enige stappen verder, de Sint-Jansplaats op te komen. Steeds vergt langs alle kant de drukte der kleine neringdoeners uw aandacht. Hoewel ge hier, op enige meters afstand, de plaatsing van de rijke luxushandel nabij zijt, is alle uitzicht volks en uitsluitend-volks gebleven. Gij hoort overal het platte Vlaams opklinken, soms doorspekt met een Franse koddigheid. Gij daalt langs het rumoerige Violettenstraatje, gij wilt er van het volksbier proeven, dat inderdaad uitmuntend is[1] en hier aan uitgelezen tonnen wordt getapt, gij dringt al meer en meer in de kennis van 's volks levendige eigenaard, gij hoort lachen en luidop praten, gij ziet over natte kroegtafels de werkman en de echt-Brusselse burger zijde aan zijde de schuimende ‘pinten’ heffen, gij benadert feitelijk een deel van dat grote en complexe wezen: Brussel.

Dan ineens, een kort zijstraatje inslaande, zonder overgang staat ge op de wonderbare Grote Markt.

Gij kijkt rond, verbluft, want hier zijn vergaderd meesterstukken van architecturale kunst. Daar rijst het machtige Stadhuis: zijn gothische gevel, geheel met festoenen en standbeelden bezet groeit op in schoonheid. Grijs en rilde punt boven de stad uit de sierlijke toren, waar 't licht der ruimten om spelen komt. Recht tegenover

(1) Het Brussels bier wordt naar hoedanigheid als volgt gerangschikt: Geuzelambiek (op fles en van 't vat): zoete lambiek, panaché en de volksdrank: faro. De kwaliteit van deze bieren wordt boven het geïmporteerde Duits bier geprezen.

het Broodhuis, een werk van lenigheid en elegantie. Dan, heel rond en om, de plaats prachtig dichtdoende, al de heerlijke corporatiehuizen met hun gebeeldhouwde poorten, balkons en kornissen, met hun gouden versiersels, met al de weelde dat de overdadige weelde van een roemrijk verleden heeft nagelaten. De markt leeft op. Het is alsof een leven van eeuwen geleden weer roert over de gevels en in ritmische eenheid al de architecturale lijnen vastsnoert.

Gij bezoekt misschien het Gemeentelijk Museum, dat in het Broodhuis is ingericht, maar gij bezoekt heel zeker het Stadhuis. Gij wandelt er door de statige Maximiliaanse zaal, door de tere en stemmige huwelijkszaal, door de kloekere Militiezaal, en, langs de prachtige Eretrap, door de rijke Raadzaal, de heel mooie Collegiezaal en de diverse en telkens schoon aangelegde Kabinetten van Burgemeester en Schepenen.

Gij begrijpt dat het volk, dat ge in de volksbuurten der Blaesstraat hebt zien rumoeren en het verre volk dat deze ongeëvenaarde Marktplaats in vermetele trots heeft opgebouwd, toch verwanten zijn. Geen minste zweem van cosmopolitisme komt zulke indruk schenden. Hier is geen cosmopolitisme. Hier is een zelfstandig, zeer klaar gespecifieerd Brussel, dat zijn traditiën door alle tijden en in weerwil van alle warse invloeden heeft bewaard.

En wanneer ge, langs de Heuvelstraat de beroemde Plaats verlatend, in het florerende gedeelte der stad terecht komt, dat de Hoge met de Lage stede vereent, wanneer ge daar een weelderige handel ziet voeren en de modernste beschaving er u zijn tresoren biedt, dan nog blijft ongedeerd uw secure impressie.

Gij gaat de glazen Galerie Saint Hubert door of voorbij, stijgt een paar minuten langs de Bergstraat of de Arenbergstraat en komt voor de Sinter Goedele kerk staan.

De kerk, groots en rijzig, is als een machtig decor op de stenen hoogte. Haar dubbele toren gaat op, overweldigend. Gij laat in u het gevoel weer levendig worden, dat ge bij het Stadhuis hebt opgedaan. Gij versterkt dat gevoel.

Gij moet de kerk binnenlopen en ze aan alle kanten bewonderen. Een preekstoel vindt gij er o.a. die een meesterstuk is van beeldhouwkunst.

Dan daalt gij en komt op de Muntplaats, waar tegenover het grote

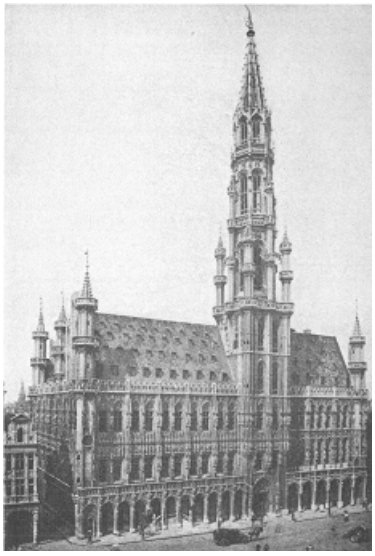

48 Stadhuis

49/50 Centrale Post (nu afgebroken) en Beursplein ca. 1890

50

51/52 Het Noordstation met Rogierplein omstreeks 1910 (51) en 1900 (52)

52

gebouw der Centrale Post en de Koninklijke Muntschouwburg (opera) rijzen. Gij slentert nu de Nieuwstraat door, opstapeling van fijne winkels en grote magazijnen. Steeds treft gij er een grote drukte. Brusselaars van verre en nabij, provincielui en vreemdelingen stuwen er op en neer. Het is zo wat de Kalverstraat van Brussel. Zij leidt u aan de Noordstatie.

Het brede plein, het zicht op de hoge, honderdruitige hotels, het lawaaierig beweeg van mensen, trams, automobielen en rijtuigen wekken een hevig contrast met wat ge voor de Nieuwstraat hebt gezien. Het kosmopolitisch Brussel openbaart zich. De Brusselaar zelf, die hier verloren loopt, herkent gij niet. Gij staat en gaat in een wereldstad.

Zo bewandelt gij de brede trottoirs van de Noordlaan en bereikt gij de Brouckèreplaats. Middenin een tuintje van bloemen verheft zich de Anspachfontein, een kunstig monument vol gratie. De wateren vloeien er trapsgewijs en ruchtig. Voor u gaapt de gonzende Anspachlaan.

Maar gij wilt de Lage Stad geheel kennen. Gij weerstaat aan de begeerte om de volkzatte laan in te lopen. Gij slaat in rechts, langs de eerste zijstraat, en seffens hervindt gij de oude, eigenaardige gemeente. De vismarkt die omringd is met echt Brusselse en uitstekende restauratiehuizen, en verder de door scheepsmasten verraden waterkommen, die de dokken en grotere bassins van Brussel-Zeehaven inleiden en verder linksom, de vermaarde Vlaamse Steenweg, eertijds de belangrijkste handelsstraat en nu nog de volkswandeling per excellentie, dan de stille belommerde, bijna provinciale Graanmarkt, al wat ge ontmoet en aansluit herwerkt de bijzondere stemming die van de Lage Stad, de echte oude stad, de levende en zedenrijke uitgaat.

Het is de Vlaamse Steenweg die u in het woelige Centrum, de Beurs, brengt, waar gij, alles goed geregeld en geschikt, na deze wandeling op noentijd kunt aankomen.

Gij kunt u gemakkelijk aan een kloek en verkwikkend eetmaal helpen, want restauratiehuizen ontbreken hier niet. Gij gaat op het terras zitten en geniet er, al etende genoeglijk, van de hevige en golvende drukte die, waarlijk grootsteeds op de wijde boulevard aan het roeren is.

53 Beursgebouw en Anspachlaan kort vóór de eeuwwisseling

Straks na het dessert, tramt ge waarschijnlijk naar de Tentoonstelling.

II. De Hoge Stad

Een tochtje door de Hoge Stad vergt ietwat meer tijd dan het reisje dat we reeds volbrachten. Het aangeprezen uitgangspunt moet, voor alle gemak, de *Beurs* zijn.

En wij stijgen...

De Magdalenastraat die u een heerlijke reeks van rijke winkels biedt, geeft uit op de nu om wille van het niet tot stand gekomen Kunstpaleis verwoeste Berg-van-'t Hof. De Regering heeft de puinen onder een sierlijke square bedolven, wat niet afneemt, dat een van Brussels eigenaardige wijken er thans vrij bloot en armzalig is gaan uitzien.

Gij ontloopt dit naakte zicht en komt dadelijk op de Koninklijke Plaats, waar, achter het standbeeld van Godfried van Bouillon de aristocratische kerk van Sint Jaak-op-Coudenberg prijkt. Vlak bij hebt gij de museums van Oude en Nieuwe Kunst. Gij weet zeker dat deze kunstinstellingen uitermate merkwaardig zijn: de gothische meesters, Rubens, Van Dyck, Teniers, Jordaens en de roemrijke anderen zijn er met prachtwerken vertegenwoordigd. De nieuwere beeldhouwkunst beschikt er over uitgebreide en talrijke zalen, terwijl, tussen beide kunsttempels de tempel der Wetenschap, de zeer rijke Bibliotheek van Boergondië uw belangstelling wekt. Gij zult natuurlijk niet verzuimen er heen te gaan, maar dat moet een andere dag gebeuren, die dan geheel aan zulk bezoek kan gewijd worden.

Niet zo dadelijk hebt gij de Koninklijke Plaats verlaten of gij bereikt het Park. Deze stedelijke warande is correct aangelegd en bevat heel mooie bomen. Een militair muziekkorps geeft er alle middagen concerten. Wandelaars van alle slag kuieren er - renteniers, ambtenaars met verlof, dienstmeiden met spelende kinderen. Een lieve voornaamheid spreekt uit dit oude Park. Het is er stil. De muziek galmt wijd uit in de stilte, waarbinnen gaat, veelkleurig, het spel van stralende zon en zinderend lover.

54/55 Het park van Brussel

55

Vóor de warande, in grote staatsie, het Paleis van de Koning. Koning Leopold II deed het geheel herstellen en verruimen, doch stierf eer hij zijn bevelen uitgevoerd zag. Thans is het Paleis voltooid. Het is echt vorstelijk geworden, ofschoon de Franse stijl, waarmede men het inkleedde, op enkele plaatsen wel wat zwaar is bewerkt.

Achteraan de warande, die ge door moet, vindt ge het Parlement en de ministeriële gebouwen. Het Parlement is merkwaardig en mag bezocht worden. Het uitzicht van buiten, dat niets ongewoons of wonderbaars oplevert, brengt nochtans veel bij om, dank zij zijn brede, royale opzet, aan de aristocratische wijk een karakter van stille majesteit te verlenen.

De ganse Koningstraat overigens, die van de Warande uitgaat en in rechte en lange lijn naar Schaarbeek reikt, behoudt enigszins dit pompeuze kenmerk. De straat is breed. De huizen hoog en ruim. Wat een scherpe tegenstelling toch met de innigere, plezierigere geaardheid van de steegjes in de benedenstad, waar de rommelige geveltjes parmantig mekaar schijnen toe te knikken.

Het beeld dezer tegenstelling dringt zich verder op, wanneer ge aan de voet van de ongezellige Congreskolom staat. De Congreskolom is op haar eigen een voldoende synthesis van wat de wansmaak der kunstenaars van de jaren 1830 vermocht. Zij toont wel enige allure, maar die heeft ze voor het merendeel te danken aan haar keurige omgeving en vooral aan het panorama, dat zich, onder de blote hemel, vlak achter haar ontrolt.

Heerlijk is dit panorama over de Lage Stad...

De Lage Stad ligt daar en ronkt en dampt. Gij raadt er, gij voelt er het gretige, jagende leven, dat gij er gisteren hebt geraakt. De Lage Stad zwelt, dunkt u, zwelt van dat leven. Over de verre brokkeling der daken, bestekt met rokende schouwen, schuift een lucht, die zwoegende arbeid draagt. Het is de Lage Stad, die daar zwoegende ligt. De Lage Stad ademt. De Lage Stad hijgt. De Lage Stad klaagt in zoevend rumoer...

En zij is over de onzichtbare Zenne, in het wiegende zichtbare Zennedal uitgespreid. Heel ver, waar de oever van de overkant stijgt, gaat zij in blauwe tinten, tegen lichte gordijntjes van bomenreken wegsterven.

Het zicht van het ruige, onverbiddelijke, onbeleefde leven, dat daar

56 Panorama van Brussel omstreeks 1910 vanaf het Poelaertplein

57 Koninklijke Plaats en achter het standbeeld van Godfried van Bouillon, de kerk van Sint Jaak-op-Caudenberg.

omlage raast, komt klaar op in uw geprikkeld geheugen, wanneer ge, u omwendend de pralende Kolom en de Hoge Stad aanstaart. Nu moet gij niet heel lang meer stappen, eer ge de Schaarbeekse poort (grens der eigenlijke stad) bereikt. Steeds onder de wandeling hebt ge, aan het einde der Koningstraat, de ronde, vergulde koepel der Mariakerk gezien. Thans valt uw blik open op de ruimte der omlopende lanen (boulevards circulaires extérieurs) en, wat lager op de schoongetekende tuinen van de Bloemenhof (Jardin Botanique). Van hier ook is het spektakel alleszins wonderlijk. De laan, die daalt, kruipt met haar dubbele bomenrijen de Noordstatie voorbij, de voorstad Molenbeek door, tot ginder ver, in Koekelberg, waar zij op het Elisabethpark uitloopt, vóór de nog onvoltooide reusachtige Basiliek-kerk.

Maar gij moet anderzijds oprukken en nu begint voor u een allergenoeglijkste wandeling onder de jarenoude olmen van de grote boulevard. De Wetstraat, die gij links laat, geeft u langs daar een kijk op de wijde Arcade van het Jubelpark. Gij bevindt u volop in het weidse Quartier Léopold. Automobielen ronken voortdurig over het stuivend asfalt. Ruiters draven op de malse paardenweg. Hier en daar, in een open portaal merkt ge vluggelings de bonte livrei van een kamerknecht of de witgekousde benen van een lakei. Rijkdom en voornaamheid beladen de sombere gevels der private hotels en kijken langs een zijden tipje van een zwaar gordijn even door een raam, dat glinstert...

En zo geraakt ge op het drukke plein dat de oude en wel niet heel mooie Brouckèrefontein ver- of ontsiert: de Naamse poort. Hier ruchtig beweeg van volk, van trams, van rijtuigen. Vele straten gapen lawaaierig aan alle zijden. Op de hoeken rijzen de hoge stenen van ultramoderne koffiehuizen en restauraties. Hier, als op de Beursplaats, als op het Statieplein, klopt barstensgereed de aderslag van een geweldig stadsleven.

Gij volhardt in de aanvaarde wandeling en loopt alweer verder onder de lommerrijke olmen. Niet heel lang toch: gij komt aan de Louizapoort, die de schone Louizalaan inleidt en de weg toont naar het Kamerbos (Bois de la Cambre).

Gij wendt rechtsom. Een ruimte ligt open vóór u. En statig, reusachtig, overdonderend rijst daar het enorme Gerechtshof. Waarlijk, dit is een aandoenlijk schouwspel. In Griekse fantasiestijl, in gewel-

58 Schaarbeekse Poort

59 Het nu nog zeer drukke Louizaplein

60 Het Justitiepaleis kort na de voltooiïng

dige stijl althans, zijn de stenen vierkanten op stenen vierkanten gestapeld, groeit in massieve arduin een overdadig monument. In de hemel rondt het zijn koperen koepeltoren. Het staat in zijne brede trappen op de berg van de stad en bóven de stad, stad en ruimten overheersend.

Gij nadert, u klein en nietig voelend - nietig inderdaad aan de voet van dat mastodontesk geweld, heel nietig op het brede voorplein, dat als een dorpel uit ligt, die de krachtige opgang van zo'n geweld schijnt voor te bereiden. Gij gaat, gelijk een klein luttel ding op het plein, dat, spijts alle mensen, geen roering verraadt en kalm ligt, naakt en vlak.

En weer, ineens zich openbarend onder de stenen van het zware paleis, ligt daar, wijder en woeliger en completer dan ooit, de daverende Stad in de laagte. De hemel spreidt zich uit met wolken en klaarten. En dampen, log en blauwig-rost gaan op, waggeltraag. Het leven spat daar onder, hotst daaronder, en werpt, gedempt in 't jammerend lawaai, kreten uit van jubeling of wanhoop.

De kracht van dit mysterie bevangt u, terwijl over u de vaste rots van het Gerechtshof opdonkert en uw ziel gaat mee naar het oneindige, zwaar van angsten.

En het is avond geworden. Tracht dat dit een avondspektakel zij, opdat, bekleurd met de glimmende schemerverven en overwelfd met de lage zonnegloeden, de stad in een énig tragisch gezicht, in u een onvergetelijk beeld gaat worden.

Dan, rap, leidt een tram u naar het Centrum-Beurs terug.

III. De nieuwe wijken en voorsteden

Maar wat wij thans van het eigenlijke Brussel zagen is niet Brussel geheel. De stad is merkelijk aangegroeid, heeft alle omliggende gemeenten bij zich aangesloten, en als deze hun administratieve zelfstandigheid en hun eigen naam behouden hebben, is dat nog geen reden om ze als afzonderlijke bestanddelen te beschouwen, die niet bij Brussel zelf behoren. Brussels feitelijke grenzen (de omliggende lanen, *boulevards circulaires*) zijn een kunstmatige lijn geworden, die nog alleen een zuiver bestuurlijke betekenis heeft. Brussel

zelf - hier bij de Londense *City* te vergelijken - is de kern van een grotere werkelijke, één geworden hoofdstad. Het telt niet meer dan 200 000 zielen, terwijl de ganse agglomeratie haast 700 000 inwoners huist.

In de laatste tijd heeft de ontwikkeling van het Brusselse gebied met verbazende snelheid toegenomen, en dit is niet het minst te danken aan de voortreffelijke inrichting der verkeersmiddelen. De tramway-dienst is inderdaad zo uitgebreid, dat thans met groot gemak en naar alle richtingen de uiterste plaatsen der stad kunnen bereikt worden.

Wij zullen dus best onze verschillige uitstapjes met behulp der tramlijnen regelen en schikken ons hierin naar de ligging der drie reeds aangeduide uitstekende uitgangspunten.

Eerste uitstap. (uitgangspunt Naamse Poort. Tram 45). Wij rijden het oude Elsene door en komen gauw aan het Parc Léopold, een mooie tuin, waar, benevens de nieuwe Hogeschoolgebouwen, het grote Museum van Natuurlijke Wetenschappen is opgericht. Vlak bij is het Luxemburgstation en in een zijstraat (rue Vauthier), vlug te vinden, het Wiertz-museum. De vreemdelingen weten hoezeer hun een bezoek aan Wiertz' beroemde schilderijen door alle gidsen wordt aangeprezen. Wiertz (1806-1865) was nochtans een kunstenaar van betwistbare waarde en zijn vele doeken, die m.i. meer door hun reusachtige afmetingen dan door hun wezenlijke kunstwaarde presteren, verraden meer originaliteitskoorts dan artistieke aanleg.

Een loopje brengt aan het Jubeljaarpark (Parque du Cinquantenaire) waar de musea van Oudheidkunde en Versieringskunst wel te bezichtigen zijn. Dit park op wenken van Leopold II ontworpen is waarlijk mooi. De monumentale arcade, welke de oude vorst er opwierp, drukt goed de grootse inzichten uit, die haar koninklijke ontwerper zo vaak van megalomanie deden beschuldigen. De zegeboog geeft enerzijds uitzicht op de Wetstraat en anderzijds, tot heel verre op de heerlijke Tervurenlaan.

Deze moeten we opgaan. De wandeling is merkwaardig. We zijn al een heel eindje van de Brusselse city verwijderd en komen pas, zou u dunken, in het ‘grootsteedse’ aan. De zeer brede laan, van weerskanten met aristocratische woonsten bezet, lengt zich op tien kilometer afstand en te midden van een schilderachtig landschap, tot aan de

61/62 Louizalaan en Guldenvlieslaan omstreeks 1912

L'AFFICHE DE LA SECTION COLONIALE.

warande van Tervuren uit. Het schouwspel is, heel de tijd verrukkelijk. Wij krijgen zichtjes op vijvers en bosschages, dringen plots in het statige Zoniënwoud (forêt de Soignes) en krijgen alzo, na de open vlakte, een prachtige wandeling onder 't loof van overoude beuken en eiken. Het kasteel van Tervuren, dat verder uit groene massa's rijst, treft door zijn majestatische verschijning, terwijl, aan het eind der laan, juist voor een plein van stille wateren, het Koloniale Museum opduikt, onlangs ter gelegenheid der Wereldtentoonstelling door Koning Albertus ingehuldigd.

Nadat gij de koloniale afdelingen bezocht hebt, en ik wil u aanraden het te doen, is thans voor u gelegenheid om het heerlijke woud in te gaan, en dit kunt gij diverselijk. De voordeligste wandeling (gij kunt trammen desnoods en neemt dan tram 32) leidt naar Oudergem en Bosvoorde en niets is genoeglijker dan het steeds veranderend schouwspel van bomen en heesters, die wijd hun koepels van bladeren uitwerpen en zijgen laten in de geurende lucht een onzichtbaar gedrop van frisheid.

Van Bosvoorde uit brengt een tram u naar de Expositie of naar het aanpalende Bois de la Cambre.

Het Bois de la Cambre is zeker een der mooist aangelegde bossen. Brusselse mondains hebben het boven alle andere als wandelplaats verkozen. Het is er een voortdurend gerij van ruiters, kalessen en automobielen. Voetgangers in steeds gewaad kuieren langs de smallere dreven en fietsers allenkant wielen sierlijk en geluideloos. Het hippodrôme, dat vlakbij ligt, brengt bij koersdagen een woelige menigte op de baan, en schoon om te zien is dan 't gedoe van sportieve Brusselaars, die hier een ‘retour des courses’ stichten, die zich anders dan in Parijs maar zeker niet kalmer vertoont.

Mooie restauraties kunt ge treffen, waar tot laat in de nacht de high-life-drukte gaande is. Gij loopt bijvoorbeeld de glanzende watervlakte van de ‘grand lac’ om en bereikt, liefst in de avond de zogenaamde en licht te vinden ‘laiterie’. Reeds eer gij er komt hoort gij 't gewieg van het zigeunerorkest en blinkt u te gemoet, in de violette bosschemering, de oranje pralende verlichting. De auto's zoeven, de paarden slaan ritmisch de harde macadam, en vage stemgeluiden stijgen zacht als een deinende golving op... Het lust u de bonte tuin binnen te gaan. Gekleurde schermen beschutten de tafels. Rode en gele lichtjes verven met doezelig licht de blankende

ammelakens. Bleke damestoiletten brengen hier en daar de zeldzaamste tinten, en hoeden, dikbebloemd of wijdgepluimd, spreiden, naar 't allerlaatste model, hun ontzaglijke vormen uit.

En Brussel leeft alweer. Gij voelt het best nu: Brussel is een grote stad geworden.

Tweede uitstap (uitgangspunt Naamse poort.)

Voortreffelijker nog kunt gij over de rasse uitbreiding van Brussel oordelen, wanneer gij mij toelaat u langs de oude wijken te leiden (quartiers Nord-Est). Hier heeft de werkzame burgerij zich gevestigd en alles, straat aan straat, is nieuw.

Nemen wij, om kostbare tijd te winnen, na een kort wandelingetje tot aan de Wetstraat, de tram 27, die ons algauw voor het reeds vermelde Jubelpark brengt en seffens het quartier Nord Est doorijlt. De nieuwe wijk is op allermodernste plannen aangelegd. Brede rechte straten, vlak of beplant, voeren naar tuinen en squares, die, met hun bloemen en hun keurig gewas, pleinen van lucht en vreugde in de dichte huizenmassa's openen. Deze squares gaan niet zelden op echte parkjes gelijken en bieden dan, langs zachte lanen en klappende vijverkommen, het liefelijkst uitzicht. De bouwtrant der meeste huizen is buitendien merkwaardig en vertoont al het gemak dat het veeleisende moderne leven vergen kan. Hovekens liggen voor de drempels en brede ramen roepen het deugddoende hemellicht.

Een toertje in deze wijken, die wegens haar afgezonderde ligging uitsteeds zijn te noemen, is, met het oog op Brussels ontwikkeling, leerrijk genoeg. Het heeft niet de gelegenheid om u te vermoeien, want straks nemen we de tram terug, die we even zijn uitgestapt, en die ons na enige minuten, over de grote Boulevard Militaire, naar het Josaphatpark brengt.

Het Josaphatpark was, enige jaren geleden, een afgelegen landschap. Thans, zou men zeggen, ligt het volop binnen de huizen der stad. Het is wel mooi en ongemeen schilderachtig. Gij kunt het doorlopen van eind tot eind, u vermeiend in zijn kromme wegen, en Tram 56, welke gij wat verder, op de baan naar Evere (zie daar het grote Brusselse kerkhof) treft, zet u aan de Noordstatie af.

Derde uitstap. (uitgangspunt Noordstatie. Tram 47, 49, 51).

Voor deze tocht nodig ik u uit maar dadelijk te trammen. Gij moet inderdaad door een der minst aantrekkelijke buurten van Molenbeek, bezijden het eentonige en dampzware spoor.

63/64 Terkameren met (kleine foto) de beroemde afspanning 'Moeder Lambik'

Maar alras komt ge aan de Lakense bruggen. Rechts vlucht de Willebroekse Vaart. Links ligt uitgespreid de brede kom van Brussel-Zeehaven. De ruimte doet u aan. De indruk van een zeehandelend Brussel bemeestert u stilaan en gij verwondert u over de verscheidenheid der vele stadsvermogens.

Ga nu de laan op, die stijgt tot aan de merkwaardige kerk van Laken, gebouwd door de ontwerper van het Justitiepaleis, bouwmeester Poelaert. Daaronder is de crypte, die de graven overduistert van Belgiës Koningen en Prinsen. Wij volgen de grote laan en merken dadelijk, achter de zware hekken, die, als 't ware, de overvloed van 't zwaardere bomenloof weerhouden, de alleszins heerlijke warande, die wijd zich om het vorstelijk kasteel uitbreidt, waar stierf onlangs Koning Leopold.

Het paleis zelf zien wij pas later nadat we in het vrije gedeelte van 't park zijn binnengedrongen. Het staat geweldig op achter het wiegend voorplan van gras en lage perken. Achteraan, dikke gedrongen, somberen de bolle bomen, roerloos als een decor. Het paleis rijst, breed en ontzaglijk, in zijn grijze steenmassa's, maar licht toch gaat levend over dat geweld het architecturaal spel van gaanderijen, kolommen en gewelven. Wanneer gij u, bij dees zicht, het Brussels kasteel, de arcade van het Jubelpark, de instellingen van Tervuren wilt herinneren, groeit wel in u het beeld van de grote koning, te groot voor zijn volk, die zijn majestatische verzuchtingen in blijvende grootheid heeft verwezenlijkt.

Wijder uit groeit nog dat beeld terwijl ge, na even het gothische gedenkmaal van Leopold I links te zijn voorbijgelopen, het park omgaat. Gij merkt de belangrijke broeikassen, die haar koepels van ijzer en glas uitronden in de lucht. Misschien komt gij juist van pas en vindt gij daar vrije toegang. Gij wandelt in een toverwereld van palmbomen en bloemen, verlaat een paleis van azaleeën, om in een paleis van rozen, van orchideeën, van anjelieren een verse wondere verbazing te wekken. Gij gaat salons langs, door smaakvolle handen beraamd, en alles baart in u te gauw, te gestadig, te ongenadig haast, een steeds hernieuwde jubeling.

En, buiten komende, staat ge op het Neptunusplein, waar de koning die mooie fontein van Jean de Bologne deed oprichten, en ziet dan de weg op Meise, ook op zijn wil aangelegd. Eerst eis ik uw aandacht voor de zonderlinge Japanse Toren, die vlak naast een

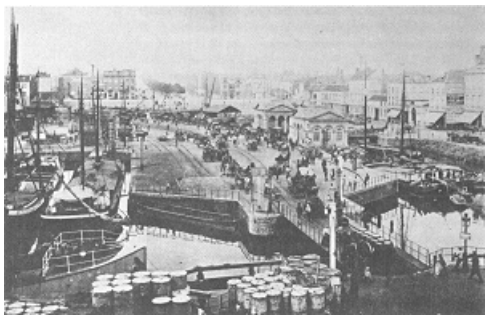

65 Brussel zeehaven

66 Willebroekse vaart aan de Groendreef

Chinees paviljoen zijn acht vierkante daken overmoedig op elkander stapelt en tresoren van uitheemse kunst bewaart. Dan moet ge de wandeling op de Meiselaan aanvaarden.

Het is waarlijk een vermetel idee om, zo ver van Brussel af, deze sierlijke, geheel ‘steedse’ boulevard dwars door de vrije groene landouwen uit te werpen. Hieraan zijn daarom de inzichten te meten van een vorst, die voor Brussel een ontzaglijke toekomst heeft gedroomd en, met fors gedacht, die toekomst heeft willen bereiden. Wij gaan dus de laan op en genieten een uur lang van het lieve landschap dat links en rechts uitligt, wiegend en kleurig. Dan, achter zijn oude hek en half in 't geboomte verborgen, rijst, onder grijze patine, het kasteel van Bouchout waar de krankzinnige prinses Charlotte, weduwe van Keizer Maximiliaan van Mexico en zuster van koning Leopold II haar eenzame ouderdom slijt. Deze wandeling is voortreffelijk. Wij kunnen al terugkerend echter de binnenwegen nemen en, alweer de Neptunus-fontein bereikend, gaan wij, naar Brussel toe, het Koninklijk domein langs.

Daar ligt de Willebroekse vaart, die we, op de Van Praetbrug, overstappen. Een eind verder, op de Boulevard Lambermont, nemen wij tram 53 die ons na enkele minuten aan het Noordstation brengt.

Deze verschillende wandelingen laten ons eindelijk toe een volledige indruk te ontvangen van wat Brussel in uitzicht en wezen is. Ons oordeel ligt niet langer meer onder het gemakkelijke en oppervlakkige ‘Petit Paris’ bedolven. Het heeft zich bevrijd en gaat in de werkelijkheid op. Brussel dan lijkt op Parijs geen zier. Brussel bezit een eigen oorspronkelijk leven. Zijn aanleg, zijn gebouwen, zijn kleur en beweeg drukken trouw dat leven uit.

En aan de kosmopolitische aard der Belgische hoofdstad zult gij u thans veel minder gelegen laten. Brussel is geen kosmopolis. Brussel is een eenheid van eigenaard, de stemmige woonst van een specifiek Brussels volk. Gij ziet nu in hoe vals de indruk was, die in u naliet het enig loopje rond het Beurs-Centrum. De Anspachlaan is buiten Brussel gegroeid, en het leven daar is het Brusselse evenmin, als bij voorbeeld, eniglijk bij Krasnapolsky opgenomen, het Amsterdamse leven wezen zou. Maar, verder gaande, doordringt gij het eigenlijke karakter der stad, en Brussel spreekt zich uit in elk gebaar van zijn mensen, in elke verve, in elke lijn, in elke steen.

Het genot van de reiziger moet men aan de volmaaktheid zijner impressies meten. Veel lopen en weinig zien is een onvruchtbare vermoeienis. De weelde van een reis wordt niet vluchtig bewerkt. Proeven vergt milde aandacht. Genieten eist een vrij geduld.

Brusselse vermakelijkheden

Brussel dat een schone stad is, is vooral een zeer vermakelijke. Menigvuldig zijn de plezieren, die Brussel biedt. Ik stel me niet voor u hier een beschrijving van joelende Brusselaars op te hangen. Een korte aanduiding van wat, op dat gebied, de vreemdeling verwachten mag, zal dunkt mij, een voldoende richtsnoer zijn.

Benevens de ontelbare cinema's, die Brussel hebben ingenomen, bezit de hoofdstad uitmuntende schouwburgen. Ik wijs er op, dat nagenoeg al deze schouwburgen, en overigens alle plezierplaatsen in de nabijheid van de Anspachlaan gelegen zijn. Hier ook wordt de noodzakelijke toponymie door de indicatie der vier aangenomen centrumpunten opgehelderd of vergemakkelijkt.

De belangrijkste schouwburg is de Muntschouwburg (Monnaie) nabij het Beurs-centrum. Een uitgelezen troep, waaronder overhand men de beroemdste zangers en zangeressen van Europa kan treffen, voert er de meesterstukken der operamuziek uit. De vertolking is steeds verzorgd, het repertoire uitgebreid, het publiek uitgelezen. In 1910 wordt, met het oog op de Expositiebezoekers, een zomerseizoen ingericht.

De dagelijkse komedieschouwburg is het Parktheater (Stedelijke Warande, nabij Naamse-poort-centrum) waar, door een goede troep, de beste werken der Franse toneelletterkunde worden opgevoerd.

Verder de *Molière-schouwburg* (Centrum-Naamse Poort) operette en komedie; de *Olympia* (Beurs-Centrum) komedie; de *Alcazar* en de *Scala* (tussen Beurs en Noordstation) blijspel, komedie, revue; *Théâtre des Galeries St. Hubert* (Beurs-Centrum) goede komedie en spektakelstukken, *Théâtre des Vaudevilles*, (recht over het Théâtre des Galeries) blijspel, theater, allerlaatst Frans repertoire, en *Alhambra* (Beurs-Centrum) drama, concerten[1].

(1) Uit: *Gids voor de Wereldtentoonstelling Brussel 1910*

67 Muntschouwburg

In het lichtere genre zijn aan te stippen de music-halls *Palais d'Eté* (Beurs-Centrum) en *Folies-Bergères* (Noordstation) alsmede de pas ingerichte *Kezalfij's theater* en *American Park* (beide Zuidstatie) foorachtige succesdingen, op zijn Barnum and Baileys opgezet.

Aan liefhebbers van goede muziek worden de ‘Concerts Populaires’, de ‘Concerts Ysaye’ en de ‘Concerts Durant’ en de concerten van het Koninklijk Conservatorium aanbevolen, terwijl de lichtzinnerige amateurs hun bekomst kunnen vinden in de vele grote koffiehuizen, waar onvermoeibare Zigeunerorkesten heersen (Palace-Hotel, Grand Hotel, Les Augustins, Sesino enz.). Lui die van tuin-muziek houden, begeven zich naar de Waux-Hall (Stedelijke Warande) waar, bij mooie avonden, een goed orkest bedrijvig is. De zeer gemene tingeltangelinstellingen van de *Rue des Bouchers* (Beurs-Centrum) durf ik niet aanprijzen. Een verdacht volkje drijft er een verdachte handel onder het ijverig toezicht der politie, die dikwijls haar handen vol heeft. Het uitzicht daar is vaak voor zedenimpressionisten merkwaardig genoeg.

Wie overigens aan ‘Bruxelles-la-Nuit’ mee wil doen, heeft daartoe gelegenheid te over. Behalve in enkele buitenwijken is een nachttochtje niet gevaarlijk. Het High-life Centrum is op de Anspachlaan (rue de l'Evêque, rue de l'Ecuyer), terwijl een mindere nachtstand zich rond de Noordstatie beweegt. Interessant is steeds een kijkje in Grill-room (Grand Hotel, zijkant), Restaurant Savoye, Restaurant de Paris, Maxim-bar, Dominion-bar, Omnium-bar, e.a., alle rondom de Muntplaats. Mooie nachtvlinders fladderen er onder 't gele gevloei van elektrisch licht en een bende luidruchtige boemelaars overschateren met gelach en gebrul het steeds aanhoudende, in achterfond befloerst strijkkwartet. Kleuren, gesticulatie, geluiden, 't gaat er een waanzinnige en prettige gang. Rijtuigen, automobielen daveren en ronken voor de drempels. Bloemen worden, fris-nat, links en rechts aangeboden. Men eet. Men drinkt. Men zingt. Men chahuteert. De champagne paft, borrelt, bruist, vloeit kwistig uit. En het duurt alzo tot op de kriekende dag.

Wien Neerlands bloed...

Ik heb dus gisteren de opening van de Nederlandse afdeling ter Brusselse Wereldtentoonstelling bijgewoond. Ik heb baron Janssens horen Frans praten, ik heb de heer Regout horen Nederlands praten, ik heb de lauweren en bloemen zien uitdelen met milde hand, ik heb aan de algemene aandoening meegedaan... Ja. En ik heb, na het mooie paviljoen van Kromhout te hebben bewonderd en de killige binnendecoratie ervan te hebben betreurd, de officiële wandeling langs de vele stands aanvaard. Ik heb mooie, zéér mooie en minder mooie dingen gezien, en gij verwacht natuurlijk niet, dat ik u hier een kijkje geef op de lijvige catalogus, die - wees fier, o Nederland! - zeshonderd achtenveertig bladzijden beslaat. Ik zou overigens bezwaarlijk, na een zo vluggelings gebracht bezoekje en in al die drukte van gaande mensen, een oordeel kunnen vellen, dat maar enigszins op billijke gronden berust. En dan, ik had mijn ogen vol met het spektakel van zwartgerokte heren en keurig geklede dames, kuierend over de tapijten der gangen, haperend rond de lunchtafel om sur le pouce een kopje thee of een roemertje Saint-Morceaux te gebruiken. Ik had mijn ogen vol met de minzame tweede secretaris baron De Vos van Steenwijk, die, in galant beweeg, alle corsages, zonder onderscheid van ouderdom, met geurende bloemen omhing, terwijl te vergeefs mijn blikken de aanwezigheid opzochten van de eerste secretaris, meester Fabius, steeds in al te schuchtere bescheidenheid verborgen...

De heer en mevrouw Regout hebben baron Janssens en mevrouw de barones, alsmede het ganse officieel gevolg, rondgeleid. De heer Baron, voorzitter der Belgische tentoonstelling, heeft zich over veel heerlijks verbaasd en, onder andere, over het door hem plots in de afdeling boekhandel ontdekte bestaan ener gewaardeerde Vlaamse letterkunde...

Ja. En dan heb ik, op de laatste man (de hervonden heer Fabius zelf!) de deuren van het ingewijd paviljoen zien sluiten.

De dood van koning Edward was oorzaak dat het banket, dat volgen moest, tot einde mei werd uitgesteld. Maar de exposanten, die geen hofrouw dragen, besloten dat men, in comité privé, rond de feestdis zou vergaderen, hetgeen dan ook gebeurde in de ronde veranda van het Kaiserhof, aan de overkant van Kromhouts Nederlands Huis.

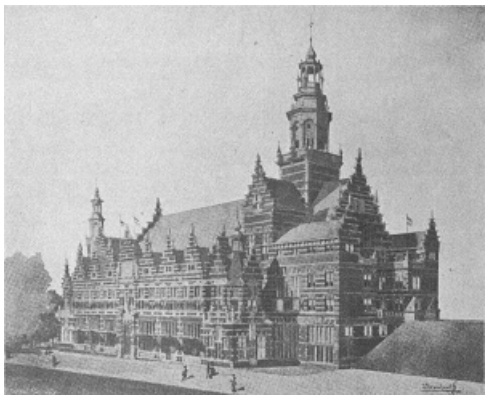

68/69 Het Nederlands paviljoen (buiten & binnen) Wereldtentoonstelling 1910, Brussel (architect W. Kromhout)

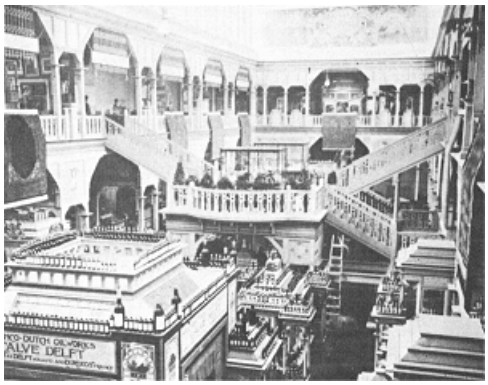

69

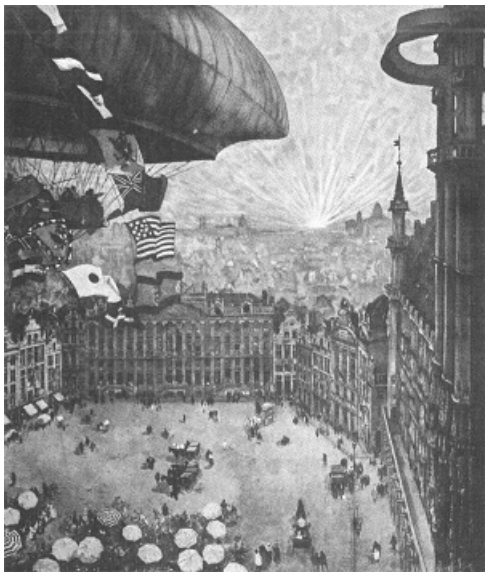

70 Affiche van de Wereldtentoonstelling

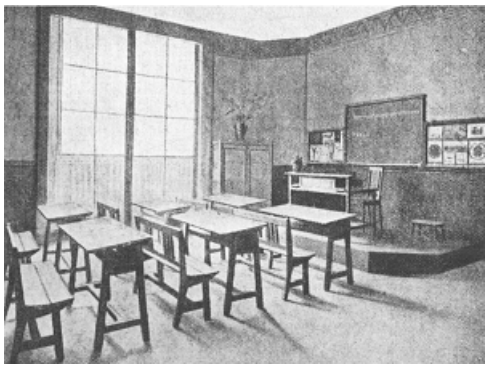

71 Nieuwe klaslokalen

72 Wielerwedstrijd Parijs-Brussel, ingericht n.a.v. de Wereldtentoonstelling

73 Zondagwandeling op de terreinen van de tentoonstelling

74/75 Wereldtentoonstelling: het Brussels paviljoen en 'oud Brussel'

75

Daar zat ik nu. Ik ben, gij weet het, Vlaming. Ik heb dikwijls door Hollanders het opschietend enthousiasme der Belgen horen... roemen. Ik heb zelf de deftige, bezadigde, degelijke kalmte mijner Noorderbroeders... geroemd. Maar wat moet ik thans gaan denken!...

De maaltijd begon rustig. De witte tafel was met kristal en zilver en bloemen bedekt. Het elektrisch licht speelde liefelijk over dat alles. De wijn, gulden of scharlaken, lonkte warm-levendig in muzikale bekers. Zacht, zwaar-loom, fluwelig blauwden echter de verandaarcaden de diepe lentenacht, en de maan, die haar glanzende sikkel wiegde, bestraalde de brokkelende silhouet van het stille, in blijde glorie sluimerend Hollands paviljoen...

Men at. Men praatte gemoedelijk. Het was Jaak Van den Bosch, die voorzat, en zijn blozend hoofd glom lachend in presidentiële waardigheid. Maar de wijn was geestdrift aan het bereiden. Hoger klom de stemming, vrijer, op ongedwongen tongen, ging het feestgeluid. Mijnheer De Vos zette de eerste toost in:

- Op Hare Majesteit de Koningin!

Allen recht, roemer omhoog. De vaderlandse hymne wordt door een zoetgevooisd Zigeunerorkest aangeheven. Een patriottische aandoening doet opflikkeren de blikken en het beminde Nederland wordt in aller geest en aller borst gehuldigd met liefde.

Men zit. Het duurt geen twee minuten of de heer Tutein Nolthenius komt aan het woord.

- Onze tentoonstelling, zo zegt hij ongeveer, is er. Er mogen leemten, er mogen gapingen zijn. Laat ons de vele overkomen hinderpalen indachtig blijven, en loven en danken om wat wij hebben bereikt. Alle exposanten hebben tot het bereiken van het algemeen doel dapper hun beste krachten bijgedragen, en wij mogen trots zijn. Ik drink op de exposanten!

Allen weer recht, roemer omhoog. Gejuich. Getik. We drinken en we zitten.

We zitten geen halve minuut, of daar verlangt de heer Legrand de spreekbeurt.

Zij wordt hem verleend en hij maakt er een goed gebruik van met een welverdiende hulde aan Minister en Commissaris Regout te brengen.

Allen recht opnieuw, de bekers hoog op de vuisten. Gejuich. Getik. Daar zitten we weer.

Waarom zitten? De welsprekende heer Hamers is, eer ik mijn stoel betast, aan het redevoeren. Hij behaalt veel bijval met een toost op de dienstwilligheid der heren secretarissen.

Allen recht. Bekers omhoog. Getik. Gejuich.

We zitten. Wie spreekt daar? De heer Legrand, reeds genoemd.

- Op Zijne Majesteit de Koning der Belgen!

Goed zo. Allen recht. Omhoog de bekers. Gejuich. Getik. Het Zigeunerorkest deelt mede in 't heersend enthousiasme en kan aan een zich opdringende Brabançonne niet weerstaan.

We zitten. De heer Falthuys wil 't niet verdragen. Hij roept ons te been met een heildronk aan de heer Lips, geheten de ‘clou’ van de tentoonstelling. Best. Allen recht. Gejuich. Roemers hoog. Getik. En... we zitten. Neen! De heer Walenkamp vraagt het woord. De milde heer Jaak Van den Bosch is gelukkig het hem te mogen verlenen. De heer Walenkamp wenst een slokje te verspillen aan ‘de energie der Belgen’.

Waarom niet? Allen dus recht. Getik. Gejuich. We zitten.

God beware me! Heb ik geschreven dat we zaten? Mijnheer Hamers, reeds genoemd, bekijkt mij met een vriendelijk oog - ik steek juist een van zijn allerbeste sigaren aan - en drinkt op de pers.

Prachtig. Wel bedankt, mijnheer Hamers. Allen recht. Gebeker. Gejuich. Ik begin vreselijk eentonig te worden, niet?

Eindelijk zitten we. De voorzittende Jaak Van den Bosch kijkt angstig naar een tooster uit. Mijnheer Lip verlangt te spreken. Ik vraag aan mijnheer Nolthenius waarover het loopt. Mijnheer Nolthenius bekent, dat zijn aandacht, zo dikwijls gesolliciteerd, aan het hollen is...

't Doet er niet aan. Allen recht. Getik. Gejuich.

En we zitt... Die onmeedogende Van den Bosch kondigt aan, dat een der aanwezige dames even een gracieus woord wil plaatsen. Dadelijk allen recht. Getik. Gejuich.

We z... Mijnheer Zo-en-zo wil drinken op de afwezigen. Het zij zo. Allen recht. Getik. G... Mijnheer van Daarnaast wil op een sleperspaard drinken. Hip! Hip! Allen recht. Get... Mijnheer Op-dehoek wil op iets drinken dat hem niet zeer duidelijk meer is. Hoera! Allen r... Mijnheer van Recht-over-hem wil nog wel eventjes eens drinken. Al...

76 Bezoek van koning Albert aan de tentoonstelling

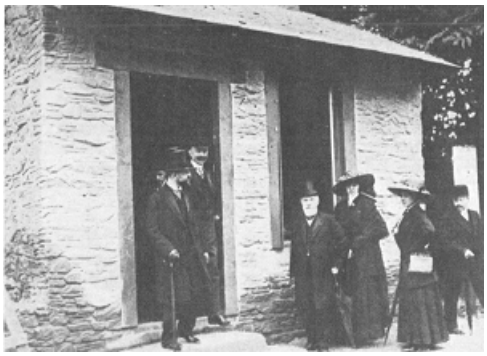

77 Bezoek van Adolphe Max aan werkmanswoningen

78 Zicht op het paviljoen van de stad Brussel

Nacht. Stilte. Ik schuif het hek open van mijn dromende tuin. De hemel is een groen-blauwe koepel vol manelicht. Nu ga ik slapen. Ik zweer, dat die Hollanders Belgen zijn. Ik zeg het aan mijn vrouw, die 't niet geloven wil. O! die vrouwen! Ik besluit om mijn vrouw in 't lang en in 't breed te overtuigen. Ik besluit om dit onder vorm van een toost te doen. Ik stel, de Hemel vergeve 't mij daar 'k alreeds half ontkleed was en mijn halsboordje als een roemer zwaaide, ik stel een toost in op ‘al, wien Neerlands bloed...’

Mijn vrouw kijkt me met ontzetting aan.

Vooruit! Allen recht! Bekers omhoog! Getik! Gebrul!

Ik geloof dat ik waanzinnig word...

Vergeef mij.

Het Vaderland, donderdag 19 mei 1910

Wederzijdse lesjes

Ik ben alweer verplicht u wat van ons en van onze Vlaamse zaak te vertellen. Ik doe het in de hoop, dat ik er niet vervelend bij word. Gij weet wellicht dat Z.M. Koning Albert het Nederlandse paviljoen bezocht heeft. De lieve Koningin vergezelde hem. Het vorstelijk paar werd door Ministers Heemskerk, Regout en De Waal Malefijt, commissaris-generaal van Asch van Wijck en de Nederlandse ambassadeur jhr. Van der Staal van Piershil ontvangen.

Het bezoek duurde vrij lang. De Koning wilde alles zien en de Koloniale afdeling vooral wekte ten hoogste zijn belangstelling. Hij heeft bewonderd, veel bewonderd, en hij heeft met eenvoud en hartelijkheid zijn bewondering uitgesproken.

Je ne suis pas un flamingant pointu. Ik verwacht van u dat ge mij dat wilt toegeven. Ik ben niet acuut, ik ben absoluut. Waarom zoudt ge u aan mijn mening, die eerlijk is, storen?

Ik weet van heel dichtbij dat de Koning ondersteld heeft en er op voorbereid was dat men hem in het Nederlands zou aanspreken. Hij had besloten in het Nederlands te antwoorden. Maar bernique! Geen enkele Nederlander heeft het gewaagd, geen enkele heeft zich willen herinneren dat Albert I ook Koning der Vlamingen is, en dat de taal der Vlamingen Nederlands blijft.

Men sprak dus Frans. Chouette!

Men sprak Frans, wat toch op slot van rekening heel wat deftiger staat en, goed beschouwd, over officiële redingotes een ‘air Louis Quinze’ spreidt. Frans is de taal der hovelingen, niet precies omdat de hovelingen Frans kennen, maar omdat zij in hogere sferen, zo na bij de troon, zich schamen moeten, dat moeder hun, met haar levende melk, de eigen levende sprake gaf.

Lieg ik?

Al wat beleefd is, wat beschaafd is, wat van stand is, 't spreekt Frans. Dat verheft 'n mens. C'est bien porté. C'est régence. C'est pompadour!

Er walmt daarentegen een vies geurtje aan 't Nederlands. Mon Dieu! que c'est province, que c'est trou-pas-cher, que c'est vieille tante, que c'est pompier! De Vlamingen, die eens een groot volk waren en nu, na eeuwen verbastering, uit hun miseriemodder de kin opsteken om hun ellende te roepen, de Vlamingen krijgen mooie lesjes van hun rijkere Noorderbroeders. De Vlamingen snakken naar vrijheid, de Vlamingen willen een brede ontwikkeling der belaste, benepen, beangstigde Vlaamse vermogens, en zij gaan strijdend op... maar een mooi lesje krijgen zij daar van hun rijkere Noorderbroeders. Hun Noorderbroeders zijn ‘plus royalistes que le Roi!’ Zij spreken Frans waar de Koning zelf Nederlands verwacht! Het is een les, zeg ik.

En het is de eerste niet, dat zeg ik erbij.

Ondertussen grabbelt naar deze lesjes als naar koekebrood de loerende Vlaamshatende pers. Luister maar hoe de beruchte Soir bijvoorbeeld de wenken en daden rondom 't Nederlands Paviljoen prachtig interpreteert:

Dans le petit pavillon de la ville d'Utrecht, érigé en un angle du magnifique jardin hollandais, on remarque deux inscriptions gravées au-dessus des portes d'accès. Ce sont des vers d'André Theuriet, faits tout exprès pour les amis des arbres; mais, chose remarquable, ils ne sont même pas traduits en hollandais, non plus que dans l'harmonieuse moedertaal. D'une part:

> ‘Au plus profond des bois, la patrie a son coeur.
> Un peuple sans forêt est un peuple qui meurt.’

D'autre part:

> ‘Lors qu'un arbre succombe
> Jurons d'en replacer un autre sur sa tombe.’

Et ce exclusivement dans la belle langue française. ‘C'est une leçon discrète donnée à nos flamingants par les Hollandais.’

Ha! Wij danken u, heren Noordnederlanders, voor deze vele en profijtelijke lessen. Gij steunt voortreffelijk onze moeilijke strijd en ‘Le Soir’ vlecht u lauwerkronen.

Maar pardon! er is hier voor lesjes méér plaats, neem mij niet kwalijk. ‘Le Soir’, die zo druk de uwe prijst, wou, dunkt mij, in hetzelfde avondnummer (6 juli) u eventjes de hare laten proeven.

Eergisteren, juist vóór hij het Nederlands Paviljoen bezocht, woonde de Koning een literaire plechtigheid ter expositie bij, die schitterend was. Emile Verhaeren wenste er de Vorst een heerlijk welkom en dan, beurtelings, traden op Edmond Picard, pastoor Verriest en de heer Chauvin.

Edmond Picard sprak over de Frans-Belgische letterkunde en weidde vooral uit over de noodzakelijke stichting te Brussel van een Nationaal Toneel - waarvoor hij, in scherpe formulering, de steun van Albert I inriep.

Pastoor Verriest kwam met een weelde van zoete en lispelende en wiegende en verrukkelijke woorden. Hij zong over Gezelle, over Berten Rodenbach, over Streuvels, over allen. Hij bond in gouden bundels die lieve oogst van Vlaamse letterkunst en bood ze, als een liefderijke hulde, klaterend van licht en geluiden, aan de jonge Koning van Vlaanderen. Hij was zo bekoorlijk, dat de heer Chauvin, met na hem de spreekbeurt te aanvaarden, waarlijk ongelukkig bleek. De heer Chauvin voorspelde de dood der Waalse literatuur. Na deze lijkrede onderhielden Koning en Koningin zich met de aanwezige literatoren. Zij spraken met Vlamingen Vlaams en toonden zeer ingenomen te zijn met de produkten der hedendaagse Vlaamse letterkunde.

Ik zal niet zo vermetel zijn deze handelwijze der Vorsten als een toonbeeld op te hangen tot stichting van de steeds Franspratende Nederlanders in België. Dààr ligt het aangekondigd lesje niet. ‘Le Soir’ moest het geven.

‘Très bien compris’, zo schrijft ‘Le Soir’, ‘très bien compris, le programme de la cérémonie en l'honneur de notre littérature et en présence du Roi. Des phrases françaises par M.E. Picard: c'est l'hommage à la langue nationale, celle de tous les Belges. Des phrases flamandes et wallonnes par MM. Ugo Verriest et Victor Chauvin:

c'est l'hommage à nos patois et à notre littérature de terroir. Et ces deux dernières parties ne sont pas les moins intéressantes, car, en tant que patois, le flamand et le wallon sont dignes d'une sympathique curiosité... saluons donc les auteurs qui écrivent nos dialectes, et saluons, au-dessus d'eux, ceux qui cultivent la langue française et dont les oeuvres ont donné à la Belgique un rayonnement nouveau parmi les nations maîtresses des arts.'

Herlees dat ding eens, ik bid u. Daar is voor Nederlanders 'à boire et à manger'. Nu weet gij, Frans sprekende heren uit het Noorden, waarom ge de taal van Theuriet op uw portalen beitelt.

'Le Soir' leert het u: gij hebt zelf geen taal, gij behoort niet tot de 'nations maîtresses des arts', gij spreekt - het staat er! - een patois. En omdat gij van de gemeenheid van dit patois bewust zijt, verkiest gij boven de mindere spraak van Vondel en Gezelle de hele chique van Theuriet.

Dat is dus in orde.

Al die lesjes moeten vruchtbaar zijn.

Ik voel me geroepen tot hogere bestemmingen. Alle bescheidenheid in een hoekje: ik wil het ellendige voyou-pakje, dat mij nochtans, volgens de strengste Nederlandse kunstrecensenten, zo keurig stond, met verachting wegrukken van mij. Ik sta op uit de besmettende gemeenheid. Alea jacta est: de teirlinck is geworpen! Ik wil voortaan mijn Vlaamse koutjes in het Frans opstellen - ik wil eindelijk een beschaafd mens worden, dat staat vast.

Et allez donc! c'est pas mon père!

Het Vaderland, vrijdag 8 juli 1910

79/80 Nederlands paviljoen: Nederlands-Indië en visserij

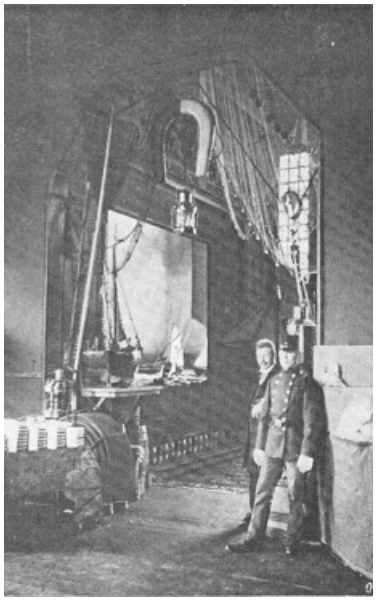

80

Uit de Brusselse kronieken van De Standaard

Carnaval in de Hoofdstad (21 februari 1907)

1. De Anspachlaan

Kort na middaguur stijgt hier en daar wat ongemeen gedruis dat onvast boven het tromgerinkel en paardlawaai gaat wemelen. 't Is een scherp fijfelgespeel of een fijn beweeg van zingende stemmen. Het wipt door de zware regenlucht en bereidt de stemming voor de aankomende zotternij. Kinderen in groepjes stappen dansend over het asfalt, tokkelen op tamboerijntjes, steken hun verheugd gezichtje, lomp-beklad met karamellenrood en roetzwart, kranig uit boven het bonte harlekijnspak, of de lichte clown-collerette, of de zestiende-eeuwse kanten kraag of het italiaanse fluwelen vestje. Ze joepen voorbij, als een tuiltje kleuren, en gedoen waarlijk aardig in de mistige grijsheid van deze zo zacht-grijze, zo typisch-grijze stad. Ze roeren lijk vlinders over de spiegelgladde natheid van de laan, en de verven brokkelen in de plasjes onder de rappe voeten, die tippelen, haast geheel boven de grond.

Stille neemt het vroegwandelend boulevardvolk toe: peiselijke burgerlieden, met nàslenterend kroost in zondagskledij, bejaarde ouders die er ook nog eens komen van smullen, van dat dwaze rumoer, jongelingen, joeldolle kerels en pretzieke meisjes - nu al te gelijk opwandelend, schijnbaar bedaard, wandelend traag met hun verborgen wensjes, driftjes, en wachten, met een jagend verlangen, naar de ‘eerste’ gelegenheid die naderend is.

Dikker wordt de sloffende menigte. Er kruist alleens een vermomde loebas door, die met zijn hard droge pruik de pluimen van dameshoeden raakt of een lok laat kriebelen, vluggelings, in het blozend gelaat van een gretig juffertje. Iemand lacht wat ongewoon. Iemand gichelt plots. Iemand gooit over de sombere lijvenmassa het klare getikkel van confetti. Het is een kleurig wolkje, dat openwuift en zijn bonte meervoud ontsnippert in de lucht...

He! daar is ineens de losse vreugde! Daar wordt het een spel van

81 Planten van de 'Meijboom' in de Hoogstraat

ogen en gulzige handen! Het dunkt mij dat een onzichtbaar ijs, dat straks nog al die mensen in stijve onverschilligheid besloten hield, nu allenthalve gebroken is. Is heel Brussel te been? In dichte drommen drummen zwaar naast mekaar de mannen en vrouwen en kinderen. Dat grote machtige mensending met zijn duizenden hoofden sliert traag en lawaaierig de hoge huizen langs. Het woelt en roert zijn sombere rug en kruipt met ontzaglijke lendenbeweging al draaiend naar alle zijden zijn ontelbare, wild-schaterende gezichten. De lach ronkt als een doffe donder boven de stad, armen zwaaien gezwind, handen schudden de lichte lagen veelkleurige papiertjes en zwieren de serpentijnlinten omhoog, welke opschieten als een vuurwerkschicht en langs een sierlijke booglijn hun vaart vertragen.

Een vette wolk stijgt en weegt over het volk.

2. De Hoogstraat

Te valavond is hier het uitzicht eigenaardig. De herbergen werpen naar buiten hun geuten pletsend licht, welke storten met geel-gloeiend geweld op de glinsternatte kasseide. In die verscheiden klaarte ligt, onder verschillig kleurenspel, de woeste massa van het uitgelaten marollenvolk.

In hele rijen waggelen over de straat, van links naar rechts schommelend, de zingende ‘vuil-jeannetten’ de ‘rovers’ de ‘poesjenels’ de ‘lakens’ de ‘dominos’ onder scharlaken glimmende mombakkes in brutaal blanketsel. De lucht dreunt van de *Tonkiki... la... Tinkiki...* en boven het laag geraas der mannen, klinkt de schelle woede der wijven:

> Och! Susken es getrouwd!...
> Hij es in de miserie,
> Hij es in de miserie!
> Och! Susken es getrouwd!
> Hij es in de miserie,
> 't Is zijn eigen fout!

Wild springen ze en slaan met hun rappe benen op hun bemodderde rokken. Hun heupen zakken en schokken overhand en hun gans lijf in de losse klederen, wippelt en roert slonsig...

Benden magere kinderen joelen ze achterna, kwinkeleren komisch

en kneukelen op hun lange beentjes. Een die te dicht komt wordt op een oorklap onthaald:

- jè-de! moeier trut!
- Loeis!
- Zot-je 't oeit! Zjwikzjwak! Tallurelekker!
  Voertkapoen! Dief!

En een verse troep komt aandansen op 't getippel van *C'est une Anna... c'est une Anna... une Annamite...*

Binnen de kroegen, die hier haast nevenseens staan, rumoert het opgehitste volk. Uit danszalen dringt, gelijk wolken muziek, af en toe het leven van draaiorgels.

Fanfaren trekken voorbij. Een bonte menigte springt op de maat van het spel en de straat schijnt te daveren onder 't lawaai van koperknettering en voetzolen. De stinkende fakkels dampen en verven met spookachtige glanzende ruggen, de schouders de koppen daar beneden...

Een leurder met hete smoutebollen mijdt zich bijtijds en duwt zijn mand en houtstoofje tegen een huispoort in veiligheid. Nu kijkt hij toornig naar de razende mensenkudde en schikt met moeite zijn gestoorde waar, terwijl ginds, met een vers wijvengejoel, het alweer aanwaggelen komt dat Susken getrouwd es- in de miserie... in de miserie...

3. Maxims en het bal in de Muntschouwburg

Onder andere high-life shops van eender soort, is er daar ergens een rozig-belichte bar, waar even, door fijn-bewerkte venstergordijnen en langs een sierlijk-geruite ingangsdeur, de zoete binnenklaarte doezelend buitendringt.

Op de Anspachlaan, daar niet ver vandaan, is de drukte werkelijk verminderd. Het moet ongeveer middernacht zijn. Het regent stillekens. Het waait. De lantaarnpitten bibberen in hun glazen kasten en weelderiger, dieper, is de diamanten glans van de natte trottoirs. Vlugge paren varen door het mottige weer. Bedronken eenlingen struikelen traag-neuriënd tegen de drempels der huizen. Rijtuigen daveren voortdurend op en neer, en hun blinkende kappe raakt het vallend en verschillig vuur van de overdadige stadsverlichting.

Bij Maxim's, in de rozige bar, wiegt de zachte snarenmuziek van een klein zigeunerorkest. Een neger-groom staat bij de deur. Zijn rood pak gloeit ongemeen tegen de teer-oranje vlekken der gordijnversiersels.

Het kleine kroegje zit berstensvol met het eigenaardige bargepeupel, oude heren met kale schedels en glimmende neuzen, heren met een halsboordje tot tegen de oren, een bordeaux-paars dasje en gouden bril, jonge heren met een rechte kamstreep door het haar heen, tot in de nek, heel jonge heren, baardeloos ten halve uit een nog niet overwonnen kinderuitzicht, opgegroeid en voornaam, vingeren om de randen van glimmende rottingen, kleine en lange, magere en vetbuikige heren, allen met een krakend voorhemd, heren en heertjes, en dames ook...

Dames in weelderige equipage - bijvoorbeeld een mooie blonde met lokken tot op haar naakte hals en even een zijig fichu over haar blanke schouders - een andere blonde in lichtblauwe zijde en met violen in heur dik-gevlochten haren - een andere nog, kleiner, met een mager, ziekelijk pervers aangezicht, zwarte randen om haar wimpers en zware ringen op haar lange vingers, een onrustige en aldoor-lachende bruingelokte, met een bloedende roos op haar hoofd, en met een rode mond, als een bloedende roze - een zwijgende, sereen-zittende, ontzaglijke, die stille haar vlammende ogen draait en op de tafel, naast een slanke roemer, hare witte hand legt, gelijk een levend-marmerwonder...

Dat gedoe maakt een koortsig lawaai. De bonte kledingen schitteren overal, de zijde breekt in veranderlijk kleurfatsoen, het gladde satijn roert langs zijn schone plooien, de broze kanten bloemen daarop en de lichte linten spelen met snoerkens en strikjes allerzijds. Op de natte tafelberden trilt de gulden wijn. Het sterrestraalt in de hoge glazen, vloeit als zonnestraling uit de gulzige flesbuiken, druppelt klokkend langs het zilverig kristal, of pletst meteen dood en kleurloos, ernevens, op de tafels, op de grond...

Het rode negertje opent gedienstig de deur, en nieuwe rijen dringen binnen, en andere rijen gaan uit.

Vaardig staan op straat de koetsen en de automobielen en gans een kleurmotief sterft, onder de duistere kappe weg. Gejaagd en gretig begint een nieuwe tocht, en de handen, nog bezeemd met champagne, reiken naar een nieuwe vreugd.

Naar 't zotte dansfeest dan! naar het bal van de Muntschouwburg! Reeds al onder het hoge portaal komen aandruisen de rappe muziekwalmen. De brede trap gaat op in het warme licht, draait op tussen een dubbele reke palmengroen en cameliatrossen en leidt naar de brede portière...

Daar is de zaal, de rode en gele en gouden zaal, de zaal vol kronken klaarte, vol geuren en klanken en schrikkelijke uitzinnigheid. Daar beweegt, op de angstige maat van 't orkest, de wiegende menigte als een zee die geen rust kennen mag, als een zee van verven en van driften, als een gekke zee van joepende lijven en harten - en arme harten, die verlangen en verloochenen en verwoesten, en misdadig zijn...

4. De nacht en de morgen

Het regent maar, miezerig en stille.

Ik kuier nu de ledige straten omme. De wind zoeft en komt me, aan sommige straathoeken, als een stormvlaag in het aangezicht jagen. Ik denk aan de mensen, die warm thuis zitten, ik denk ook aan al de ellende die onder deze vele daken der stad wachtende of gebeurende is.

Enkele herbergen worden niet gesloten en zat stemgeruis stijgt er. Politiemannen wandelen hard-stappend op de klinkende straat. De gaslanteerns worden een voor een neergedraaid en de blauwe morgenklaarte weeft boven de huizen hare trillende floersen. Op vierkante wagens wordt al de confettimassa, die overal tot een harde modder is opgedikt, thoop geschept en weggevoerd. Het is een droeve, droeve uchtend met vreemde, verre geluiden. Er zweeft hier het moede gevoel van wantrouwen in de toekomst en van wroeging over het verleden.

Honden drillen langs de straatgoten. Een hond komt voor mij staan en kijkt me zonderling aan. Daar ligt een droom in de ogen van die hond - een droom zonder betekenis voor de mensen.

Een mens rust op een bank van de Zuiderlaan. Hij rust daar in zijn harlekijnspak, en zijn brutaal gezicht ligt tegen het natte hout te asemen, en te snorken. Zo ligt hij uitgestrekt. Zijn hand hangt in de leegte. Het is een zware, verwoeste hand, bruin-rood en dik van het werken. Als die man nu zijn ogen ineens opentrekt, wat zal ik, o God, daarin lezen?...

Praatjes (31 maart 1907)

Nu waarlijk is Brussel op zijn schoonst. De lieve lente lacht in alle straten. De zonne gutst uit de hoge hemelen langs een blauwig nevelfloers, en spat in brekend gestraal open tegen de gevels. Een wemelende mensenmassa krioelt tallenkant, van reeds al in de vroege morgen.

Een kleurig leven roert op de uchtendmarkten: groensels stippelen hun menige schakeringen onder de schuinse dag. 't Is er een beweeglijke gamma van lichtgeel en grasgroen en teerder tot dieper groen, en de rode kapdoek der brabantse boerinnen klatert daartussen, dat het een aard heeft.

Op de Grote Markt, in het overdadig decor der vergulde huizen van gilden en corporaties blikkert als een getingel van zilver en kristal het witte perk van bloemistenuitstallingen. Een zoete geur waait in de frisse lucht. De toren van het stadhuis heft pijlrecht tot tegen de zon zijn mauve en groengrijze sierlijkheid. De zon slingert haar lichte lokken erom.

Uit alle straten en steegjes stijgt het wonderbaar gerucht van het nieuwe leven. Wie de grote stadsgeruchten uit malkander weet te herkennen, staat nu te luisteren naar dees ongemeen gerucht. Inderdaad, dit is niet meer het zoevend lawaai dat gans de winter langs van uit de tetsige aarde scheen op te daveren. Dit is een rapper geluid, dit klopt vlug tegen de harde grond en stijgt en springt en joept overhaastig. Dit is het geluid van de aandruisende overvloed. Dit is, zou ik menen, de groet van de klinkende stenen-stad aan de klaarklappende lente.

Maar zie de mensen na. Zie deze lichtvolle Anspachlaan. Wat draagt iedereen een zondagspak en steekt een lach uit op zijn gezicht als een feestvlaggetje! De stuwende menigte wemelt in de geweldige straten en nu fletsen hier en daar de sterke kleuren op: lichte dameshoeden met rode, roze en moeren bloemen, linten van allerlei geverf, een tikje glanzend satijn of een rappe flarde diepgloeiende zijde. Daarnaast en overal roeren in donkere dracht de heren.

Alle terrassen zijn bezet. Jonge meisjes torsen, vlug wendend en kerend, de ronde bloemenmand en bieden de tuiltjes Parmaviooltjes

82 Het Brouwershuis op de Grote Markt tussen de Hoedenmakersstraat en de Karel Bulsstraat. De foto dateert van het einde van de 19de eeuw

en de klaar-stippelende mimosa aan. Magere jongens venten met ansichtkaarten en sluipen behendig langs de ellebogen van de rechtopstaande en strak-uitkijkende vreemdelingen om.

Er zijn zeer veel vreemdelingen in de stad sinds Palmenzondag, Hollanders, Duitsers en Engelsen vooral. Ze geven te noentijd een ongewoon uitzicht aan het centrum. Alle restauratiehuizen zijn overvallen en een mengelmoes van buitenlandse gezichten leeft er in het zoete licht van de lente.

Ondertussen wippen, gelijk vinken, de spoedige winkelmeisjes. Zij trippelen op hun hoge hakken, arm aan arm, voorbij, en loeren zijwaarts, leuterig gichelend, en men voelt dat het vers getij haar kuitjes spant en daar bruist, als een zonderlinge davering, door gans haar onrustig lijf.

Hee! hier jeukt inderdaad de prille liefde, en te avond zijn de wandelingen zo mooi, en hebt ge opgemerkt hoe tegenwoordig uit de gele maneschijf een olijk gezicht neerblikt, met een onbeweeglijk lachje?

Te Brussel werd de blijde intrede der lente, als naar oude gewoonte, gevierd in de omgang van de Vetten Os.

Dan voeren - het gebeurde verleden dinsdag - alle beenhouwers en slachters het aanzienlijk paasvee om de stad, en zulke processie is gemeenlijk versierd met een aantal kostuums en wagens, die weinig betrekking hebben met de betekenis van het feest, maar altijd gul door de bevolking onthaald worden. Dees jaar opende de stoet met de twijfelachtige staatsie van twaalf postiljons te paard. Zij zagen er nog al hachlijk uit in hun te nauwe kleding, en droegen elk een oude vlag, welke het stedelijk beheer gaarne uit de verste hoeken van zijn magazijn tot opluistering van den ‘Sarlabot’ heeft willen te voorschijn brengen.

Daarop volgde de inrichtingscommissie in zwarte rok en met hoge buis, en dan kwamen te reke de slachterswagens en beenhouwerskarren, behangen met groen en bloemen en lintjes in papieren festoenen.

Nu een stoetwagen, breed, hoog, vervaarlijk. Jonge guiten met witte schorten vechten er, dunkt me, onder elkander en zwaaien zeer behendig lange zilveren saucissen van Boulogne. Vooraan, boven de disselboom, prijkt een kartonnen varken.

Meer wagens en karren. Het volk kijkt met zichtbare belangstelling de sterke voerders na, die met trots hun splinternieuwe kiel en hun nieuwe muts en hun witgeschuurde bolleblokken tonen.

Daar zijn de ossen. Ze stappen lui. Ze zijn gladgeschoren en hun rozige huid glanst door het korte haar. Hun hoornen en hoeven zijn verguld en met rozenranken is hun nek versierd. Ze staren met zachte ogen rond en gaan, zwaaroprukkend, geleid onder de kluppel. Het is een eigenaardig spektakel. Men denkt onwillekeurig aan de grootse optochten van priesters die het offer brengen, ter viering van het nieuwe getij.

Maar achterna komt alweer een hoge feestwagen prijken. Vijf 'diëssen' (godinnen) zitten er in schittergewaad. Het zijn deernen met stoute blikken en rode armen, de lievelingen der lage stad, de hoop en de lust onzer vrije Marollen. Zij wekken iets wilds, het sap van de goede herleving, hetwelk zal gaan stijgen onder de brede streling van de mooie zon.

De processie wandelt de volksbuurten om en komt voorbij het stadhuis, waar het College van Burgemeester en Schepenen de commissie gelukwenst en verscheiden blijken geeft van zijn bewondering.

Het schijnt wel dat al wat wij nu zo in Brussel zien van lentekriebelende wulpsheid getuigt en iets draagt van het roerende passieseizoen.

Onze 'Scala', die anders geen kunst levert van vertrouwbaar allooi, voert thans ten tonele een zeer eigenaardige kunstenaar *Norman French*. Norman French is een acrobatisch Amerikaans danser, wiens kunst zich op een heel bijzonder gebied beweegt. Ik heb een waar genot gehad aan zijn wonderbaar spel van voeten en benen en armen, dat mij getroffen heeft door de rake omlijning der minste gebaren en het vreemde gevoel van veranderlijk evenwicht. Dit is geen lage komiek maar mag een knappe humoreske heten...

De 'Cercle Artistique' gaf een Frans 'causeur' ten beste, die ten overdade het puike publiek met een onverteerbare dissertatie over Me. Desbordes-Valmore heeft verveeld. Gelukkig werd naderhand een fijne pantomime opgevoerd 'Le secret de Myrto'. Een Parijse danseres heeft daar een uitmuntende kunstbeelding geleverd. Zij was in de rol van het naakte standbeeld, dat door uitbundige liefde, eindelijk te bewegen en te leven begint. Hoe lenig, hoe traag-loom,

hoe weelderig waren al haar cadansen, hoe voortreffelijk dat ritme van hoofd en schouders en wuivende armen, hoe prachtig het meegaande bedrijf van de sierlijke buste, de wiegende heupen, de vaste benen, alles dragende en alles tot heerlijke golvingen van kunst behandelende!...

De Muntschouwburg gaf ons de *Salomé* van Wilde en Richard Strauss.

De *Standaard* heeft, geloof ik, reeds gewaagd over de Salomé van Wilde. Ik moet bekennen dat de bewerking van de toonkunstenaar de literaire uitslagen van die dichter overtreft.

Onlangs had ik de gelegenheid 't een en ander te vertellen naar aanleiding van Claude Debussy's *Pelleas et Mélisande*. Ik stelde vast dat Debussy's muziek moet gelden als een reactie op Wagners kunst. In dat opzicht is Richard Strauss dan een diametraal tegenvoeter van Claude Debussy. Hij juist gaat uit van de Wagneriaanse principen, dewelke hij schijnt tot hun hoogste en meest verwikkelde uitslagen te brengen. Zijn werk is zeker van een groot kunstenaar en wat hij bereikt is vollediger dan wat Debussy met nog vage onbesliste voorlopersmiddelen bereiken kan. Het geeft niettemin het gevoel van overwicht, van overlading, en bijgevolg: van duisterheid. Dit is, meen ik, te wijten aan een overdreven-wetenschappelijke behandeling der techniek, welke de klaarheid van een aanvankelijk zeer precies bepaald gevoelsthema komt storen met een overvloed van muzikale aankleding. Zulke onzuiverheid komt ook voor bij Wagner en is ook al eens te bespeuren in sommige werken van Paul Gilson. Daar is een gebrek aan evenwicht in de verhouding van de kunst-emotie tot haar muzikale aankleding. Maar dit juist is door Richard Strauss zo ontzaglijk aangewend, zo meesterlijk volbracht. Zijn kunst krijgt door de overweldigende zwaarte harer techniek een massale grootsheid, die, hoe somber ook, de sterkste indruk achterlaat.

Ik ken geen muzikant die, meer dan deze, de geheime gronden kent der orkestbehandeling maar een dergelijke knapheid, hoe verwonderlijk ook, is niet wat Richard Strauss tot een groot artiest maakt. De ware schoonheid van die kunst berust op de brede geste van zijn gevoel en wordt in de krachtige opzet met zijn lyrische adem geborgen.

Salomé is niet zo bijzonder ‘dramatisch’. De plastische - ‘licht en schaduw’ ontbreekt enigszins. Salomé is meer een opwelling, een heerlijk moment van lyrische inspiratie.

Stadshutsepot (30 mei 1907)

De stad is een monster met machtige adem. Haar adem is gelijk de golving van een wonderbare zee. Haar hart slaat met langzame bonzen - en wie ooit zegt ons de mate en de verscheidenheid van dit ontzaglijk ritme? Zij leeft met al wat in haar gebeurt en beweegt, en elke gebeurtenis, elke beweging ontstaat en vergaat in de algemene onverschilligheid van wiegende levenscadans.

Kijk hoe daar woelt onder de zon de lichte stad! De lage wijken rondom de dokken krioelen in werkzame nijverheid. Alle krachten roeren op straat. Het water blikkert in de schaterende dag en een zilveren schittering speelt met zonneschervels over de violette diepten. De schepen spiegelen in de brokkelende glinstering hun groene lenden, hun witte kajuiten, hun bonte schouwen en hun masten die, als onrustige slangen op de kabbelende vaartvlakte zich uitlengen al kronkelend. Rond de Katelijnekerk is 't een veelvervig bedrijf van marktkramers en langs de vismijn schommelen de karretjes van de scholverkoopsters. Overal werpt zich uit het geweld van koortsige winkelhandel; de Lakenstraat lawaait ervan en de Vlaamse steenweg heeft erdoor een uitzicht als van oproer en ijverige angstigheid. De herbergen weerklinken...

Wie bekommert zich hier met het nieuwe ministerie?

De stad ronkt. De enorme biekorf davert van duizend onverschillige galmen. Mensen gaan, lopen, kruisen door malkander, stoten tegeneen, lachen en vloeken. Op het Beursplein en op de Anspachlaan, haast tot voor de Noordstatie, is het grote gewoel aan de gang. Brussel is opgepropt met vreemdelingen. De terrassen zijn bezet. Een spel van klare zomerkleuren roert er. De witte broeken vlekken onder de marmeren tafels, de bleke vesten glimmen tussen de frisse armen van rieten stoelen, en iedereen draagt een gebulte panamahoed. De mooie dames kuieren sierlijk de terrassen voorbij, steken boven hun rijk-bebloemde kapelienen de blinkende zijde van een zonnescherm, als een beweeglijke zon zelve, uit in de gulden meiezon. De trams rinkelen. De rijtuigen slieren op rode wielen over het grijze asfalt. Lichte meisjes wentelen om met bloemkorven en bieden in rappe handeling de heldere tuiltjes jezemijnen en rozen aan. Hier en daar steekt, boven de wemelende mensenmassa

83 Sint-Hubertusgalerij

een hoge Engelsman uit, kijkt kalm op in de vloed van lijven koopt ansichtkaarten of houdt, als een kanon, de kijker van zijn fototoestel naar voren...

Wat wil, wat denkt dees kuierend volk?

Aan wat zoudt gij, bij voorbeeld, herkennen dat men in de Kamers over de Vlaamse Beweging debatteert en dat straks wellicht een levensrecht van een dikke helft der Belgische natie wordt vernietigd?

De gonzende stad rumoert. Haar wil reikt naar de begeerte van het onmiddellijk genot. In de brede koffiehuizen ruist, boven de mompeling van de sloffende menigte, een wilde zigeunermuziek of een zoet orkest van Weense Dames. Brutale plakkaten kondigen overal de wonderen af van ontelbare cinematografische instellingen. Ge krijgt een cinema, in het Alhambra, een cinema in de Scala, een cinema in het Zomerpaleis, een cinema op de Noorderlaan, een cinema op de Brouckèreplaats, tot zelfs in onze Vlaamse Schouwburg, waar een cinema de plaats komt innemen van de Twee Wezen. In de koninklijke Schouwburg der Galerijen wordt opgevoerd: ‘Une reine de...’ en in de Alcazar ‘La nuit de noces’. Men mag roken en spreken gedurende de vertoning en ge hebt er de moed van vol, het is nagenoeg walgelijk. 's Avonds in de grote tingeltangel van de Grétrystraat is 't een gedrang dat het een aard heeft: Belgen, vreemdelingen, nachtjuffers 't komt alles er te gare in de groengouden verlichting van de schone hal. Negers en Japanezen draaiden er rond het satijnen froufrou van alderliefste modemamzellen en een roering van zeldzame kleuren leeft daar in prachtige hevigheid.

Soms is hier wel wat raars te zien. Om de zwans met de Prince de Broglie uit het geheugen te wissen, gaf ons deze week het verstandig bestuur het spektakel ten beste van vier heerlijke vrouwen van Sint Nikolaas... Neen jongens, dat moest ge ereis gezien hebben! Dat was een genot, een echt! Het doet waarlijk deugd, na die potsierlijke uitstalling van een ontzenuwde adel, nu een paar sterk-Vlaamse meiden ter bewondering te krijgen. Bewonderenswaardig waren zij, zij waren schoon en machtig en innig vrouwelijk. Waarom wierpen ze al goochelend met lelijke gewichten? Ik weet het zelf niet, het schijnt dat dit alzo past bij atleten. Maar ik, laat me u daarvan verzekeren, weet wel dat die mooi-omlijnde lijven, die vast-

84/85 De gonzende stad nunoert...

85

gespierde armen, die halzen als wondere kolommen, die hoofden sober afgerond in de platte versiering van bruin-blonde haren, ik weet wel dat zij mij onwillens hebben doen denken aan sommige meesterstukken der oud-griekse beeldhouwkunst...

Hoe ontzettend is de stad! Loop het centrum voorbij en een lieve Lentevrede komt u met het zachte streuvelwindje tegenwaaien. Wandel in de warande. Het zingend loof lokt u aan en de lanen zijn alom met een doezelige schaduw beladen. Gij hebt waarlijk de wagneriaanse razernij van een militair muziekkorps niet nodig om in de tedere stemming te geraken. Het galmt en bombardoent daar nochtans en, ik beken het gauw, het hindert niet het minst.

Maar 's avonds is het hier een uitzonderlijk verblijf. Ge moet u neerzetten en in de tuin van de Vaux-Hall, waar een uitmuntend symfonisch orkest u de blauwe nacht tot een hemels geneugte maakt. Verdienstelijke zangeressen laten er zich horen en uit eigen verbeelding hoeft gij bij dit alles niet veel te voegen om geheel in verrukking op te gaan.

De elektrische belichting stoort wel een zierken, maar ge kunt ze gemakkelijk voorbijzien...

Waar de elektrische belichting in het geheel niet storen zal, is, naar ik hoop, in het Centrum der stad zelve. Het stedelijk beheer heeft er eindelijk toe besloten, nadat reeds zovele kleine gemeenten en onbekende dorpen het voorbeeld hadden gegeven, ook de hoofdstad met een meer modern en guller licht op te klaren dan met datgene, dat ons uit bibberende gaspitten nedervalt. Men moet zulk besluit met beider handen toejuichen. Er dient echter opgemerkt dat de wijze waarop tot de uitvoering ervan werd overgegaan ons tot nog toe in een poel van verbijstering heeft gedompeld. De middellanen werden van weerskanten bezet met een reke afschuwelijke pilaren van de meest bedenkelijke stijl. Het zijn vage korinthische kolommen waaraan, met povere versieringsranken ‘genre klasch’ of ‘esthétique’ een dubbele galg is gehecht en waarboven, onder een Chinees hoedje de witte lampbol hangt. In de Gemeenteraad werd, in antwoord op een verontwaardigde vraag van de heer Furnémont, verzekerd dat deze architecturale waterzooi heel flink zou worden ‘na de beschildering’. Wij berusten dus hierin en wachten op de indruk der olieverf...

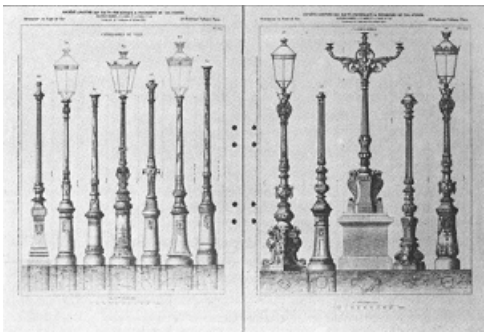

86 De nieuwe straatlantaarns

A propos van olieverf - neem mij niet kwalijk - moet ik u iets vertellen van het pas geopende salon der *Société nationale des Aquarellistes et Pastellistes*. Het is een tamelijk armoedige tentoonstelling, waar de 'kunst' al is zij er met veel pretentie bij gevraagd, zowat overal vergeefs te vinden is. Ik wil nochtans enkele voortreffelijke en fijn-bewerkte proeven van *Toussaint* aanstippen, benevens een paar zacht-benevelde Brugse indrukken van *Gevers*.

Mijnheer *Romberg* geeft koude uitheemse trilbeelden in conventionele behandeling van Mijnheer *Rotthier* een vast maar tevens brutaal vrouwenportret. *Creten* en *Rombouts* getuigen van beste aanleg en doen zeer knap, terwijl *Schaeken* een portretje als uit een donzig poeierdoosje in een lijst brengen kan. De juffrouwen *Meunier* en *Jamar* schilderen met veel innigheid en een vrouwelijke oppervlakkigheid mooi-saamgetuilde bloemen. Ik zou nog M. *Reckelbus*, een decoratief-aangelegde dichter, en *M. Gaudy*, een behendig tekenaar, moeten noemen. Met meer genoegen wijs ik op de fijne miniaturen van *Moreels* die mij wil toeschijnen als een verduldig kunstenaar, geroerd door veel liefde met veel rechtzinnigheid. De algemene indruk, welke deze achtste tentoonstelling van de *Société nationale* nalaat, is zeer onklaar en weinig gunstig. Men mist bij al die artiesten, een vastheid van cultuurgrond waarop kunst (d.i. hoogste uitdrukking van leven) eenlijk zich kan ontwikkelen.

In België wordt, zou men zeggen, al te luttele zorgen aan de bevordering van een grondige cultuur besteed. Wij schreven het alreeds op deze plaats: het is om wille van zulke cultuur dat de Vlaamse Beweging met meer kracht dan ooit haar beschavingswerk moet doorzetten. Het verwondert mij deze zaak met zo weinig raakheid door onze volksvertegenwoordigers te zien aanvatten. Bij de bespreking der Coremans-wet treft de volkomen onwetendheid der bestrijders (en dit zou ons moeten ten goede uitvallen), maar helaas! ook de onvoldoende stevigheid der voorstanders.

M. Woeste vertelt, bij voorbeeld, dat de wet niet strookt met de grondwettelijke vrijheid van onderwijs. Hij beweert, met de meeste oprechtheid naar ik hoop, dat het Nederlands niet mag worden *opgedrongen*. Wij dringen niets op, tenzij *een goed onderwijs*, en dit zal mede M. Woeste opdringen. Hij zelf zou een onderwijs waar men rekenkunde noch orthografie opdrong van de hand wijzen. Het onderwijs *kan* voor een Vlaming *niet* goed zijn, als het niet

Vlaams is in zijn gronden. Iemand kan zich niet met vertaalde middelen in 't zij eender welke wetenschap inwerken, en vooral niet in die wetenschappen, welke aan de basis liggen van de algehele pedagogische opleiding. Evenmin de Vlaming. De Vlaming wil niet Vlaams zijn omdat hij de andere talen veracht, maar omdat hij zo hoog wil stijgen in de Europese beschaving als de volkeren, welke die andere talen spreken. Hij wil Vlaams zijn om desnoods en met diepere vatbaarheid die andere talen aan te leren en zich de cultuur, waarvan die talen de tastelijke dragers zijn, naar beliefte eigen te maken. Hij wil Vlaams zijn om niet langer meer voort te ploeteren op de laagste trap der Europese beschaving, hij die met zo milde aanleg begaafd is en zich juist in het hart van de verstandelijke wereld bevindt, tussen Engeland, Duitsland en Frankrijk...

Maar, inderdaad, wat baten zulke argumenten? Ik ging haast zeggen: ‘Waar bemoei ik mij mede?’ Dat is immers de zaak niet!

Ik beken het met leedwezen: dat is, zekerlijk, de zaak niet... De zaak zoals ze aangepakt werd, ligt een wereld of twee lager. Zij wordt een politieke foorkramerij. M. Woeste zal de wet niet stemmen omdat de aartsbisschop de wet niet wil, en de liberalen waaronder Coremans' kwaadste vijanden nestelen, zullen ze wel stemmen om de aartsbisschop te foppen, enz. enz. Zelfs als de wet er op die manier doorkomt, en hoezeer me ook de zegepraal lief zou zijn, kan ik niet tevreden zijn. Zolang we op zulke gemene watertjes varen is onze schuit onvast. Dit is de weg niet naar ons doel. Ons doel staat hoger!

Ja, hoger, hoger, beste mensen... Maar wat meent ge dan over de flaminganten zelf? Hoe komt u het proces Franck-Josson voor, waarvan u zo edelmoedig uw vriend Peerke sprak? Het zijn helden, zegt Peerke. Ik geloof dit allerminst. Helden hebben doorgaans een krachtiger opvatting van hun zending en munten niet zo geheel nodeloos in een flauw schelden uit. Ik denk dat flaminganten wat beters te doen hebben dan malkanders vuil linnen voor een rechtbank uit te stallen. Ik denk ook dat hun werk zich niet beperkt in een onnozel uitbrullen van dwaze beledigingen waar alleen uit te leren is dat de een vrij gemeen schelden kan en de andere het misschien verdient. Waar lopen we daarmee Peerke?

Nu, mijn denkwijze, goede lezer, moet u wel verdacht voorkomen. Ik werd ook door M. Josson (redactie *Vlaamsch en Vrij*, als ik

het niet verkeerd voor heb) voor *Judas en landverrader* uitgemaakt. Maar ik vaag er mijn pollevieën aan, zoals Vermeylens *Ahasverus* ievers zegt.

Feesten (27 juni 1907)

De hoofdstad heeft dus eindelijk het voorbeeld gevolgd van de ontelbare gemeenten, die de elektrische straatverlichting hadden ingesteld. De middellanen, zegge van de Noordstatie tot de Zuiderstatie, zijn nu bezet met een dubbele rij bollantaarns, welker esthetisch uitzicht op deze plaats in een ‘praatje’ reeds besproken werd. Deze lantaarns werden zaterdag ll. voor het eerst ontstoken. Om maar dadelijk met mijn indruk voor de dag te komen: het is mij, voor een groot paart, een teleurstelling geweest. Ik had mij - hoe natuurlijk toch! - aan een verlichting verwacht die het kleurenspel op de Anspachlaan intenser zou maken en die, als het ware, de vroegere gasbelichting ‘in de schaduw’ zou zetten. Daar is nagenoeg niets van. Men heeft niet eens de impressie dat het hier klaarder is geworden. Dat er meer ‘lichtpitten’ zijn, snapt men zonder moeite, maar, evenals voorheen, is alom het voornaamste licht datgene, dat, met volle straalgeuten en verschillige tinteling, uit de brede winkelruiten en de klaterende caféterrassen gutst.

Een dergelijke verlichting zou voorzeker een ontzaglijke indruk maken overal elders dan hier, en ik kan mij de mooie lichteffecten best inbeelden, die zij zouden teweegbrengen, bijvoorbeeld, in de Regentiestraat, in de lusthovekens van de noordoostwijk en onder de oude olmen van onze buitenlanden.

Dit gezeid, onder voorbehoud dat het stoffelijke beheer bijgevolg ook elders de elektrische verlichting zal instellen, kan men dit beheer met zijn onderneming gelukwensen en de proef als geslaagd aanzien voor zoveel dit in deze bijzondere omstandigheden werd toegelaten.

Men had de gelegenheid der inhuldiging van dat al waargenomen om feesten in te richten.

Jongens, wat een boel volk! Er was geen tipje meer van het asfalt te zien en ge had kunnen op de koppen van de mensen lopen. Feesten in juni! Openbare feesten, feesten die niets kosten, echte lekkere circeuses op een zaterdag, geen regen en een dikke ‘pree’ in de zak! De middenstad was bomvol.

De Hoogstraat, de gehele Kapelle-wijk, Onze-Lieve-Vrouw-te-Rooie-, de Pacheco- en de Broekstraat, 't was altegare naar beneden

gezakt en 't had, in een heerlijk gedrom, de Baedekers van de vreemdelingen en de pluimhoeden van de trottoirjufkens opzijde tegen de gevels doorgejaagd. De kwartieren uit de Laagte, de Vlaamse Steenweg, de Vismarkt en de Halle, de slachthuizen en de vaart, iedereen was daar. Een groot rumoer steeg boven die traagschuivende massa en de nieuwe verlichting deed hare groene schijnsels spelen in de grijze stofwolk welke, als een mist, over de mensen hing. Nu zou mijnheer Adelfons Versteylen mij toch niet gaan wijsmaken dat Brussel niet is een *uitsluitelijk-Vlaamse* stad!

Men hoorde brede wijven zeggen tegen mekaar:

- Dat zijn gien voddene - wat es hier na te zien?
- Mè dat en drâ eens, kraaide 'n half scheut in 't Wullemanneke, Swas.
- Kwadaksala, Fie. Betoldsje?

Op enige kiosken hadden de militaire muziekkorpsen plaats genomen. Door 't merendeel van het volk werd betwijfeld of zij daar werkelijk zaten te spelen. Geen minste kopergeknetter gelukte er in de stofwolk door te dringen en 't roezemoezend mondenlawaai te bemeesteren. Van uit hoge dakvensters wierp men duizenden reklaampapiertjes. Enkele winkels hadden de oproep van de feestcommissie beantwoord en hun gevels met gekleurde vetpottekens en veneziaanse illumineerballons behangen. Schelle advertentieplaten vlekten hier en daar tegen de hoge vensters. De koffiehuizen ronkten. Rappe jongens drumden door de menigte, floten op afstanden, lokten de verontwaardiging van de geperste burgers uit.

- Jeènde, dei loeize stampematettin.

Stille mensen kregen er na een tijdje hun bekomste van en baanden zich een weg langs een zijstraatje om, op hun gemak, in de Rooi poert of Ba de Blonte of in 't graais Pieëd een flinke faro, een klare panssjé, een flesken geus of een zoete-lambiek te pakken. Daar was in de talrijke herbergen geen stoel, geen plaatsje meer te vinden. Die brave zaterdagmensen zaten er gezapig hun pintje te ledigen, ‘pisjten’ de rode garnalen, pelden een hard ei en kraakten de grauwe krabben. Een vruchtbaar zweet smeerde de bolle kaken der bazen en vlekte de natte oksels van de bazin.

Maar al dat volk vloeide alweer de lanen op, zodra de fakkeltocht werd aangekondigd. Het was een deerlijke fakkeltocht! Ik heb nauwelijks een half dozijn muziekkorpsen geteld. Ze waren omringd

door een groepje soldaten, die er vrij verveeld uitzagen en met een blijkbaar misnoegen een soort katoenen lampion in de hoogte opstaken. Rond hen als een stille uiting van hun gevoelens, walmde een onuitstaanbare acetylene stank.

Ik gaf het dan ook op, en was tewege het gewoel te ontvluchten. Een ketje zag ik van tenden een gaslantaarn, waar hij geklauterd was, in een lachbui op mij neerkijken. Hij wees met zijn guitenhand naar het hoge halsboordje, dat ik ingevolge een onverklaarbaar mode-inzicht, dom genoeg ben om boven mijn vestkrage uit te lengen, en riep:

- Ziedis,! Iene die oeit zaijn dakvenster hangt!

Brussel-Kermis (21 juli 1907)

Volle gas!... Het is wel alle jaren 't zelfde gedoe, maar het is alle jaren even plezant. Zo'n kermisprogramma, dat zit hem in 't bloed van de Brusselaars. Verander er niets aan want ge zet dadelijk de helft van de stad, en niet de minst levendige helft in oproer! Het gemeentebestuur weet er iets van! Alle jaren laten de dagbladen alhier enige schimpsissertjes los om de feestelijke spijskaart bespottelijk te maken. De burgers die 't beste van hun volksaard verloren hebben doen mee en bij 't lezen van het kleurzotte feestplakkaat ziet ge ze hun neus optrekken.

- Ça pourrait toullemême une fois changei, gaan ze mommelend.
- On tient le fou avec nous! meent er een.
- C'est les contribuables qui paient, et s'il y en aurait encore pour tout le monde, mais il y a que pour les cabaretiers! C'est dégoutant! redeneert een andere.

Die mensen hebben ongelijk. Ze zijn er immers niet bij gevraagd! Als ze niet tevreden zijn, kunnen ze opkrabben. Niemand dwingt hen in de stad te blijven en, als het niet regent, zullen ze buiten in de volle Brabantse lucht, het heerlijkste zomerweer vinden. Zet ze op een char-à-bancs en rijd ermee de velden in! Ze kunnen er de weiden en de 'poiëtieke' hoekjes van het Terkamerbos bestrooien met hespvelletjes, bloedpenslappen, *Soir*-papier en ledige *Bavière*-flessen. Hier, midden in de lol van de lage stad, passen die filosofen niet.

Dat programma, waarom, ik vraag het u, zou men het veranderen? Waarmee zult ge de honderd en één kanonschoten vervangen, die de feestdagen openen, en waarmee het 'groot vuurwerk' dat het slot uitmaakt van die jaarlijkse pret? Als er geen plechtige *Ommegang* bij is, vernedert ge redeloos de ontelbare maatschappijen van handboogschutters, kruisboogschutters, bolboogschutters, kolveniers, de mannen van de platte bol, de 'die van de krulbol', de kegelaars, de vissers, de liefhebbers van de vogelpik, van het balspel op de blote hand en op de handschoen, de karabiniers en de duivenmelkers.

Als er geen *Reuzenwandel* ingericht is, krijgt ge de heldhaftige dokken op de rug, en dat is taai volk, geloof me.

Als er geen *foor* is, zullen de Marollen in opstand komen met meer

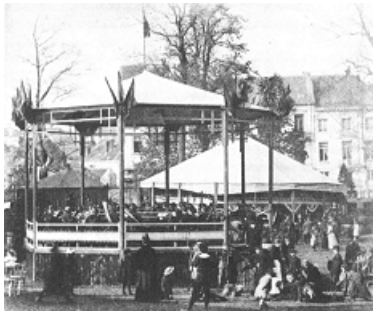

87 Kermis in de Leopoldwijk

88 Roeiwedstrijden n.a.v. Brussel-Kermis (1907)

zekerheid dan bij het in-doekjes-winden van de een of andere Coremanswet. Schrap de foor van uw plakkaat en de hele gemeenteraad, met burgemeester en schepenen, ligt ‘in de pataten’. Die foor is te Brussel een levenskwestie geworden, iets wat ge vergelijken kunt met de zogenaamde ‘economische beweging’ die aanleiding gaf tot de slag der Gulden Sporen. Raakt ge de foor, ge raakt het zieltje van het volk. De renteniers van de Zuiderlaan weten het wel! Wie zal de smeekbrieven tellen, welke zij al niet naar het College hebben gezonden? Die sukkelaars beweren dat ze stikken onder de kooldampen der ‘meulekes’, de acetylene-reuk der cinema's en de vetwolken der smoutebollen, dat ze blind worden van het stof en doof van de orgels, en dat ze in het algemeen rumoer en de overdadige stank hun slaap- en eetlust verliezen...

‘Dat ze sterven’!

Zo joelt het volk. Zo eist het volk. En de foor komt er!

En verder, wat zou er in godsnaam al niet gebeuren, als er geen *scamoteur* vertoning in de schouwburg werd ingesteld en geen pantomime op de Varkensmarkt? Daar is, buiten de inrichting van dat al, geen politiek in Brussel mogelijk. Daar bestaan liberalen noch katholieken, als er eerst hier geen kermis is.

En de duivenprijskamp? Probeer die eens af te schaffen!... En de roeiwedstrijd aan de Lakenpoort? En de concerten op de Grote markt? Wie zal er ooit moed genoeg hebben om dat zo maar weg te cijferen en met een tentoonstelling van ‘antikketeiten’ of een reeks voordrachten van hoogleraars te verwisselen? Ik beklaag zo'n vent, want men zal hem een broekske passen waarin hij seffens zijn ‘kunst voor het volk en vermetele volksemancipatie’ zal... vergeten. Geen vodden! zegt het volk, amuseren we ons of amuseren we ons niet?

En, de Hemel beware mij!... daar hebt ge dan het *Masten*klimmen en *Ballekenslopen* op de vaart! Ook afschaffen? Schaf de wereld af, mens, binst dat ge bezig zijt. In de plaats van het mastenklimmen en ballekenslopen kunt ge u alleen het Nirwana uitdenken of het Laatste oordeel. Dat spel mens, is het gemeenschappelijk gebied van een dikke zesduizend Brusselaars. Steekt er uw hand naar uit en ge zijt een man des doods.

Wat nog, wat wilt ge meer veranderen?...

Laat dat zo maar. Laat de gilde voorzitters met al hun eretekens op

de borst in die Ommegang pauwstaarten, laat de ketjes naar de toverijen gapen van de doorluchtige professor-goochelaar de Verlé (uit het Tazeaux-straatje), laat de Marollen zich opfrissen in de bedwelmende rook van de foorbarakken, en laat de vaartkapoenen hun buik in de plakkerij van de zeepmast wrijven! Ge zult nooit voor die kerels een mooier plezier vinden en ge zult tevergeefs een viering zoeken die meer op een Vlaamse Brusselse kermis lijkt!

Foorpraat (18 augustus 1907)

Brussel is met vakantie!

De stad is haar inwoners kwijt. Men is op reis of men luierikt in de duinen. Een nieuw volk heeft de lanen bemeesterd, een volk van Engelse hoogbenen, Duitse korthalzen en Franse dwergen, een ongezellig volk, elk voor zijn eigen en nu op zijn eentje, zwijgende, kijkende, drentelende vreemdelingen, met een hoofd vol monumenten en een maag vol restauratiespijskaarten.

Brusselse ketjes bieden aan die onvertrouwbare wezens ansichtkaarten en roze ruikertjes en trachten te vergeefs een nikkeltje voor een ‘halve pisch’ te doen doorgaan. Lommeke uit het Pieremanstraatje heeft mij verklaard dat de ‘commercie nie mi meugelaaik es van as de stoeivers na oek al e gat hemme!’ En ik geloof het vast.

Het is zeker een mooi zicht, die reeks kleine terrassen met hun ronde tafeltjes en hun licht rieten stoelen, bezet met de zomertoiletten van dames, die nu de mode van het ‘halfnaakt’ gehuldigd hebben. De zon speelt daarop met een verscheidenheid aan klaarten en kleuren, welke daar roert en spettert en blijheid sticht.

Maar de blijheid breekt op het dwaas-gapend of onverschillig-gladde gezicht van al die ‘genietende’ vreemdelingen, welke, in museums en kathedralen moegesjouwd en afgerandoold, hun braaien nu onder de marmerbladen te rusten uitstrekken en met een nirwanatronie de tijd afwachten om naar bed te gaan.

De blijheid, de echte, de blijheid van het gemoed en wat deze stad in-uittocht aan wezenlijke geaardheid overblijft, ge vindt het nabij de stadspoorten, op de foor.

Al de actieve krachten van de Hoogstraat, de Kapellewijk, het kwartier van Onze-Lieve-Vrouw te Rooje, de slachthuizen, de lage stad, de Marollen en de tegen-Marollen (St.-Gillis en Molenbeek) al wat Brussel aan sap, aan bloed, aan fut bezit, het bruist ginds onder de lampionfestoenen tussen de dubbele rood-en-groene girandolen, in het geel, het blauw, het groen, het wit, het overdadig elektrisch foorlicht.

Maar de foor zelve, hoe *modern!*

Waar zijn die oude vunzige barakjes, waar men ‘in’ het uitgaan betaalt hetgeen een bewijs was van de degelijkheid der monsters die men daarbinnen te zien kreeg en tegelijk als een blijk van het vertrouwen dat een eerbaar saltimbank kon stellen in zijn vereerd publiek? Waar zijn de peperkoektenten, de porseleinschranken, de muntebollenstok-, meelstamper-, citroenknol-, smoutsbol-, vetkwabbel- en kramelkramen? Waar zijn de paardjesmolens, de goeie ouwe piepende paardjesmolens die door kinderen in gang werden gezet of door een afgetreende houterige merrie aan het draaien gekregen?

Ik herinner me nog de kanten en fluwelen franjes (met blikkertjes en met drie dampende oliepitten belicht) die omwentelden en sierlijk overeen vouwden al golvend, en ik hoor nog het zuchtend draaiorgelke, dat het gekraak van de molenas niet vermocht te overdraaien! In die tijd - is dat al zo lang geleden? - was het ons, jonge ruiters, gegeven een ring uit een zwierende appel al rijdend op te vangen, en wie hem ving reed gratis de keer nadien.

Ik weet nog hoe verwonderd ik stond, als voor het eerst, de ‘bootmolen’ op de foor verscheen! En hoe zal ik de bijval noemen die kort daarop de molen ‘met de gelappeerde paarden’ verwierf.

Rook! Rook! Alles in rook vergaan!

Nu is de foor al zo weelderig als een Wederlandse Tentoonstelling. Geen barakjes meer, waar men de *vrouw met de baard en de twaalf vingeren* kon bewonderen, nu kleine, geheimzinnige viezigheidjes. De Schone Irma Frodite heeft La Belle Fatma vervangen. Geen paardjesmolens meer, waar men drie reizen reed voor vijf centiemen, nu schitterend oogverblindende ‘salons’ waar men mooie jufjes in een gewirrel van bonte serpentijnen en een gefrutsel van al te lichte rokken ziet ommevaren. Geen kramen met de Moord van Raemsdonck en het tweekoppig kalf, geen gezondheidsapotheker, geen tandentrekker, geen Tissens, al ouwe rommel, al doje rommel, nu de klaterende gevels der ‘frituren choux de Paris, Glaces, enz.’, nu de vuurspuwende voorportalen der cinema's, nu de Toboggan, de Schuif-af, het Jiu-Jitsiecircus, nu een hoop razende dingen, een oorverdovend lawaai, elektrische schichten, fonografen, madame Blanche de Paunae, een krioeling van lichten, een gezoef van motors, een gedreun van orgelende orkesten, een damp, machinereuken, sireengeluiden - *de Hel!*

De hel, ja de moderne hel.

De ziel van die hel: de aristocratische nazaat van het heerlijke, kleine, piepzuchtende paardjesmeuleke, de gesloten, blinkende, knetterende, joelzotte 'moulin fermé', groot als een theaterzaal, en welk theater!

Hier komt in late uren de gouden jeugd en wat men zoal met dat goud verkrijgt. De molen draait, de grote paarden wiegen in een wellustige draf, wild door de motor vooruitgestuwd. De blozende amazonen zwaaien gelijk wondere libellen rond de geweldigklaterende centraalbelichting. Heren in veston of smoking of half-badkostuums kijken toe, gooien de wirrelende papierlintjes die werden meegerukt in de ronkende branding, gooien in de schoot der voorbijrennende Walkuren de ticketboekjes of de klingelende zilverling.

En paren fluisteren in hoekjes, schuw zijlings loerend, nemen afspraak voor de nacht, maar mijden de geheime politiemannen die, in het gedrom der gapende vierders, onverkennelijkt te verklikkeren staan.

Dat volkje bestaat voornamelijk uit volwassen jongelieden; grijze heren en meisjes van veertien à achttien jaar.

De jongste zijn de bloodste niet.

Het wordt, dunkt me, tijd dat we met onze beschaving naar de Kongo gaan om haar te verzuiveren.

Winterfeestgetij (16 januari 1908)

Er wordt dapper en druk ‘geleefd’ in de stad. Onder de zibelienen kragen en de persianer bolero's is een feestkoorts bedrijvig, welke binnen de licht-spetterende muren een geharrewar doet ontstaan, waarvan de roerende en uiteenlopende adering de koude stenen doorgloeit. Kerstdag, Nieuwjaar, Drij-Koningen en Verloren Maandag! Triomfantelijke reeks van korte zonnen en blinkende avonden, wemeling van helle kleuren in rechte geuten groenblauwe elektriciteit, vonkeling van zacht-oranje gaslicht en al die klare vierkanten, al dat diamantgestraal op de vochtige straatvlakte! Daar wippen de dichtgefrommelde vrouwtjes op hoge hakken over, daar schaduwen de ronde herenpelisen langs, daar huiveren de meisjes met mimosa en bleken de ketjes met ansichtkaarten. Een dampende kerel met geurige smoutebollen staat te midden-in, gelijk een kalm fornuis...

Is het koud? Is het winter? Wat zegt het seizoen?

Het spreekt van feesten en vieringen. Rood-groen-gele bazars doen gapen als hete hellen hun sterke verven. Kinderstemmen, vrouwengeroes, mannengebrom, de roep van een venter en de klets van een voerman, een zoevende davering en erboven het kleppend tramgeklingel!... Wielen rammelen... Wel! hoe klinkt de gladde trottoirzuil, hoe galmt - ja, doet zij niet waarlijk? - die zilverzinderende vensterruit, hoe knettert op zijn eentje - inderdaad, ik verzeker 't u! - die glimmende git-blakke koetsiershoed, en, op de koop toe, wat schatert daar een lach, een lachje, alle de tanden van ivoor tussen de dubbele kerze van die meidekensmond!. Mensen, mensen, geneert u maar niet!

Er zijn er gisteren zevenendertig gestorven, die verkouwen waren. Men spreekt van drie broeders die met open frak Maxim's rozig deurken zijn uitgelopen. Waar naartoe? Dat zult gij niet weten, nooit geraakt een klokgeluid boven de golven van dees stadslawaai. Iemand heeft, ergens, een vervroren peetje gevonden. Daar lag een kindje dood achter de kazerne. Wat zegt toch het seizoen?... Malligheid!...

De dochter van Burgemeester De Mot is getrouwd. Zesenveertig hoftoiletten. Een salontafel met tachtig gouden schotels. Agenten in grote tenue. Het bestuur van de Muntschouwburg richtte een

concert in op het oksaal van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Zavel, voor de bruid, en een ander in de protestantse kerk van 't Museumplein, voor de bruidegom.

Een paar dagen tevoren stapte de Burgemeester in rouwgewaad achter 't lijk van Minister de Trooz. Daar is toch niets nieuws onder de zon!...

En sinds een paar weken branden hier een aantal handelshuizen af. Onderwijl leest M. Schollaert de ministeriële verklaring af, en daarbij is gebleken dat de Kongozaak verre van opgelost is. M. Schollaert heeft plechtig verklaard dat de katholieken nu 'nen keer eerlijk die kwestie wilden aanpakken. M. Hymans heeft dat na hem verklaard. M. Vandervelde insgelijks. M. Janson ook...

Allo! alles gaat goed. Les moutons seront bien gardés.

De winter is een feestgetij.

Poppen en Reuzen (14 april 1907)

De inrichtingskommissie van het Brussels ‘Salon des Arts & Métiers’ stelt zich voor ons met iets ongemeens, iets raars te verrassen, namelijk: met een *grote tentoonstelling van Poppen en Reuzen*.

Het is u allen misschien niet overbekend dat er, benevens zoveel andere zonderlinge ‘verzamelaars’, ook dolle verzamelaars van poppen bestaan. Op dezer menslievende gevoelens heeft de commissie, ten bate van het grote onwetende publiek, een dringend beroep gedaan.

Zij werd, zo schijnt het, niet in haar verwachtingen teleurgesteld en wij zullen binnen weinige weken op een uitstalling van lieve kinderdingetjes vergast worden, zoals wij ons moeilijk kunnen voorstellen dat er maar enigszins mogelijkheid toe bestaat.

Gij zult dan vernemen dat er te Parijs een ‘Société des collectionneurs de poupées’ bedrijvig is, en wel onder het voorzitterschap van Leo Claretie, de lieflijke schrijver van dat zoete poesjenellensprookje ‘Boum-Boum’.

Leo Claretie heeft de bijtreding van zijn maatschappij toegezegd en zal een *twaalfhonderd* poppen opzenden, met kostuums uit alle tijdperken van Frankrijks geschiedenis. Zulke verzameling is waarlijk een niet te verwaarlozen schat, als men bedenkt dat sommige poppen drie- en vier- en vijfduizend frank waard zijn.

Ook Mevrouw Pecher van Brussel is een aanzienlijke verzamelaarster. Zij bezit zeshonderd poppen, welke zij heeft aangekleed met de verschillende kostuums der tijdvakken onzer vaderlandse historie. Deze zeshonderd poppen zullen insgelijks worden tentoongesteld.

De commissie zelf vervaardigt duizend nieuwe poppen, welke met allerhande hedendaagse kledij zullen opgeknapt zijn: vastenavondkleren, kostuums van het leger, het gerecht, de kerk, de diplomatische gezanten, het hof enz. enz.

Eindelijk hoopt men de merkwaardige verzameling van de koningin van Engeland te kunnen in Brussel overbrengen. Deze verzameling is bijzonder belangrijk. Zij bevat slechts een tweehonderd poppen maar wordt op meer dan drie miljoen frank geschat.

Naast al dat heerlijk speelgoed voor kleine kinderen, zal het ontzaglijke speelgoed voor grote mensen pronken: *De Reuzen!*

Men tracht de medewerking van alle Belgische Reuzen in te winnen en wendt stappen aan om ook de toetreding der Noordfranse Reuzen te bekomen. Vermoedelijk zullen de pogingen langs die kant maar met weinig bijval bekroond worden, want hoe groot ook der Reuzen verlangen is om uit reizen te gaan, groter zijn de materiële moeilijkheden die hen dwingen zullen thuis te blijven.

In elk geval zullen we bezoek krijgen van Antwerpen en Mechelen. Zelfs bij gebrek daaraan, volstaat dan nog de voldoende pracht onzer eigen Brusselse Reuzen, die allemaal zullen aanwezig zijn.

Iedereen weet wel dat Brussel een mooie reeks Reuzen bezit, maar weinige mensen kunnen zich de liefde, dat zeer eigenaardig soort liefde inbeelden, waarmede het feestzinnige Brusselse volk zijn Reuzen bejegent. Te weten hoe dit volk aan zijn oude gebruiken en oude vermaken verbonden is, kan wel een zeker licht werpen op de sterk gekarakteriseerde neigingen en de taaie behoudheidskracht van dit volk. Het kan ons niet onverschillig laten dat dit volk aan de aard zijner vroegere kermissen en leuten is getrouw gebleven, omdat wij er de innige geaardheid treffen, welke de natuurlijke grond uitmaakt waarlangs zich het volk ontwikkelt.

Het Brusselse volk houdt van zijn Reuzen even sterk als van zijn taal, maar even ‘onbewust’ ook. Indien het geweten van dit volk van alle onklare invloeden bevrijd ware, is het zo goed als zeker dat het meer belang zou gaan hechten aan een grondige kennis zijner taal en wat minder aan het zot plezier zijner Reuzen.

De Brusselaar bezit twaalf Reuzen, welke hij aan de goede zorgen van het stedelijk beheer heeft toevertrouwd. Dit is voor dit beheer geen kleine last. Een groot lokaal waar de hoge gasten schuilen kunnen, werd klaar gemaakt, en jaarlijks wordt, dank zij een gemeentelijke toelage, in hun onderhoud voorzien. In 1905 werden ze in geheel-nieuw pak gestoken, oververfd, verguld en gevernist, en zien er een hoop flinke kerels uit met brandende ogen.

De flinkste van al is *Pietje*, een allerliefste zuigeling die blij het rateleerken zwiert. Hij draagt een wit kleedje en een strooien hoed. Een beetje groter zijn het welbekende *Janneken*, het niet minder beroemde *Mieken*. Beiden werden samen opgebracht. 't Zijn de guiten van de familie en de lievelingen van het volk. Hun broeder

89 'De Meijboom'-viering met de Brusselse reuzen Janneke en Mieke

Michielken is lang niet zo innemend en lodderig. Hij is te fier, te stijf-rechtop en danst maar uit verlegenheid ‘om een contenancie te pakken’ zoals de oude Reuzenwaker Baptist zei. Zeer preuts lijkt wel *Gudule*, de oudere zuster van Michielken; blijkbaar houdt ze veel van haar kozijn *Jan van Nijvel* die achteraan komt en ook ‘een boontje’ heeft voor zijn nicht. Hij is op zijn paasbest aangekleed, draagt een hoge hoed, zwaait een wandelstokje en toont een gouden ketting op zijn gebloemde vest. Nu komen traagstappend *Papa* en *Mama*, twee lachende personagiën die veel plezier schijnen te scheppen in het zicht van hun kinderen. Na dezen schuiven statig aan de eerbiedwaardige *Grand-papa* en de goedige *Grande-maman*. Zij zijn aangezet naar de oude mode, maar dit past bij bejaarde en kalme mensen, die een hele reeks seizoenen achter de rug hebben. Prachtig ten overdade zijn de twee laatsten van de groep ‘*De Sultane*’ en de ‘*Grote Turk*’. Woorden om zulke weelde te beschrijven zijn niet te vinden. De Sultane is gans bevoold met rode zijde en groen satijn, en gans beladen met gouden penningen en paarlenranken. Baptist-zaliger, die d'r alles van wist, beweerde dat haar kostuum met geen geld te betalen was en dat men nievers een reuzin zou zien half zo rijkelijk als deze. Ik geloof het gaarne. Van niet minder allooi lijkt me de *Grote Turk*.

Ik bewonder in de *Grote Turk* een majestatische houding die mij tot eerbied dwingt. Hij is inderdaad een ontzaglijke gestalte en men wordt alras gewaar dat men met een vorst van adellijken bloede te doen heeft.

De magistraat van Brussel, dat de Reuzen herbergt en verzorgt, heeft het recht te beslissen of de Reuzen ‘ommegaan’ zullen of thuis blijven. Een beslissing van die aard wordt dan door de Burgemeester aangekondigd en uitgevoerd. Maar de Burgemeester mag niet naar willekeur de lieden aanwijzen, die de reuzen zullen dragen rond de stad. Dit voorrecht behoort hem niet. Wel moet hij de dragers betalen. De dragers zelf worden door de coöperatie van de dokwerkers en schip-aflossers aangetoond. Dragers der Reuzen is een eretitel welke door de Brusselse vaartkapoenen zeer op prijs wordt gesteld. Er zijn veertig dragers, geweldige venten die met die hoge poppen de straten doorlopen en zulk privilegie nooit met enig ander ruilen zouden. Zij staan onder de onmiddellijke orders van twee ‘brigadiers’ en willen van geen ander gezag bevel ontvangen. Onderweg

drinken ze genever, en bij hun terugkeer krijgen ze een paardenoog (5 fr.).

Maar dit verdienen ze wel, en de bevolking is hun zeer dankbaar. Ge moest, onder impulsie van die sterke kerels, de Reuzen eens zien opgaan! Ge moest Mieke en Janneken zien wippen van links naar rechts en opwaarts en vooruit! Ge moest Pietje zien opjoepen in vrolijke uitbundigheid, en Michielken zien springen en Gudule zien marcheren ten dans! Indien de grote Turk wat langzamer, wat statiger te werk gaat, is dit alleen te wijten aan zijn koninklijke zwaarte, die nauwelijks door de verenigde spieren van vier ontzettende koolrakkers te torsen is. Maar zo behoudt ook eenieder zijn bijzonder karakter, en het ware even dwaas de Sultane te zien een dubbele flikker slaan, als ons Marollen-Mieke te zien wandelen op de maten van een parademars.

Vox populi... (24 juli 1907)

Daar is in de lage stad, in de typische wijk van de Papenvest en Onze-Lieve-Vrouw van Vaakstraat een steegje dat van ouds men de Peerlamoergang noemt en dat een vernuftig bestuur in de tijd met de ‘woordelijke’ vertaalde benaming van *Impasse de la Perle d'amour* heeft gedoopt.

Het steegje is sinds een tiental dagen in rep en roer. Er woont daar een kindje van acht jaar, een meisje, dat door de dagbladen beroemd is gemaakt omdat het onlangs met een bedelaar medeliep, de Brusselse politie gedurende een volle week te been hield en eindelijk nabij Geraardsbergen door een heldhaftige champetter werd teruggevonden.

De zaak ging verschrikkelijk op iets lijken, dat vermoedelijk veel met de moord der Zwaluwstraat gemeen moest hebben, en men zocht den ‘sater’ op met een koorts, die dadelijk door de gehele bevolking gedeeld werd.

Ge moet, om mij goed te begrijpen, u de verontwaardiging van een stad kunnen inbeelden, welke eens door een afschuwelijke kindermoord werd getroffen en naderhand verbaasd stond tegenover de machteloze pogingen van het gerecht. Een misdaad, die niet gestraft wordt, is gauw een dubbele misdaad, en een nieuwsgierigheid, die men niet bevredigen kan, wordt seffens een op hol losgelaten waanzin.

Dit gebeurde met de zaak van de Zwaluwstraat en was te wege te gebeuren met de zaak van het Peerlamoergangsken. In het eerste geval ging een razend volk het huis bestormen van een dokter, die al zo onschuldig was als de eerste de beste geneesheer van de stad, en, vermits de politie op niemand de hand wist te leggen, werd onder algemeen getier, die arme man tot een onmiddellijke dood veroordeeld. 't En scheelde maar weinig of het vonnis werd, even rap als men het velde, uitgevoerd.

Nu twijfelt niemand meer aan de onschuld van de dokter, maar niettemin is zijn leven, zijn loopbaan gebroken. Van laster, van naamloze laster vooral, blijft er altijd wat over, en, daar er toch zoveel dokters onder de zon lopen, zal men geneigd zijn overal elders zijn dochtertjes ter verzorging te leiden dan bij die ene, de gezwartmerkte, welke door laster, van een meisjesmoord werd beticht.

90 Parelmoergang door de Brusselse aquarellist Pirels

Wacht u voor het oordeel van het volk! Wacht u voor zijn gunsten, maar vooral wacht u voor zijn hardvochtigheid! Daar is geen kwadelijker en geen gevaarlijker omroeper dan de trompet van de Openbare Opinie. Hij maakt iemands roem met even dwaze onbevoegdheid als hij iemands oneer uitklaroent, en hij kan - vaak genoeg - tegelijk de meest tegenstrijdige oordelen bazuinen. Als het *vox populi, vox dei* waar is, als God de stem van het volk voor de zijne wil aanzien, dan is het tijd dat Hij de geest, welke die stemmen wekt, opklaart met het licht van een paar flinke Coremanswetten op de toorts van het verplichtend onderwijs.

Het meisje van de Peerlamoersteeg werd, de Hemel zij dank! niet de prooi van een dier geslachtelijk-ontaarden, die als een toenemend bruis op de zelfkant van onze maatschappij schuimen. De man, die haar medenam, was een bedelaar. Ik denk soms aan die ellendige man, de verstoteling van een onrechtvaardige samenleving, een soort van nevelachtige zondebok, gelijk er onze gemeenschap, zou men zeggen, *gaarne* aankweekt en op wiens rug zij dan al de misdaden straft, waaraan zij zelf zich schuldig maakt. Ik kan mij de kop van zo'n doorbijter inbeelden. Als hij een gewoon burger was, zou men, geloof ik, van hem zeggen dat hij ‘een vijs los heeft’.

Het kan mij in elk geval toeschijnen dat hij met zijn vierkantig hoofd, waar men, als op een nagelkop, nu de hamer der Openbare Opinie laat neerdreunen, nog een paart beter is dan een van die Franse Lodewijken, die al hun vijzen verloren hadden en, op de stem des volks, Gods evennaasten of ‘Roi-Soleil’ werden genoemd. Die man nu, dewelke ik niet tegen de Rechtvaardigheid maar tegen een eigenmachtige lynch-wet verdedig, heeft het achtjarige meisje een beetje snoeperijen beloofd en heeft het op zijn zwervende tochten meegenomen. Zij liepen langs de grote wegen. Hij heeft haar leren bedelen. Waar, hoe, hoelang dacht hij zijn misdaad te bergen? Het is zeker dat die kerel gek is, maar het meisje, dat in het Peerlamoergangsken is teruggebracht, heeft haar beroemdheid aan die gekheid te danken. Zulks is niet verwonderlijk. Het gebeurt meer in de omgang en het wereldlijk pantheon, waar een razende maatschappij haar wassen idolen onder het stof van de Tijd laat vuil worden, is vol met voorbeelden van dergelijke beroemdheden. Daar is geen steviger beroemdheid dan die van de eerzuchtige, die zijn middelmatigheid ten dienste overgeeft aan de verwaande lichtzinnig-

heid van het rechtend volk. Twee gekken maken geen halve wijzen, maar zij doen malkander gaarne voor volle wijzen doorgaan.

Denk nu niet dat ik iets aan dat lieve meisje van de Peerlamoergang verwijten wil. Ik geloof dat ik haar, evenals die arme sukkel van een kaper, tegen de fanfaren van de vox populi bescherm... Zij is waarlijk beroemd. Aan de Perzische gezanten, welke in de hoofdstad zijn aangekomen, wordt geen meerder eer bewezen en geen aandoenlijker hulde gebracht. Zij wordt van links en rechts geïnterviewd, men geeft haar alle mogelijke snuisterijen en vult haar spaarpot met rinkelende paardenogen, men richt feestjes in, de buurt is in gloeiende viering, steekt de vlaggen uit, er wordt een oproep gedaan en een inschrijvingslijst neergelegd, een heerlijke pop, verwezenlijking van een nooit aangedurfde droom, wordt aan het minzaam heldinnetje in volle staatsie aangeboden...

Men hoort de mensen zeggen:

- Waar is ze? Waar is ze? Och mijn schaap! Mijn arm lief schaap! Rijke dames doen voor het vermaarde gangske hun kales stilstaan, stijgen af, gaan de blonde lokjes kussen en wenen erbij.

- Pauvre chérie!

Het kind begrijpt natuurlijk niets van al die doening. Dat ze de trots van haar ouders en de bloem van de wijk geworden is, kan ze echter genoeg zien aan de beteuterde gezichtjes van hare vriendinnetjes, bengels van een voet ook, die, binnen in hun werkzaam geestje, het lot van het ‘verloren schaap’ benijden.

Laat maar een bedelaar op de Papenvest komen: de kinderen zullen ‘batteren’ ondereen om met hem naar Geraardsbergen te mogen meegaan!

En later? Later, als het meisje van de Peerlamoersteeg *de schoonste dag van haar leven* zal herdenken, dan zelfs wanneer het wenselijk zou zijn dat ze de geheimen van het leven nog niet begrijpt, zal ze bij haar zelve gaan vragen: ‘Wat heeft die man mij gedaan onderwege, om mij zo roemrijk thuis te brengen?’

En zij zal het misschien te vroeg verstaan - dank zij het volk, dat zijn stem een *goddelijke* heeft durven noemen.

Sarah Bernhardt (9 juni 1907)

Alle jaren komt in juni Sarah Bernhardt ons een paar vertoningen geven, welke voor mensen van haar leeftijd en die zich nog heel goed de flinke artieste van vroeger herinneren, misschien zeer belangrijk zijn, maar voor de anderen telkens als een bittere teleurstelling uitmeten. Dees jaar nog treedt zij op in de Koninklijke Schouwburg en, dank zij het uitzonderlijk winterweer waarmede de hemel ons sinds een paar weken begunstigt, wordt zij er druk bezocht. Het volk, verleid door de huidige najaarsvlagen, haalt pelsen, mantels en moffen uit de kast, en laat zich zeer gemakkelijk inbeelden dat het toneelseizoen geopend wordt.

Voor een welbezette zaal werd *Adrienne Lecouvreur* opgevoerd.

Het drama is een literair produkt van Sarah Bernhardt, hetgeen zeker niet als een aanbeveling moet gelden. Ik geloof niet dat ooit een dwazer melo met zoveel zorgen ten tonele werd gebracht, en men vraagt zich vergeefs af wat toch de beroemde speelster bewogen heeft om tegen een zo grof misbaksel de eerlijke bewerking van Legouvé te verwisselen. Van Sarah Bernhardts drama kan nagenoeg gezegd worden dat het kunstinzicht geheel en al afwezig is en dat dit totaal gebrek aan wat uitsluitelijk de aanleiding tot 't zij eender welk literatuursoort zou moeten zijn, zelfs niet door een beetje behendigheid - ik durf niet zeggen knapheid - gered wordt. Het ding is een prul zonder genade.

Het slaat u met verbazing te zien hoe een talrijke troep met zoveel ernstigheid zulke zoutloze mop voor het voetlicht brengt! De indruk is ongeveer die, welke men zou kunnen opdoen bij het zicht van een ontzaglijk ministerie, dat zeer voornaam en zonder lachen in een kringetje voor de tribune gezapig met marbels speelt. Het spektakel heeft dan ook een komische waarde, die de wijze en verduldige toeschouwer niet ontsnapt. Sarah Bernhardt doet al haar best om een engelachtige rol van Adrienne Lecouvreur met de nodige ulevelletjeszoetigheid en de passende gevoelerigheid te vertolken, terwijl een niet onverdienstelijke mevrouw Berrier de daartegenovergestelde figuur van een vijandige, zwartbezielde woeste hertogin van Bouillon met de verwachte snoodheid tracht uit te beelden. En dat sleurt men zo een halfdozijn idiote bedrijven langs, tot eindelijk Adrienne door de hertogin wordt vermoord, hetgeen

91 De jeugdige Sarah Bernhardt gefotografeerd door Nadar

dan Sarah Bernhardt gelegenheid geeft om zeer mooi voor het souffleurbakje te sterven.

Het ganse vertoog loopt hierop uit, dat een onvast of onverwittigd mens aan de zo hooggeroemde en wijdvermaarde talenten van de Franse tragédienne in volle ernst gaat twijfelen.

Maar het speur van zulke talenten wordt niet, zelfs door ouderdom, uitgewist, en wij kregen het wel te zien bij de opvoering van *'Les Bouffons'*, een eigenaardig en flink gebouwd werk van Miguel Zamacoïs. Hier was Sarah Bernhardt voortreffelijk, waaruit te besluiten is dat zij te eerlijk is ons aan een flauweteit, zelfs van eigen vinding, een valse luister bij te zetten. Hier was zij op meer dan een plaats uitstekend.

Het stuk van Miguel Zamacoïs is geheel-Frans, vlug, speels en geestig. Het heeft weliswaar niet veel om het lijf en het toetst de mensen en de dingen aan de oppervlakte. Maar hoe kleurrijk, hoe sierlijk, hoe sluw is het toch! En het vers dan, hoe klinkt het zinnelijk, soepel en rap, of hoe pronkt het als een pauw met al zijn schitterende vederen! Ik ben niet ingenomen met al te luchtige kunstbeginsels waarlangs een dergelijk werk is opgeleid; ik moet echter bekennen dat het ganselijk ontstaan is op de gronden van zuivere volksaard; het is zodanig Frans dat het er, buiten alle meer bijzondere hoedanigheden om, helder door wordt, en men voelt zeer scherp dat men hier te doen heeft met een schrijver, welke op klare traditiën berust. Ge kunt Zamacoïs in éénzelfde zak met Rostand steken. Hun literair bestaan is, na de geweldige romantiek en de oratorische kracht van Victor Hugo, niet onontbeerlijk, maar het is algelijk ook niet overbodig. Men geniet van zulk werk, zolang het de rechtstreekse uiting is van een ras.

Als zodanig kan het aanvaard worden en moet het beschouwd.

Sarah Bernhardt kan verzen opzeggen. Jongens wat een knapheid! Haar stem verft de woorden met honderd verschillende kleuren, omklinkt ze met duizenden moduleringen, besnoert ze in lijnen van onzeggelijke buigzaamheid. De stem doezelt soms in een zoete laagte, stijgt als een borrelend leven, deint een tijdje op een middelmatige hoogte, zinkt op een dode trage silbe, wipt alweer opwaarts, wiegt over een beschrijvende volzin en schiet rijkelijk uit, breed opklarend, statig zich uitzettend, of ineens wegschietend in hete drift, gloeiend van passie en hijgend van hoop.

Bij dergelijke kunst hoeft een spel van handen en voeten niets te voegen. Het hindert meermaals, en, waar het passen zou, blijkt het dat Sarah Bernhardt haar lichamelijk spel te zichtbaar stileert, zodat het de aandoening verkilt.

Neen, wat van de grote Sarah nog wezenlijk overblijft is haar mond, haar voorhoofd en haar ogen. Haar voorhoofd - dat zij altijd en met een subtiel gevoel van decoratieve kracht verbergt - is waarlijk een geheimzinnige beker waar leven de heldhaftige gepeinzen. Haar ogen zijn steeds de veranderlijke lichten die het wisselvallig, het ongedurig vuur van daarbinnen aankondigen, en het effen, lijdelijk masker verklaren. Ze zijn - en hiervoor zijn wij inzonderheid dankbaar - de beweeglijke bronnen waar perelen de tranen van licht. Haar lippen, eindelijk, haar lippen zijn een wonder... O woorden, die over zulke lippen gaan, mirakelen van geestelijke muziek, toverijen van kleurig getril! De lippen van Sarah Bernhardt geven een vorm aan de woorden en een beeld van vlees aan de klimmende gedachten.

Het is nog wel de moeite waard, die heerlijke overblijfsels van een oude artieste eens op een avond, met vrome aandacht en rechtvaardig genot, in een licht stuk van Zamacoïs te benaderen.

Otéro, Darewski en Prins Albrecht (9 februari 1908)

Machtig veel wordt er in de wereld ‘vertoond’. Ons klein landje moet daaromtrent voor niemand onderdoen - het vertoont al zoveel als het maar kan. De wereld is een schouwtoneel, enz. zei Vondel, en men kan dat ook in engere waarheid begrijpen. Iedereen stalt zijn kunsten uit. Is 't er ievers een met een schone stem, hij vertoont ze, is 't er een met een bultkasse, hij vertoont ze, een met een schrijversgenie, hij vertoont het, een met een mooie das, hij vertoont ze, een met een decoratie, een met een koningskroon, een met een dozijn kinderen, - men vertoont, men vertoont... Men pronkt, men praalt, men leeft een schijnleven, waaronder men het simpele leven, het ware leven van goud verdooft.

Ge moet dat kunnen afkijken. Een der schoonste menselijkste uitdrukkingen is de glimlach... Ge moet het grote, veelzijdige, krioelende comediespel kunnen afkijken *en glimlachen*.

Maak geen onderscheid, bid ik u, onder al die angstige komedianten. Denk niet dat de een van grotere betekenis is dan de andere. 't Zijn altemaal, och arme! povere en lijdende wezens van God!... Otéro heeft Brussel bezocht. Wie kent ze niet ‘la belle Otéro’ geroemd op miljoenen ansichtkarten? 't Schijnt dat ze, op vijftienjarige ouderdom, appelsienen verkocht op de Spaanse markten. Thans draagt ze over haar prachtig lichaam een fortuin van robijnen, smaragden, parelen en briljanten. Hoe oud? Circa vijf en veertig. Maar *hoe vertoont* ze? Geen twintig.

Otéro is eer lief, bekorend, verrukkend, begeerlijk dan ‘schoon’. Wel is ze fraai van lijnen en laat blozen op een hals van de zuiverste roos een hoofd van kralen doorzichtigheid, belicht met de wat eentonige vonken van zwarte engelachtige ogen en beschaduwd met sierlijk-lokkend, kort-gedrongen, git-blauw haar. Wat spierig haar armen. Wat los haar borst. Wat *arm* haar schouders. Wat vierkantig haar handen... Maar! innemend, fris nog, helder, betoverend! Och! en wat hebben ze dat meisje nu wijsgemaakt? Dat ze een mooie stem heeft. Ze zingt inderdaad. Dat ze enig mimetalent bezit? Want men doet haar wenden en gebaren. Zoek niet al zo ver! Zij vertoont ‘haar schoonheid’, zij heeft in waarheid niets anders te vertonen. Zij vertoont haar schoonheid, maar ze vertoont ze gelijk een poelier oude hanen voor jonge hennen wil verkopen.

92 De Koninklijke Vlaamse Schouwburg

Schoonheid van zulk een vrouw, wat heeft men u daar, in die potsierlijke opvoering, van de idiote ‘Giska, la Bohémienne’ belasterd, vernederd, omhangen met de plunje der lagen - gij, die, op uzelve, zo bekoorlijk zijt. Otéro heeft u laten dansen als een slet, heeft u uitgestald als een vet varken, en van uw lenige zoetheid, harmonije der hemelse gave, die gij toch werkelijk zijt, heeft zij een gepeperd cancan gemaakt op muziek van Leo Puget.

Het was, ik verzeker u, tamelijk miserabel. Maar wat dan geheel wandrochtelijk scheen, was wel die andere ‘vertoning’ 's anderendaags, in dezelfde music-hall Alhambra: Darewski!

Darewski, arm jongetje, wat heb ik u beklaagd!

Laat ik hem bij u, waarde lezer, introduceren: Darewski, een guit van elf jaren, lief als alle guiten op die ouderdom componeerde grote marsen en dansen reeds van op zijn negende jaar. Virtuoos pianospeler. Voert alle sonaten der hoge meesters op. Kapelmeester! Ja waarlijk, Kapelmeester: dirigeert zonder partituur operaouvertures, symfonieën, enz...

Ik heb het manneke aan de gang gezien. Jammerlijk! dat kunt ge denken. Dood is dat kind, dood voor verdere ontwikkeling, want rijp heeft men het voor de jaren gemaakt en nu is het voor geen gezonde assimilatie meer vatbaar. Ik dacht aan mijn eigen kinderen en zou er wel bij gaan wenen zijn... Wrede wereld! Vertoningswereld! Wereld van tendentieuze uiterlijkheid! Wereld van komedie! Moesten de mensen nu eens d'r ogen open doen en rondom hen al die lijken zien liggen, al die lijken - al dat gouden leven versmacht.

Ik kom natuurlijk wat laat met mijn nieuws: Z.K.H. Prins Albrecht van België heeft in de senaat zijn maiden speech uitgesproken. Hij verwierf grote bijval. Alle leden der Hoge Kamer - behalve de Socialisten - hebben de redevoering toegejuicht. Prins Albrecht sprak naar aanleiding van een voorgelegd wetsvoorstel, over de inrichting van een handelsvloot. Enige jaren voor hem had, in dezelfde Hoge Kamer, de hertog van Brabant, thans Koning Leopold II, een soortgelijke redevoering uitgesproken. De woorden en werken van de Hertog hebben waarschijnlijk de zaak niet bevorderd en een herhaling door de Prins, zijn neef, werd wenselijk geacht. Prins Albrecht schijnt overtuigd te zijn van de noodzakelijkheid ener uitbreiding van de vissersvloot: ontwikkeling der professionele

vermogens, onderwijs, verbetering der technische vaardigheden, enz.

Zeer wel. Niemand zal de Prins tegenspreken. *Niemand kan dat tegenspreken*.

Maar ik vrees wel dat de jonge Prins Leopold later de woorden van zijn vader zal verplicht zijn te herhalen gelijk Prins Albrecht thans de woorden van zijn oom herhaald heeft.

Het volk dat op onze kusten leeft is het Vlaamse volk. De vissers, de handelaars, al wat een doening heeft over zee, is het Vlaamse volk. Ontwikkeling der professionele vermogens, vakonderwijs, *onderwijs?...*

O raad het aan! Het is zo noodzakelijk, het is zo broodnodig - maar raad het aan zoals 't niet anders gebeuren kan: vergeet niet dat die mensen alle, welke gij voorstelt te ontwikkelen, vergeet niet dat het Vlamingen zijn: vergeet niet dat dit volk vernederd en verbasterd is, vergeet niet dat gij er mensen wilt van maken en dat ‘mensen’ dan, geen andere dan Vlamingen kunnen zijn!

En dan, om eindelijk praktisch te zijn, om te beletten dat nogmaals en nogmaals dergelijke maiden-speeches uitgesproken worden van prinsenwege of anderszins, geef van omlage tot daarhoge, geef een Vlaams onderwijs!

De Vlaamse Letterkundigen (15 augustus 1907)

De 15de februari 1905 werd in Noord-Nederland een ‘Vereniging van Letterkundigen’ gesticht, die de 2de juni daaropvolgende bij koninklijk besluit erkend werd. Zij wilde alleen de stoffelijke belangen der schrijvers behartigen en verwierf, juist daarom, dadelijk grote bijval. Er zijn daar nu ongeveer 170 leden...

Honderdzeventig!

Het jaarverslag 1906-1907 stelt vast dat het ledenaantal steeds stijgende is. Wat moet daarmede gebeuren? Na twee jaren honderdzeventig leden - in 1910 reken eens uit?

Honderdzeventig *schrijvers* in Holland. Honderdzeventig mensen die dingen geschreven en gepubliceerd hebben, welke ‘zij achten tot de fraaie letteren te behoren’. 't Is om niet te geloven. Neen, 't is om dood te vallen! Schrijven is niets... maar wie leest dat allemaal? Veronderstel - ik ben bescheiden - dat het ‘toenemend stijgen’ van het ledenaantal ditzelfde tot een tweehonderdvijftig brengt, wie drukt om het jaar het geschrijf van tweehonderdvijftig schrijvers, wie geeft dat uit, wie koopt dat? Ik ben kies genoeg om niet te vragen *wie 't betaalt*, want ik kan aannemen dat een zo machtige vereniging, ingericht om stoffelijke belangen te behartigen, wel zorgen zal dat men er een betaler voor vindt.

Een der meest prijzenswaardige uitslagen der stichting van een Bond, die een zo verbazend aantal literatoren vermocht in het leven te roepen, is de eenderlijke stichting van een soortgelijke gilde der Vlaamse Letterkundigen. Het feit is opmerkzaam op meer dan een oogpunt, daargelaten nog de vermoedelijke verwekking van ontelbare schrijvers, welke seffens uit alle hoekjes van Oost- en West-Vlaanderen, alle wijken van Gent en Antwerpen, inbegrepen Lier, dat uitverschoren artiestennest, alle voorsteden van Brussel, zullen oprijzen...

Keizer Karel zou zeggen: ‘Laat ze maar boven komen, zeg dat ze hun voeten afkuisen!’

Het mag een zeer verheugend verschijnsel heten.

Inderdaad.

Stoffelijke belangen!

Heeft een schrijver *stoffelijke* belangen? Een schrijver, eet dat? drinkt dat? Leeft dat?

Het wordt hier in België zo wel van Waalse als van Vlaamse kant, *algemeen* aangenomen dat een schrijver, als hij *iets* is, dan nagenoeg gelijk staat met een dier wonderbare mohammedaanse derwisjen, waarvan - wijl men hen nooit ziet eten - men pleegt te zeggen: '*Waaraan* sterft toch zo'n wezen?' Derwisjen zijn, zo schijnt het, wonderlijke luiaards, maar een Belg zal u wel wijsmaken dat een 'schrijver' onder dat opzicht niet moet onderdoen. Men hoort de mensen tussen een koffiekan en een kramiekbrood vertellen met voortreffelijke unctie en een voorbeeldige minachting.

- Dingens daar, die lange spring-naar-'t veld met zijn haren à la Cleo?... Ja wel, ik ken de puist: hij maakt verzen als hij niets anders te doen heeft en hij 'loerikt' de rest van zijn tijd.

- O!... is dat die niet met zijn gris-perle-handschoenen?... O!...

- Juist!

Dat 'juist' wordt dan naar voren gezucht als uit een kaal hoendergat, en naar de wijze van de hoge dame die zei aan haar meid: 'Ik mèg geen buuntjes, Mèrie', waarop zij van wege Mèrie een treffend, ietwat Cambronne-achtig antwoord ontving.

Van een schrijver kan men nog, bij manier van medelijden zeggen:

- Hij heeft *nochtans* studies gedaan?... Hij is van goeie ouders! God weet *waar* en hoe hij eindigen zal!... Hij is comme-il-faut en goed opgebracht, maar als ze d'r inzitten, schaap, krijg er dan die leeglopersluizen uit!... Hij kon notaris worden!...

Een schilder, dat kan men waarderen, dat kan, in een gouden lijst, een zonsondergang ophangen boven uw piano. Een beeldhouwer, dat maakt standbeelden, een hoop 'monumenten' die op ansichtkaarten staan afgebeeld, en soms al eens een Belle inconnue, die, al is ze van plaaster en kost ze niet duur, er onder haar ivoorgeel vernis zeer netjes uitziet en mooi doet op een schoorsteen, bijvoorbeeld, waar ze u de kosten spaart van een anders onmisbaar 'garniture de cheminée stillestettik' (twee kandelaars en een klok). Een toondichter, dat maakt een herbergprinses of dat blaast in een extrument of dat huurt dansorgels... al zaken die men aan een eerstecommunicant mag laten zien.

Maar een schrijver!

Primo, dat bestaat niet.

En dan als het bestaat - mensen! Waar wil soms Ons-Lieven- Heerken toch zijn goed eten insteken!

Ja, Hij steekt er algelijk een beetje eten in - en dat zijn dan de stoffelijke belangen, die door onze Zuid-Nederlandse Vereniging van Letterkundigen zullen behartigd worden.

Die belangen zullen verdedigd worden: 1° tegen het publiek; 2° tegen de staat; 3° tegen unfaire uitgevers; 4° tegen de opslurpende werking van de *Association belge des Ecrivains*.

Die jongens denken dat zij *ook* mensen zijn, en dat zij ook - zo goed als de dokkers en de reders - rechten hebben, welke zij zinnens zijn te verdedigen. Het schijnt zelfs dat zij, die 't nooit, over 't zij eender wat, eens kunnen worden, nu daarover heerlijk 't akkoord zullen zijn.

Ik ben ook maar een schrijver, en ik hoop het met al de kracht - (haast schreef ik: met al de wanhoop) die aan ‘miskende genieën’ eigen is.

Als eendracht een macht is, bourgeois! ducht de woede der eendrachtige poëten!

Pelléas en Mélisande (24 januari 1907)

Toneelspel van Maurice Maeterlinck. Muziek van Claude Debussy.

De opvoering van dit werk van twee uitzonderlijke kunstenaars blijkt een gebeurtenis in de Brusselse kunstwereld te zijn. Dit is zeer verwonderlijk, vooral als men bedenken gaat dat het hier een buitengemene kunst geldt, welke van alle gewone conventievormen afwijkt en, in haar uitslagen, zo broos lijkt, dat zij, voor nietingewijden, als onvatbaar of onnodig voorkomen moet. Ik geef toe dat een meelopers-snobisme veel tot het succes van *Pelléas et Mélisande* heeft bijgebracht, maar niet te betwijfelen is dat de nieuwerwetse doening van Cl. Debussy op onverwachtse wijze het publiek heeft ingenomen en geschokt. De oorzaak hiervan ligt aan de diepmenselijke gronden dezer muziek, die zich vermocht te ontwikkelen buiten en boven de kleine Maeterlinck-atmosfeer, en, zal ik maar ronduit zeggen, *spijts* de vernederende en verengende werking van die atmosfeer. Het marjonettenspel van Maeterlinck is geworden, onder Debussy's muzikaal bedrijf, een spel van mensen, en dat is voor mij de zegepraal, ontzettend en ontegensprekelijk, van Debussy's kunst.

De *Pelléas et Mélisande* van Maurice Maeterlinck, is geschreven na het innigere *Intérieur* en vóór het bredere *Monna Vanna*. Het is een zonderling spelletje met gemanierde handen om een kinderlijk sprookje geweven.

Het sprookje is op zijn eigen zeer mooi, maar misselijk zijn sommige excentriciteiten der bewerking, en het is mij niet duidelijk waarom enkele heerlijke simpelheden er tot rare symbolen zijn verwrongen. Dit is overigens een procédé van Maeterlinck: hij maakt een eenvoudig gewoon feit tot een zeldzame betekenis met het belang ervan - zonder uitlegging - te vertiendubbelen. Nu is die betekenis daarom niet altijd klaaruitstralend. Integendeel. Ze verwijlt in de nevelen van dampige zinspelingen; ze schuift gelijk grijze sluiers over de poppenhandeling, en ze is, op slot van rekening, een groot bedrog.

Bezie me daar die balkonscène: Mélisande ontrolt langs de muur haar weelderig haar: het rolt en raakt Pelléas ‘tot op het hart’. Pelléas streelt het gulden haar. Hij bindt het vast aan klimmende boomranken. Hij kan het niet meer los maken...

Maar dat lieve gedoe, verzwaard door lompe symbolistische inzichten en beladen met al het gewicht van het toneelperspectief, verliest dadelijk zijn kinderlijke gratie en wordt wandrochtelijk. Anderen zullen zeggen: ‘Dit zijn stukjes om in stille kamer te lezen. Zij mogen niet worden op het toneel gebracht’.

Neen, de fout van Maeterlinck is een organische en een grondige, en zij blijft zich tallenkant te voorschijn opdringen, hoe voorzichtig men ook de lezing of de opvoering met alle uiterlijke stemmingstoebehoorten omhangt. De naïveteit van Maeterlincks schrijversformule is geen zuster van gracielijke eenvoud. Zij is een artistiekerig effekt. Ik zeg niet dat Maeterlinck ‘vreemd doet’ om zijn theaterdingetjes tot ‘vreemde angstigheidjes’ op te smukken. Ik wil wel aannemen dat hij het met zijn kunst goed meent en ze niet tot een akelige prostitutie dwingt. Maar ik zeg dat, aan de bodem van deze kunstenaarsziel, een holle valsheid ligt en dat zijn kunstprodukten, als parasieten van dees principieel bedrog, er opbloeien.

Ik kan me Maeterlinck goed uitdenken als een hovenier, die de botten en scheuten uit de vrije levensgrond oppiekt, om ze in nauwe pastiche-perken over te planten. De zoete gezonde levenssprookjes groeien daar dan gelijk koortsige, matte levenshallucinatiën, en de lustige trillende Vlaamse taal, in vreemde zinsonomatopeeën omzet, klinkt er gelijk een langzaam echo van mensengeluiden.

Want, wat Maeterlinck doet met zijn ‘onderwerpen’ doet hij ook met zijn ‘taal’. Hij vertaalt - niet op zijn Kaekebroeks, natuurlijk - de zinrijke wendingen of klank-nabootsende weelde van zijn Gentse gewesttaal. Een vriend sprak mij, dien aangaande, van een typisch Gents gezegde:

‘*'k Goa ne kier iet zeggen oan iemant*’ wat ge dan bij Maeterlinck terug vindt, alleen om de rare klankverwisseling, aldus:

‘*... Je vais dire quelque chose à quelqu'un*’

Met al zulke middelen geraakt men gemakkelijk tot de *zeldzame* stemmingen welke Octave Mirbeau op hol hebben gebracht.

Octave Mirbeau vergeleek Maurice Maeterlinck bij Shakespeare-op-zijn-mooist, na de verschijning van de ruchtige ‘Princesse Malaine’ - Zeker is Maeterlinck een schoon-aangelegd artiest, maar Shakespeare is de hogere uiting van het gloeiende en golvende passieleven, en Maeterlinck is bijna het tegenovergestelde - zegge: de omzetter der ‘versteende’ passie op broze conventiegronden.

Wat is er al niet moeten gebeuren om die broeikast-kunst tot haar vrije menselijkheid terug te brengen!

Het is gebeurd nochtans, dank zij de muziek van Claude Debussy, die de Maeterlinkse 'gegevens' heeft bevrijd, ontwikkeld en verbreed.

De geestdriftige Brusselse correspondent van de Nieuwe Rotterdamse Courant heeft zich afgevraagd 'of dit nog muziek was'. Dit is, zeer zeker, *muziek*. Ik weet geen kunstuitingen, die meer 'muzikaal' aangelegd zijn dan deze.

Zonder te willen in technische bijzonderheden treden, meen ik dat het nodig is Debussy's techniek in haar algemeenheid te definiëren en haar plaats aan te tonen in de muzikale evolutie der laatste tijden. Ik verwijs naar het eigenaardig artikel van Paul Gilson in 'Le Soir' van 11 januari.

Claude Debussy veroordeelt de toepassing der symfoniebehandeling op een dramatisch vertoog, hetgeen is wat Wagner heeft gedaan. Hij gaat dus niet mede met Wagner. Hij is overtuigd dat men eerlang de grondelijke misgreep van Wagners theorie zal inzien. 'La musique, bewijst Debussy, a un rythme dont la forme secrète dirige le développement; les mouvements de l'âme en ont un autre plus instinctivement général et soumis à de multiples événements. *De la juxtaposition de ces deux rythmes il naît un perpétuel conflit* (Ik zelf onderlijn, ook verder) Cela ne s'accomplit pas en même temps: ou la musique s'essouffle à courir après un personnage, ou le personnage s'asseoit sur une note pour permettre de la rattraper. *Il y a de miraculeuses rencontres de ces deux forces*, et Wagner peut s'honorer d'en avoir provoqué quelques-unes, mais cela est dû à un hasard qui, beaucoup plus souvent, n'est que maladroit et décevant. Ainsi donc, et pour tout dire, *l'application de la forme symphonique à une action dramatique pourrait bien arriver a tuer la musique dramatique au lieu de la servir...*'

Dit staat vast: Debussy zal de symfonische inmenging niet toelaten (Gilson zegt met reden: Chaque drame wagnérien est en quelque sorte une immense symphonie.) Debussy heeft dus het *leitmotiv* niet nodig, hetwelk is een leidende formule, ritmisch melodisch of harmonisch genoteerd, doorlopend als een toelichtende draad, en verduidelijkend de betekenis van de hoofdzakelijkste symfonische kunsttoestanden. Het zijn in de grond muzikale allegorieën.

‘Voilà, zegt Debussy, la musique obligée de s'encombrer de petites phrases obstinées et qui veulent être entendues malgré tout. En somme, prétendre que telle succesion d'accords représentera tel sentiment, telle phrase un quelconque personnage est un jeu d'anthropométrie assez inattendu.’

Debussy beweert dat de symfonische (wagneriaanse) methode de dramatische handeling tot een bovenzinnelijke verwikkeling verwringt, en dat, in zulk geval, de muziek niet *zuiver* inwerken kan. ‘Ne devriez-vous pas en supprimer les complications parasites qui l'assimilent, pour l'ingéniosité, à une serrure de coffre-fort?’

Ge zult al dadelijk begrepen hebben, wat, na al dergelijke verklaringen, het ideaal van Debussy zal zijn. Hij zal alles vereenvoudigen. Hij zal niet symfonisch beschrijven, hij zal, passend-begeleidend, medegaan met de psychologische handeling, hij zal ze volgen en *uitleggen*, d.i. hij zal een muzikale atmosfeer stichten die te allen tijde het *gebaar* van het gebeurend mensenbedrijf omhangt.

Geen formulen, geen geijkte middelen, geen technische vooringenomenheid, *geen conventionele architectuur*. Zijn muziek wil een wiegend geluid zijn, dat op en neder gaat, dat leeft in al zijn nevenseengeschikte onderdelen, dat buiten de bovenzinnelijke en voorbedachte berekening van verhoudingen zich beweegt en maar leeft, innig en voortdurend *in de tijd*. Veelvormig zal deze muziek wezen, want ze gaat niet uit van een enkelvormig beginsel, zij heeft niet slechts één oorzaak, zij ontvlucht alle vorm-centralisatie. Veel-en duizendvormig zal zij wezen want elke harer gecoördineerde motieven is de oorzaak van het naastvolgend motief, veelvoudig dus, zoals de wind die aanwaait, en gaat, en sterft, en weer opleeft uit zijn eigen golvend gerucht.

Claude Debussy heeft hier eigenlijk de impressionistische hervormingen der nieuwere schilderkunst, muzikaal bewerkt, ingevoerd. Ook hij wil het klare licht omzetten in klanken en ritmen en de kunstopvattingen van een Monet en een Degas zijn, in de grond, insgelijks de zijne. Hij werkt met welluidende vlekjes, die door heimelijke lichtdraden, aan elkaar verbonden zijn, en hij geraakt, aldus, tot een harmonisch spel van klankschakeringen, dat in waarheid de gehele beweging is van de simpel-gebeurende levenscadans. Deze kunst zal dan ook ‘fysiek’ op de toehoorder inwegen. Zij is de aandoening van het geluid. Zij streelt over uw lijf, kriebelt en aait en schart en slaat. Zij dwingt u het drama te beleven.

Hoe echt-naïef, hoe zuiver en zeer in haar bedoelingen en haar uitslagen - maar hoe ingewikkeld in haar praktische middelen is een dergelijke muziek! Om de dramatische muziek tot zulke ‘eenvoud’ te brengen, heeft Claude Debussy al de geleerdheid van een bij Richard Strauss te vergelijken technicus moeten bemeesteren en gebruiken. Deze partituur, die de verwezenlijking der simpele natuurgeluiden benadert, verraadt in al haar wendingen en schikkingen, de meesterlijke vermogens van een fijne en sterke, àlvoelende en àl-wetende kundigheid.

Wonderlijk zijn de machten van dit kunstwerk. De ‘Pelléas en Mélisande’ van Maurice Maeterlinck, herschapen tot de Pelléas en Mélisande' van Claude Debussy, herkrijgt haar volle betekenis. Wat door de acute literatuur van de een vernauwd, vervreemd of opgeblazen werd, komt door de zuivere ‘uitlegging’ van de andere, nu muzikaal, geheel tot zijn recht. Alles wordt weer natuurlijk. Alles gebeurt natuurlijk en gij voelt het warme sprookje u naderen en omdoen met gans de aandoening van zijn klare passiestrijd.

Hoe heerlijk! Mélisande, Pelléas, Arkel, Yniold, Golaud, Geneviève, wel! zij zijn het ‘decoratieve’ almeteens ontgroeid, en zij doen en drijven, in vlezigen lijve, àl maar driften en angsten en verlangens en liefde! Zij zijn waarheid geworden.

En nu grijpt u het kunstwerk aan het hart. Het beweegt u en roert u en heerst over u. Het wil u niet loslaten, eer alles is volbracht. Laat mij aan het einde van deze vluchtige esthetische bespiegelingen, drukken op de ongemene belangrijkheid van het zeer zeldzaam en oppermachtig vermogen van dit stralend kunstwerk - namelijk, dat het u niet loslaten wil, *eer alles is volbracht*.

NASCHRIFT: Ik heb, hoger, de gelegenheid gehad te wijzen op een artikel van M. Paul Gilson in ‘Le Soir’. Ik heb er, tot de opheldering van Debussy's kunstinzichten, zekere uittreksels uit Debussy's eigen vertogen in opgenomen. Ik kom hierop gaarne terug.

Ik heb met nieuwsgierige verwachting dit aangekondigd artikel tegemoet gezien. Ik erken inderdaad de niet geringe bevoegdheid van M. Gilson, maar ik stelde, in het huidig geval, een verdubbeld belang in het oordeel van een zo geleerd en tevens zo recht-

tegenover-Debussy-staand musicus. Ik heb er, tot mijn stichting, een uitgebreide technische behandeling der muzikale vormen van de symfonie en de lyrische opera in gevonden - tot mijn spijt echter, geen het minste oordeel over Debussy's werk zelf.

Het is, binst de lezing van bewust artikel, wel te gissen dat M. Gilson met sceptische terughouding het kunstproces van Debussy bewonderd heeft. Hoe zou hij anders, hij juist die onze nationale muziek verrijkt heeft met juwelen van uiterst beeldrijke vorm, vervaardigd uit de conventionele toepassing der muzikale traditie?

Hij is dus zeer omzichtig moeten te werk gaan, heeft Debussy toegelicht met Debussy's citaten, maar bleef ons een besluit, een eigen oordeel schuldig. Dit is zekerlijk spijtig - dewijl het hier toch een werk gold van allereerste waarde en de roerselen wellicht der toekomstige muziek.

Spijtiger derhalve is, dat M. Gilson terloops zich aan een paar misselijke zetjes heeft plichtig gemaakt. Ergens zegt hij: ‘la musique de M. Debussy souligne chaque mot, chaque geste, avec des mondes d'intentions’. Het kan M. Gilsons mening niet zijn dat het bij Debussy slechts een ‘monde d'intentions’ is gebleven. Verklaringen van die aard vergen een duidelijker bewijsvoering. Het is overigens ook *niet waar* dat ‘M. Debussy *souligne* chaque mot, chaque geste’. Debussy heeft heel de psychologische toestand hernomen, herzegd, herschapen. Dat is heel wat anders.

Op een andere plaats krijgt ge de volgende ironie te proeven: Je pense bien qu'au bout d'une dizaine d'auditions, vous aurez découvert quelques-uns des *mouvements multiples* qui ont fait naître cette oeuvre extraordinaire, et un peu de ce qu'elle contient de *vie intérieure* (de onderlijnde woorden zijn citaten uit een kritische verhandeling van Debussy).

Wat wil dat betekenen?

Dat sommige mensen pas na de tiende opvoering wat van het stuk zullen snappen is wel mogelijk. Die zelfde burgers zullen niet minder dan tien vertoningen van Prinses Zonneschijn nodig hebben eer ze klaar beginnen te zien in de onbetwistbare schoonheden van M. Gilsons werk. Dat is toch geen criterium, hoop ik?

Zulke losse uitspattingen zijn, vanwege M. Gilson, dunkt mij, niet gewenst.

De Toestand (20 december 1906)

De brief der bisschoppen is een document van allereerst belang en aanzienlijke gewichtigheid; niet alleen omwille van zijn representatieve waarde en zijn politieke betekenis, maar om het karakter vooral van zijn zeer bijzondere bewoordiging. De 'inzichten' van dit eigenaardig epistel reiken naar een dubbel doel: ze doen zich voor alsof alleen de *overdreven* eisen van een apart soort flaminganten zouden bestreden worden, en zij nemen de schijn aan van dat andere bezadigd soort, dat langs wetenschappelijke wegen de economische ontwikkeling van Vlaams-België betracht.

In schijnbare overeenkomst met een nieuwere opvatting van de Vlaamse Beweging, zegt ons de bisschoppelijke brief: 'Ontlast u van gevaarlijke vooroordelen, sluit u niet langer op in de nauwe perken van een uitsluitelijk nationalisme, verbreed uw menselijk geweten, verheft u tot een zelfstandig Europees wezen, dat de wederlandse invloeden tot een soepel nut verwerken kan en, zelf gewichtig, op het wederlands evenwicht een invloed vermag uit te oefenen'.

Dit bevat gans het herderlijk proces, en wie kan dat tegenspreken? Niet wij althans, die op de waarheid van een dergelijk gezegde onze Vlaamsgezinde overtuiging bouwen. Want, bemerk het wel, zij die het goed menen en de utilitaire bevrijding van de Vlaamse stam nastreven, verlangen naar niets meer dan naar het enig doel, dat zo kleurig en aanlokkend in de bisschoppelijke raadgevingen opgehangen wordt. Zeker, wij willen 'Europees' worden, wij willen evolueren langs bredere wegen, wij willen uit het enge wijken, waar een verouderde opvatting - thans tot een schadelijk vooroordeel geworden - ons gekluisterd houdt, wij willen ons verheffen tot het begripsplan der wederlandse cultuur... Maar de middelen? Hier verschillen wij.

De bisschoppen zeggen: 'om dat doel te bereiken, moet een *Vlaamse* voorbereidende opvoeding leiden tot de grondige kennis van een Europese *voertaal*'.

Een overtuigd pangermanist, die zich hierin aanstelt als een besliste vijand onzer taalbeweging, zal dadelijk de 'met ons ras en zeden strokende *Duitse* taal' noemen. De bisschoppen noemen de *Franse*. Daar juist ligt het monsterachtig bedrog.

Dit stelsel komt alzo rechtstreeks tegenover het onze te staan. Voor ons is de Nederlandse taal wel degelijk het enige ontwikkelingsmiddel en het passend voertuig.

Wij zijn overtuigd dat de geestelijke ontwikkeling alleen en uitsluitend gebeuren kan bij middel van de moedertaal. Dit is overigens een verschijnsel van fysieke aard: een vreemde taal ligt, bij het Vlaamse kind buiten het 'worden en gebeuren' der gedachten evenals ze, in klank en uiterlijke wending, *onverwezenlijkt* blijft op Vlaamse kinderlippen. Een vreemd woord zal nooit een duidelijk beeld omvatten, want het woord is het vlees van het beeld, en het beeld behoort tot het ras.

Maar het schijnt enigszins dat een dergelijke redenering door de bisschoppelijke brief wordt aanvaard, en dat naar het daar luidt, de moedertaal ten dienste van het eerste onderwijs als bruikbaar kan worden aangenomen.

Waar het echter de belangen geldt ener hogere beschaving wordt beslist het gebruik van het Frans aangeraden. Dit lijkt wel zeer zonderling. Hoe zal het kind uit die tweevoudigheid een sterk geweten opdoen? Hoe zal het een Vlaming worden van zwaarmenselijke waarde, als het, in het streven ernaar, alreeds zijn volksaard verloochenen moet?

Luister hoe de herderlijke konde het problema stelt en oplost:

'... daar eenieder mens is, vooraleer Belg te zijn, dit wil zeggen, daar de algemene belangen der beschaving hoger staan dan de particuliere belangen van een natie, moet de cultuur van het Frans voor wie geroepen is een rol te spelen in de algemene beweging van de gedachte, de voorrang hebben op het Vlaams'.

Het staat er dus: wilt ge Belg blijven, spreek maar Vlaams het komt er niet op aan; wilt ge een *algemeen-beschaafd mens* worden, zo dient ge het Frans te bezigen.

Maar juist het tegenovergestelde van zulk stelsel ligt, als een steen, aan hoofdzakelijke grondvesten der Vlaamse beweging: Omdat wij, Vlamingen, algemeen-beschaafde *mensen* willen worden, eisen wij dat men ons door en door *Vlaams* laat! Wij moeten aan ons volk een geweten geven, zodat het deelachtig wordt van de hogere Europese culturen. Daartoe is, voor een Vlaming, geen ander middel ter wereld dan 'Vlaming blijven'. Wij willen 'geroepen zijn om een rol te spelen in de algemene beweging der gedachte' maar laat

ons van die beweging bewust worden, laat ‘onze’ gedachte opgroeien tot de breedheid van algemeen-menselijkheid; die gedachte is Vlaams in hare essentie; ontneem haar niet, vooral niet, heur aard, welke is, zeer innig en ganselijk, *heur enig leven*.

Bezie nu de uitmuntende plaats van Vlaanderen, in het hartje van Europa, met de stroming enerzijds der nieuwere Germaanse cultuur en anderzijds, de heerlijke nagolvingen der latijnse traditie.

Waarom trekken wij uit dit uitzonderlijk voordeel al het nut niet dat het ons levert? Waarom zijn wij machteloos tegenover de aanstoot van de vreemde, en waarom laten wij, mits voorbehoud ener algehele onafhankelijkheid, de vreemde invloeden niet inwerken op onze blote landaard, harmonisch en vruchtbaar?

Zij, die bij ons het taalgevoel hebben gekrenkt en verminkt, zijn verantwoordelijk voor deze toestand. Wij kennen geen Frans, geen Engels, geen Duits - maar helaas! als we dan maar Vlaams kenden! Wij willen niet besloten blijven in de enge kleinzieligheid van een zedelijk en stoffelijk particularisme. Wij weigeren niet de geestelijke schatten die ons de kennis van de zogenaamde wereldtalen brengen kan - wij willen die schatten ‘ontvangen’ en niet eronder stikken. Om ontvankelijk te worden (met het oog daarop) is het voor ons een alles overreikende noodzakelijkheid, in de allereerste plaats *Vlaams te worden*, d.i. het besef te hebben van onze Vlaamse aard.

De Franse schrijver Maurice Barrès, wiens lering der Franse stambelangen, in vele gedeelten en op uitstekende wijze toepasselijk is op onze Vlaamse beweging, schrijft ergens in zijn ‘Scènes et Doctrines du Nationalisme’:

‘... Si j'invitai bien des jeunes gens à se différencier des *étrangers*, à reconnaître leur véritable nature, à faire de leur *âme* le meilleur emploi; c'est encore la même méthode que je leur propose quand je leur dis: Constatez que vous êtes faits pour sentir en lorrains, en alsaciens, en bretons, en belges, en juifs...’

Behalve het woord *belges* dat beter ware verwisseld met *wallons* of *flamands*, stelt die rede zeer voortreffelijk een kostbare waarheid vast.

Voor ons Vlamingen is er geen andere uitweg: omdat wij Vlaming zijn, moeten wij trachten naar een volledig-struis Vlaams geweten - en, mits dat geweten kunnen wij rijpen tot de waarde van een hogerbeschaafd en stevig-gewapend mens-zijn.

Het is omdat de bisschoppelijke verordeningen ons juist dit onmisbaar humaan geweten, willens of onwetens, ontnemen, dat ik hier de toestand in Brussel van naderbij wil toelichten.

Want, zal u wel blijken, de toestand in Brussel is ongeveer de verwezenlijking van het bisschoppelijk ideaal. Laat mij die Vlamingen daar eens nakijken.

De Toestand (vervolg)

Het onderwijs is te Brussel met veel zorg ingericht en wordt op uitstekende wijze geleid. Ik ken dit onderwijs genoeg om te mogen zeggen dat er voor de Vlamingen gedaan wordt wat, in de huidige omstandigheden, door de heersende politiek is toegelaten. Zulke verklaring kan wellicht voorkomen als omkleed met al te lankmoedige verdraagzaamheid. Dat is ze niet. Het Brussels onderwijs geeft alle recht aan de blinde eisen der bevolking en het beheer, wier bestaan eigenlijk op de onmiddellijke voldoening ervan berust, handelt billijker dan de dwalende bisschoppen. Ik zeg niet dat de bisschoppelijke inzichten de totale ondergang van Vlaams-België betrachten en dat het Brussels beheer die ondergang, dank zij een onderwijs dat op meer dan één punt met de bisschoppelijke stelling overeenstemt, voorkomt. Ik zeg dat de vergissing der Bisschoppen een direkt gevaar is voor het Vlaamse volk, wiens stamgevoel ze stuit en wiens hoop op hogere ontwikkeling ze verijdelt - en ik zeg dat het Brussels onderwijs, daartegenover, geen *direkt gevaar* (voor Brussel) is, maar de ogenblikkelijke verlangens van een verscheiden en veelzijdige bevolking wil voldoen. Bijgevolg bedoel ik hiermede dat een met het bisschoppelijke verwant onderwijs, namelijk het Brusselse, in een apart midden, zoals het Brusselse, veel minder perikelen opsteekt dan in enig geheel-Vlaams ander. Wanneer ik naderhand aantoon dat, spijts alle plaatselijke voordelen en alle pedagogische pogingen, bewust onderwijs, op het Vlaamsgebleven deel der Brusselse bevolking niet met gewenste uitslag heeft ingewerkt (wat de algemene kultuur betreft) - meen ik tegelijkertijd het stelsel der H.H. Bisschoppen met argumenten van praktische aard proefondervindelijk aangetast te hebben.

Hoe bestaat nu die Brusselse bevolking?
Wat is haar onderwijs?
Welke zijn de uitslagen?

De Brusselse bevolking is van aard zeer ingewikkeld. Het eigenlijke ‘volk’ (de lagere standen en de burgerklasse) is Vlaams. Vlaams is het uitzicht der stad en Vlaams zijn er de zeden. Al is zij haast vlak op de taalgrens gelegen, toch is zij in geen de minste mate beïnvloed door de *Waalse* naburigheid. Maar sterk is zij met de parasitaire aanwassing van een typisch-Frans tweede-rangskultuur overladen. De oorzaak hiervan ligt merendeels te vinden in de maatschappelijke invloeden der hogere standen, die opgekweekt zijn in de weerschijn van de Franse traditie. Voeg daarbij de (voor een onvast volk) ontbindende werking der kosmopolitische verwisselingen, en het zal u duidelijk worden dat een goedgemanierd burger niet aarzelt om zijn enige volksaard onder het schijnbaar voordelig vernis van een vóor de hand liggende ‘Wereldtaal’ te benevelen. De goedgemanierde burgers spreken Frans in al hun handel en wandel - ook in de gezellige ‘Vlaamse’ huiskamer. Zij zijn daardoor een apart soort mensen geworden, dat met geen ander te vergelijken is. Zij huichelen niet, zij zijn verlaagd, dit is: zij doen en drijven, vermomd en onverkennelijkt, op een lager beschavingsplan.

Wat de Brusselse volksklasse betreft, daarmede is het, m.i. beter gesteld. De Brusselse volksjongen heeft van alles wat onthouden, en laat het maar waaien op de blote levendigheid van zijn Vlaams, tamelijk zuiver Vlaams gemoed. Zijn taal ook blijft oorspronkelijk al is ze bestekt en doorspekt met allerlei Franse woorden. Die taal is een filologische aardigheid, maar evenmin als het Frans gestamel der burgerklasse, getuigt ze van hogere, zegge *voldoende* maatschappelijke ontwikkeling.

Ge zult al dadelijk inzien welk onderwijs door een dergelijke bevolking verlangd wordt. Het is wel, op een tikje na, het onderwijs dat, ten behoeve van de Vlamingen in het volle Vlaamse land, door de herderlijke brief wordt aangeprezen.

Een driejarig kindje wordt naar een kindertuin gezonden. Neem het voorbeeld van een Vlaams kind. Het zal in de *Froebelschool*, in het Vlaams worden aangesproken.

Daar zijn inderdaad Franse en Vlaamse klassen in de Brusselse kindertuinen. Tot zijn zes jaar wordt dus het kind in het Vlaams opgevoed. Dan stuurt men het naar de *lagere school*.

De lagere school behelst drie graden en zes studiejaren. Gedurende de twee eerste studiejaren *(eerste graad)* wordt het Vlaamse kind in

het Vlaams onderwezen. Allengerhand zal men het daar wennen aan het gebruik der Franse taal, hetgeen mij, mits een voortreffelijke methode ten bate van het kind lijkt te moeten uitvallen. Binst het derde studiejaar (*2e graad, eerste jaar*) blijft nog de toestand dezelfde, behalve voor wat betreft het gebruik der Franse taal, die nu aanhoudend en zeer praktisch wordt aangedurfd. Binst het vierde studiejaar eindelijk is de leerling de Franse taal machtig genoeg om zijn verdere studiën *alleen in het Frans* door te zetten. Dat doet hij dan ook in dat vierde studiejaar, en in het vijfde en zesde *(derde graad.)*

Nu kan de leerling voortstuderen of wordt hij naar het werkhuis gezonden. In het werkhuis spreekt hij Vlaams met zijn makkers, en het is waarlijk niet te verwonderen dat hij er zo, gemakkelijker dan anderszins, allengs de 'vreemde begrippen' vergeet, welke men hem heeft leren in een 'vreemde taal' bemeesteren.

Kan hij voortstuderen, dan heeft hij de keus: de middelbare scholen met hun uitmuntende 'section commerciale' het atheneum, de voorbereidende klassen der normaalschool, later de normaalschool zelve, de nijverheidsschool, de teken- en schilder- en boetseerschool, het muziekconservatorium, en de vele nuttige beroepsscholen: de kleermakersschool, de school voor horlogemakers en elektriekbewerkers, de drukkersscholen (typografie, kleurdruk en eerlang lithografie), de behangers- en stoffeerdersschool, de boekbinders- en vergulderssschool, de juweliersschool, de loodgietersschool, de blekmakersschool, de landmetersschool, enz.

Het is, in dit geval, voor de Vlaamse jongen zeer nuttig dat men hem stilaan, op de hogervermelde praktische manier, het Frans als een voertaal heeft aangeleerd, want in al deze scholen wordt hij in het Frans onderwezen. Bij gelegenheid wordt hem wel een handje toegestoken. Daarvoor heeft het zeer inschikkelijke en verstandige beheer weten te zorgen. Maar de onderwijstaal is de Franse taal, en dat schijnt geen bezwaar op te werpen, vermits de leerling het Frans als een voertaal machtig is.

De algemene behandeling van zulk pedagogisch systeem stemt, zei ik, nagenoeg overeen met de bisschoppelijke stelling, en dit onderwijs dat, op zijn eigen, van zeer hoge waarde is blijkt als men grondelijk de uitslagen onderzoekt, een goed deel zijner hoedanigheden voor een goed deel dezer bevolking nutteloos te hebben verteerd. Want wat is er van de kleine burgerklasse en de lagere volksstand hiermede geworden, en wat is nu de Vlaamse Brusselaar?

Een halfslachtig wezen, dat zich er toch doorheen worstelt, dank zij de taaiheid van zijn rasgevoel. Een spijtig wezen met geleende begrippen, welke het in een geradbraakte vreemde taal tracht uit te drukken en in zijn eigen taal niet uitdrukken kan. Want dit is het erge: *hij is er niet in gelukt de Franse taal als de zijne over te nemen* (gij kunt inderdaad onmogelijk als dusdanig aanzien de spraak, waarmede een politieagent of een marktvrouw of een herbergbaas of een schoenlapper of een koetsier... of alle andere, en andere nog u bejegenen!) *en hij weet van zijn Vlaamse taal niet genoeg af om een beschaafd begrip te uiten*.

Zo gebeurt de ontbinding van de volksaard, met, als schrikkelijk en onvoorkomelijk gevolg, de algehele verlaging van het cultuurpeil, de zekere ondergang van het volk.

Lees, als ge u overtuigen wilt, de boeken van Mijnheer Courouble, waarin deze plezierige schrijver de arme burgervlamingen in hun Brussels geleerd-Frans pak, gelijk hansworstjes uit een bont Guignol-spel opsteekt, lees er de beschrijving van de familie Kaekebroek, het is aardig, het is vol met de fijne humor der waarheid, het is om eens heerlijk bij te lachen...

Nee, Kerel, het is om bij te wenen, want die povere clowns uit een potsierlijk poppenhuis, die harlekijns met mensen-aandoeningen, dat onmondig gedoe met onmondig gestamel, dat speelgoed, Kerel, dat is uw volk, uw eigen, ontredderd, onwetend, gevallen volk!...

Naar een verergerde toestand reiken de herderlijke raadgevingen. Zij verijdelen zelfs de voordelen der vorige Coremans-wet. Met welk inzicht? Ik wil het niet onderzoeken.

Alle verborgen of blote drijfveren, alle politieke intriges - dat alles,

als het hierbij gebeurt, gebeurt daarbeneden, onder het belang van deze levenszaak, en 't en kan mij niet schelen. Voor mijn part meen ik dat de bisschoppen bedrogen werden, of zo hebben zij het problema niet diep genoeg doorgrond en niet hoog genoeg bekeken. Ik kan mij voor een zo volkomen misgreep of een zo brutale miskenning, geen andere reden indenken.

Hoe is het mogelijk dat alle 'Belgen' het over deze eenvoudige kwesties van volksgezondheidsleer niet eens zijn met ons? Wij roepen U dat wij leven willen, sterk en hoog leven, mee met alle andere cultuurvolkeren. Wel, dat is toch, dunkt mij, ten bate van allen - van een katholiek-Belg en een liberaal-Belg en een jood-Belg en een Waal-Belg! Daar kan geheel België voordeel en slechts voordeel aan hebben! Wij hebben geen de minste hekel aan de Franse taal, evenmin als aan de Duitse en de Engelse. Wij willen, wij moeten die talen aanleren - maar eerst moeten wij bij machte zijn om niet onder vreemde invloeden te verzinken, eerst moeten wij *iets* zijn, het enige wat wij *kunnen* zijn, *Vlaams* zijn. Wij willen ons tot mensvolheid ontwikkelen. Wij willen een Vlaamse begripswereld veroveren, d.i. wij willen ons verheffen tot scheppers van eigen begrippen. Dat kunnen wij nog - en eniglijk met onze taal, met wat ons rest van ons taalgevoel.

Is het ganse proces dan zo twijfelachtig of zo ingewikkeld?

Wij willen - omdat wij leven willen - *een cultuurvolk worden*. (Dit geeft ons de herderlijke brief gaarne toe.)

De gronden van een volkscultuur berusten op de volksaard. (Wij weten niet of de herderlijke brief dit al of niet betwist. Hij schijnt eerder de zaak niet zo ver te hebben onderzocht, jammer genoeg.)

Wij moeten kost wat kost tot onze zuivere volksaard terugkeren.

Dat is toch logisch! Het aangegeven bisschoppelijke middel, namelijk het uitsluitelijke gebruik der Franse taal,[1] lijkt me tot de benadering van de Vlaamse volksaard, op zijn minst 'ontoereikend'.

Wat menen de katholieke Vlamingen hierover?

1 *Uitsluitelijk* is, op slot van rekening, in dees geval het enig-bruikbare woord. Al de bisschoppelijke toegeeflijkheid is siroop.

Uitgeleide

Bij de meesten van ons roept de naam van Herman Teirlinck (1879-1967) herinneringen wakker aan passages uit *Het ivoren Aapje, Maria Speermalie* of *Het Gevecht met de Engel* en de negen banden van het *Verzameld Werk* zijn er om een ruimere getuigenis af te leggen van veelzijdigheid. Maar ook deze opera selecta kunnen slechts ten dele evoceren welke uitgebreide auteursbedrijvigheid Teirlinck aan de dag heeft gelegd. Zelf is hij vrij selektief te werk gegaan bij de keuze van de op te nemen teksten en een belangrijk facet van de auteur is daarbij omzeggens genegeerd, nl. dat van de journalist die o.m. bijdragen leverde voor *De jonge Kater* (1898-1900), *Lucifer* (1901-1905) *De Standaard* (1906-1912), *Het Algemeen Handelsblad van Amsterdam* (1906-1911), *Het Vaderland* (1910-1911) en in *De Groene Amsterdammer*. Die levendig geschreven opstellen leren ons een andere Teirlinck kennen die met een grotere direktheid en met even groot gemak diverse aktuele onderwerpen aansnijdt: over kunst, literatuur theater, muziek, politiek, de Vlaamse Beweging, het straatbeeld enz. enz. Opvallend daarbij is Teirlincks heldere kijk en ongedwongen eerlijkheid tegenover de dingen van het leven: hij is een overtuigd flamingant met internationale belangstelling, een stadsmens en een echte Brusselaar die zich verloren geeft in het ritme en de krioeling van het moderne leven, een fijnzinnig kritikus die duidelijk stelt wat in de kunst authentiek kan heten, in andere gevallen weer een overtuigd liberaal en demokraat die geboeid wordt door de internationale politiek.

Belangrijk is wel dat deze schijnbaar losse notities heel dikwijls vingeroefeningen zijn geweest die proza en toneel van langere adem hebben geïntroduceerd: schetsen zoals *Stadshutsepot, Carnaval in de Hoofdstad* of *Feesten* hebben het artistieke klimaat van de romans *Het ivoren Aapje* of *Johan Doxa* ingeleid en de toneelstukken *De Vertraagde Film* en *Ik Dien* mede voorbereid. Heel wat artistieke en andere standpunten van later werden hier voor het eerst vernomen. De Belle Epoque, tenslotte de tijd van Teirlincks geestdriftigste jon-

gelingsjaren, heeft hem steeds geboeid. Men blijft als lezer aangetrokken door zijn alerte alomtegenwoordigheid, zijn veelzijdige beweeglijkheid (ook in de taal) en toch weer zeer konsekwente levenshouding.

Jammer genoeg geven de hier opgenomen teksten uit Teirlincks journalistiek werk slechts een beperkt beeld van wat hij, kwalitatief en kwantitatief, voor de pers heeft gepresteerd. Het thema *Brussel 1900* beperkte ook de keuzemogelijkheid, en terecht. Een apart boekdeel van het *Verzameld Werk* had misschien (zoals bij Karel van de Woestijne) aan die bijdragen kunnen besteed worden. Maar de auteur zelf besliste anders. Misschien wordt dit verzameld journalistiek werk ooit nog eens gebundeld.

Tot slot wens ik er alleen nog op te wijzen dat de spelling van de teksten aangepast werd. Maar geen enkel woord is gewijzigd.

Dr. J. van Schoor.

Herkomst van de iconografie

Naast origineel niet-gepubliceerde foto's uit de collectie van Julien Weverbergh, werden aan de volgende publicaties illustraties ontleend:

F. Fierlants en L. Ghémer, *Rondom de Zenne* (Van Hoeven, Amsterdam, 1979); *Het Brusselse straatleven omtrent 1900* (galerij A.S.L.K., Brussel, 1979); Gustaaf Abeels, *Brussel rond de eeuwwisseling* (Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 1974); Harriet Bridgeman en Elizabeth Drury, *The Encyclopedia of Victoriana* (Rainbird Reference Books, London, 1975); Nigel Gosling, *Nadar* (Meulenhoff, Amsterdam, 1976); Bruce Bernard, *Photodiscovery* (Meulenhoff/Landshoff, 1980); *L'Exposition de Bruxelles* (Organe officiel de l'Exposition universelle et internationale de Bruxelles 1910); *La saison* 1908.